

DA VINMONOPOLET KOM TIL TRYSIL EN EVALUERING

Øyvind Horverak

SIRUS rapport nr. 3/2004
Statens institutt for rusmiddelforskning
Oslo 2004

Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) ble opprettet 1. januar 2001 som en sammenslåing av Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning (SIFA) og dokumentasjonsseksjonen og biblioteket i Rusmiddeldirektoratet. SIRUS har som formål å utføre og formidle forskning og dokumentasjon omkring rusmiddelspørsmål, med særlig vekt på samfunnsvitenskapelige problemstillinger. Instituttet er også kontaktpunkt for Det europeiske narkotikaovervåkningscenteret i Lisboa, EMCDDA.

Copyright SIRUS
Oslo 2004

ISBN 82-7171-263-2
ISSN 1502-8178

SIRUS
P.b. 565 Sentrum
0105 Oslo

Besøksadresse: Øvre Slottsgate 2B
Telefon: 22 34 04 00
Fax: 22 34 04 01
E-post: sirus@sirus.no
Nettadresse: <http://www.sirus.no>

Forord

Sommeren 1999 åpnet Vinmonopolet en ny butikk i Trysil kommune. Fordi Trysil var en kommune med både utstrakt grensehandel med Sverige og med lange tradisjoner for bruk av hjemmebrent, ønsket Vinmonopolet å evaluere følgene den nye butikken fikk for drikkemønsteret blant kommunens innbyggere og for hvordan alkoholbrukerne skaffet seg alkoholholdige drikkevarer. Oppdraget ble gitt til Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS), og den første innsamlingen av data ble gjort i februar 1999. Deretter ble det samlet inn tilsvarende data på samme tidspunkt i årene 2000 og 2001.

Jeg vil takke Vinmonopolet for støtten til finansieringen av prosjektet, og den tålmodighet de har vist i forbindelse med arbeidet med å slutføre rapporten.

Jeg vil også takke de av innbyggerne i Trysil og Åsnes som tok seg tid til å fylle ut spørreskjemaet og, ikke minst, ledelsen, lærerne og elevene ved de videregående skolene i Trysil og Åsnes, som lot meg slippe inn i klasserommet med mine spørreskjema. Samfunnsforskning av denne typen er helt avhengig av villige informanter, og til syvende og sist står eller faller nytten av slike undersøkelser med at et tilstrekkelig antall informanter stiller opp.

I arbeidet med rapporten har jeg hatt stor nytte av kommentarer fra mine kolleger ved SIRUS. Spesielt vil jeg nevne Ellen J. Amundsen, Elin K. Bye, Sturla Nordlund, Jostein Rise og Elisabet E. Storrø.

Peter Thomas har oversatt sammendraget til engelsk.

SIRUS, desember 2004

Øyvind Horverak

Innhold

Sammendrag	7
1 Innledning.....	13
2 Tidligere studier av endringer i tilgjengelighet.....	16
3 Datagrunnlag og opplegg for undersøkelsen	20
3.1 Innledning.....	20
3.2 Kontroll- og eksperimentområdet	20
3.3 Utvalgene	23
3.3.1 Voksne personer over 18 år.....	23
3.3.2 Elever i første klasse ved videregående skole.....	26
3.4 Underrapportering.....	27
3.5 Målgrupper	29
4 Konsekvenser for den voksne befolkningen i Trysil.....	32
4.1 Brukerandeler for alkohol	32
4.2 Vanligste alkoholdrikk	34
4.3 Forbruket av brennevin og sprit.....	35
4.3.1 Brennevinsbrukere fordelt på forbruksnivå	35
4.3.2 Følgene av vinmonopolåpningen for de som drakk relativt lite brennevin og sprit.....	36
4.3.3 Følgene av vinmonopolåpningen for de som drakk relativt mye brennevin og sprit.....	39
4.3.4 Nærmere om sammenhengen mellom totalt brennevinsforbruk og forbruket av illegal sprit.....	42
4.3.5 Markedsandeler for brennevin.....	43
4.3.6 Oppsummering brennevin.....	48
4.4 Forbruket av svakvin.....	50
4.4.1 Vinbrukere fordelt på forbruksnivå.....	50
4.4.2 Følgene av vinmonopolåpningen for de som drakk relativt lite svakvin.....	51
4.4.3 Følgene av vinmonopolåpningen for de som drakk relativt mye svakvin	53
4.4.4 Markedsandeler for svakvin	55
4.4.5 Oppsummering svakvin	57
4.5 Forbruket av hetvin.....	58
4.6 Forbruket av øl	59
4.6.1 Ølbrukere fordelt på forbruksnivå.....	59
4.6.2 Følgene av vinmonopolåpningen for de som drakk relativt lite øl.....	60
4.6.3 Følgene av vinmonopolåpningen for de som drakk relativt mye øl.....	62

4.6.4 Markedsandeler for øl.....	63
4.6.5 Oppsummering øl	65
4.7 Vinmonopolet og den voksne befolkningens totale forbruk av alkohol	66
4.8 Har etableringen av Vinmonopolet hatt betydning for omfanget av grensehandelen?	68
4.8.1 Grensehandelen med alkoholdrikker.....	68
4.8.2 Grensehandelen totalt.....	70
5. Alkoholbruk blant elever i 16-17-års alderen ved skolene i Trysil og Åsnes.....	71
5.1 Innledning.....	71
5.2 Andel alkoholbrukere.....	71
5.3 Vanligste alkoholdrikk	72
5.4 Skoleungdommenes forbruk av brennevin og sprit	73
5.4.1 Brukerandeler.....	73
5.4.2 Hyppighet	74
5.4.3 Drukket mengde sprit pr gang.....	76
5.4.4 Årlig forbruk av sprit	77
5.4.5 Oppsummering ungdommenes forbruk av sprit.....	80
5.5 Skoleungdommenes forbruk av vin	81
5.5.1 Brukerandeler.....	81
5.5.2 Hyppighet	82
5.5.3 Drukket mengde svakvin pr gang	83
5.5.4 Årlig forbruk av svakvin.....	84
5.5.5 Oppsummering ungdommenes forbruk av vin	86
5.6 Skoleungdommenes forbruk av øl.....	87
5.6.1 Brukerandeler.....	87
5.6.2 Hyppighet	88
5.6.3 Drukket mengde øl pr gang	88
5.6.4 Årlig forbruk av øl.....	89
5.6.5 Oppsummering ungdommenes forbruk av øl.....	90
5.7 Vinmonopolet og skoleungdommenes totale forbruk av alkohol	91
5.8 Skoleungdommenes grensehandel med alkoholdrikker.....	93
6. Avslutning.....	95
English summary.....	97
Litteratur.....	104
Vedlegg: Spørreskjema	106

Sammendrag

Bakgrunn og problemstilling

I forbindelse med Stortingets ønske om at det skulle etableres flere vinmonopolbutikker i Norge fra 1998, ble det også lagt vekt på at Vinmonopolet burde arbeide for å styrke sin andel av markedet for vin og brennevin i Norge. Dette kunne blant annet oppnås ved å etablere butikker i regioner som tradisjonelt fikk leveranser av vin og brennevin annetsteds fra, f.eks. ved egen produksjon eller ved handel i naboland. Trysil er en slik region; der det både er lange tradisjoner for bruk av hjemmebrent og en hyppig ferdsel over grensen til Sverige.

I forbindelse med åpningen av vinmonopolutsalget i Trysil sommeren 1999 ønsket en å belyse følgende spørsmål:

Påvirker etableringen av en vinmonopolbutikk forbruket av alkohol til den voksne befolkningen i området som blir berørt av nyetableringen?

Påvirker etableringen av en vinmonopolbutikk forbruket av alkohol til ungdom i 16-17 års alder, dvs. ungdom like under aldersgrensen for å kunne handle vin og øl på Vinmonopolet?

Fører etableringen av en vinmonopolbutikk i et område som tidligere har vært uten slik butikk, til at innbyggerne drikker mindre illegal alkohol enn tidligere?

Fører etableringen av en vinmonopolbutikk i et grensenært område til at grensehandelen blant innbyggerne, både med alkohol og andre varer, minsker?

Metode

Vinmonopolet tok kontakt med Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) for å be dem anslå virkningene på markedet for alkoholdrikker av at Vinmonopolet etablerte seg i Trysil. SIRUS valgte å evaluere virkningene av den nye vinmonopolbutikken ved å sammenlikne utviklingen i drikkemønsteret og alkoholmarkedet i kommunene Trysil og Engerdal med utviklingen i Åsnes kommune. Åsnes ligger noen mil sør for Trysil, samtidig som den ligger langt nok vekk til at kommunens innbyggere ikke ble påvirket av at Vinmonopolet åpnet en butikk i Trysil. Åsnes har også lang tradisjon med grensehandel og bruk av hjemmebrent.

Representative utvalg av den voksne befolkningen i kommunene Trysil, Engerdal og Åsnes ble intervjuet i februar i hvert av de tre årene 1999, 2000 og 2001. I tillegg ble elevene i første klasse ved de videregående skolene i Trysil og Åsnes intervjuet på det samme tidspunkt. Befolkningen mottok spørreskjemaet i posten, mens skoleelevene i hovedsak fylte ut skjemaene på skolen. Svarprosenten var tilfredsstillende, mellom 50-60 prosent i den voksne befolkningen og 90-100 prosent blant elevene.

Hovedfunn

Den voksne befolkningen

Det skjedde ingen endring verken i andelen av de voksne som sa at de hadde drukket alkohol siste år eller i andelen som sa at de hadde drukket henholdsvis øl, vin og brennevin. Etableringen av Vinmonopolet i Trysil syntes derfor ikke å ha ført at en større andel av befolkningen i kommunen begynte å drikke alkohol.

Siden det er relativt få som drikker mye i Norge, samtidig som disse få drikker en stor del av all alkoholen som drikkes, vil endringer i drikkevanene blant stordrikkere lett kunne forsvinne om en slår dem sammen med det store antallet som drikker betydelig mindre. For hver av alkoholdrikkene brennevin, vin og øl delte jeg derfor utvalget i to grupper: De som drakk mer enn en bestemt mengde brennevin, vin eller øl, og de som drakk mindre. Jeg studerte utviklingen blant menn og kvinner hver for seg.

Brennevin og sprit

Etableringen av Vinmonopolet i Trysil førte ikke til merkbare endringer i brennevinsvanene til de som drakk mindre enn én flaske brennevin i måneden. Det viktigste resultatet i denne gruppen var at andelen menn som hadde drukket smuglersprit og hjemmebrent gikk noe ned, mens brennevinsforbruket totalt sett var nokså uendret. Det er sannsynlig at nedgangen i brukerandelene for hjemmebrent og smuglersprit kan tilskrives etableringen av Vinmonopolet. Blant denne gruppen kan en del ha forlatt hjemmebrent og smuglersprit til fordel for kjøpesprit.

Stordrikkere av brennevin og sprit besto av de som i gjennomsnitt drakk én flaske brennevin i måneden eller mer. Det var for få kvinner som drakk så mye til at jeg kunne si noe om hvordan etableringen av Vinmonopolet påvirket denne gruppen.

De mannlige storbrukerne i Trysil/Engerdal utgjorde i alle de tre årene mellom 13-15 prosent av alkoholbrukende menn, og drakk om lag 60 prosent av alt brennevin og sprit som mennene drakk. Åpningen av Vinmonopolet syntes ikke å ha ført til noen statistisk signifikant økning i andelen storbrukere av brennevin.

De mannlige storbrukerne i Trysil økte forbruket av brennevin kjøpt på Vinmonopolet. Økningen i forbruket av kjøpesprit mer enn kompenserte for en nedgang i bruken av brennevin fra andre kilder. Det syntes derfor som om etableringen av Vinmonopolet i Trysil førte til at forbruket av brennevin økte blant de mannlige storbrukerne av brennevin i kommunen.

Fra 1999 til 2001 økte Vinmonopolet sin markedsandel både blant småbrukerne og storbrukerne i Trysil. Økningen skjedde særlig på bekostning av hjemmebrent og – i noe mindre grad – smuglersprit. Systembolaget opprettholdt sin markedsandel for brennevin i Trysil.

Vin

Åpningen av det nye Vinmonopolet i Trysil førte til små eller ingen endringer for de som drakk mindre enn én flaske vin per måned.

Stordrikkere av vin besto av de som drakk én flaske vin i måneden eller mer. Andelen storbrukere i Trysil/Engerdal syntes ikke å ha blitt påvirket av etableringen av den nye vinmonopolbutikken. Andelen stordrikkere varierte usystematisk mellom årene både blant menn og kvinner; blant vindrikkende menn varierte andelen fra 34-38 prosent og blant kvinner fra 32 til 38 prosent.

Den gruppen som først og fremst ble påvirket av at Vinmonopolet åpnet en butikk i Trysil, var de kvinnelige storbrukerne av vin. De handlet vin på Vinmonopolet nesten dobbelt så ofte som før, og det gjennomsnittlige forbruket av kjøpevin i denne gruppen økte med nesten 50 prosent.

Det var heller ikke noen reduksjon i forbruket av hjemmelaget vin blant kvinnene som drakk relativt mye vin, så denne gruppen økte sitt forbruk av svakvin merkbart etter at Vinmonopolet åpnet sin butikk i kommunen.

Også mennene i Trysil som drakk relativt mye vin, rapporterte å ha økt sitt forbruk av kjøpevin, men mindre enn kvinnene.

Vinmonopolet styrket sin markedsandel for svakvin i Trysil, mens Systembolagets andel gikk noe ned.

Salget av hetvin viste ingen klare endringer.

Øl

Etableringen av Vinmonopolet i Trysil førte ikke til noen endringer i ølforbruket blant øldrikkere, uansett hvor mye øl de drakk før vinmonopolbutikken åpnet.

Grensehandelen med øl økte i den perioden vi så på fordi svenske dagligvarebutikker økte sin markedsandel. Åpningen av Vinmonopolet kan ha bidratt til å dempe salget av øl på Systembolaget.

Alkohol totalt

Det var små endringer i det samlede forbruket av vin og brennevin blant den delen av befolkningen i Trysil som sa at de drakk mindre vin og brennevin enn en alkoholmengde tilsvarende én flaske sprit og én flaske vin i måneden.

Bildet var et annet når vi så på den delen av befolkningen i Trysil som i gjennomsnitt drakk mer vin og brennevin enn en alkoholmengde tilsvarende én flaske vin og én flaske brennevin i måneden. Gjennomsnittsforbruket av vin og brennevin i denne gruppen økte med over én liter ren alkohol i året, dvs. med rundt én flaske vin i måneden. I Åsnes var endringene i forbruket i denne gruppen ubetydelig.

Økningen i alkoholforbruket blant mennene i Trysil som drakk relativt mye, skyldtes i hovedsak en økning i forbruket av brennevin kjøpt på Vinmonopolet. Økningen blant kvinnene som drakk relativt mye, skyldtes en økning i forbruket av vin kjøpt på Vinmonopolet. Den umiddelbare årsaken til økningen i alkoholforbruket i denne gruppen ser derfor ut til å være etableringen av Vinmonopolet i Trysil.

Forbruket av hjemmebrent syntes å ha gått noe ned i Trysil som følge av at Vinmonopolet etablerte seg i kommunen.

Vinmonopolet styrket sin markedsandel blant de voksne alkoholbrukerne i kommunen.

Ungdom mellom 16-17 år

Det skjedde ingen statistisk signifikante endringer i andelen ungdom i utvalgene som sa at de hadde drukket alkohol siste år. Blant gutter og jenter i Trysil var det imidlertid blant alkoholbrukerne en økning i andelen som sa at de oftest pleide å drikke vin. Det var ingen tilsvarende endring i Åsnes.

Med unntak av trysilungdommen i 1999, som oppga at de oftest drakk øl, oppga ungdommene i alle år at de oftest pleide å drikke brennevin og sprit. Deretter fulgte øl og vin.

Ungdomsutvalgene var såpass små at det ikke var meningsfullt å dele dem inn i to grupper: stordrikkere og smådrikkere. Som for de voksne så jeg på de ulike alkoholdrikkene brennevin/sprit, vin og øl hver for seg, og delte utvalget i gutter og jenter.

Brennevin og sprit

Det syntes ikke som om etableringen av Vinmonopolet førte til at bruk av brennevin økte blant ungdommen i Trysil. Det kan imidlertid være grunn til å hevde at etableringen av Vinmonopolet førte til at trysilungdommene økte sitt forbruk av brennevin fra Vinmonopolet på bekostning av hjemmebrent.

Vin

Det er liten tvil om at den nye vinmonopolbutikken i Trysil førte til at ungdommene i kommunen drakk mer vin og at en større del av deres vinforbruk kom fra Vinmonopolet.

Øl

Etableringen av Vinmonopolet i Trysil synes ikke å ha ført til at forbruket av øl blant de 16-17 årige skoleelevene endret seg på noen annen måte enn det gjorde i kontrollkommunen Åsnes.

Alkohol totalt

Det var lite som tydet på at etableringen av den nye vinmonopolbutikken i Trysil førte til at drikkemønsteret blant 16-17 åringer utviklet seg særlig forskjellig fra hva det ville gjort uten vinmonopol i bygda, med ett unntak: Forbruket av vin økte mer blant ungdommene i Trysil enn blant ungdommene i Åsnes. Det er imidlertid vanskelig å si om det økte vinforbruket kom i tillegg til det øvrige alkoholforbruket, eller om det erstattet andre alkoholdrikker.

Etableringen av Vinmonopolet i Trysil førte til at Vinmonopolet økte sin andel av leveransene av alkohol til ungdommen i kommunen. Økningen i Vinmonopolets markedsandel skjedde særlig på bekostning av Systembolaget og hjemmebrent/hjemmelaget vin.

Konklusjon

For den delen av den voksne befolkningen som drakk relativt lite alkohol, fikk Vinmonopolets åpning av en ny butikk i Trysil få eller ingen følger. Med lite forstås vi da mindre enn én flaske brennevin og én flaske vin i måneden.

For den delen av den voksne befolkningen som drakk relativt mye, her forstått som mer enn én flaske brennevin og én flaske vin i måneden, fikk åpningen større konsekvenser. Gjennomsnittsförbruket av alkohol blant storbrukerne økte med over én liter ren alkohol i året. Mennene økte særlig sitt forbruk av brennevin kjøpt på Vinmonopolet, mens kvinnene økte sitt forbruk av vin kjøpt på Vinmonopolet.

Etableringen av Vinmonopolet i Trysil syntes ikke å ha ført til en økning i andelen alkoholbrukere i den voksne befolkningen eller i andelen av de voksne som drakk relativt mye alkohol.

Vinmonopolet styrket sin andel av vin og brennevinsmarkedet i Trysil etter at det åpnet en butikk i kommunen. Samtidig gikk markedsandelene til hjemmelaget vin/hjemmebrent og Systembolaget noe ned.

For trysilungdommen mellom 16-17 år fikk etableringen av Vinmonopolet små følger. Det skjedde en økning i forbruket av vin, men denne økningen førte ikke nødvendigvis til en økning i alkoholforbruket. Også blant ungdomsgruppen styrket Vinmonopolet sin markedsandel på bekostning av hjemmelaget vin/hjemmebrent og Systembolaget.

1 Innledning

I Innst. O. Nr. 59 (1996-1997) uttrykte Stortinget ønske om at det skulle etableres 10 nye vinmonopolbutikker hvert år i de nærmeste 5 år. Det viktigste kriteriet for lokaliseringen av de nye butikkene skulle være at de ville føre til bedre tilgjengelighet til vin og brennevin ute i distriktene. I tillegg ønsket Stortinget at det skulle etableres flere butikker i byer hvor det til tider kunne være store køer. Den nye landsplanen indikerte en endring i politikernes syn på Vinmonopolets rolle i norsk alkoholpolitikk. Mens et flertall av politikerne tidligere hadde lagt størst vekt på ikke å åpne nye vinmonopolbutikker, fordi økt tilgjengelighet ville føre til økt forbruk, la nå politikerne i de fleste partier mest vekt på å åpne nye butikker for å gi folk flest en rimelig grad av tilgjengelighet. Dette innebærer et regimeskifte i norsk alkoholpolitikk: Fra et system basert på at det skal være dårlig tilgjengelighet til legal vin og brennevin, til et system basert på at det skal være rimelig enkelt å skaffe seg legal vin og brennevin. Eller med andre ord: Fra en politikk basert på at Vinmonopolet ikke skal være til stede, til en politikk basert på at Vinmonopolet skal være til stede. Vinmonopolet har dermed delvis fått en ny rolle, fra å være et alkoholpolitisk redskap til også å bli et forbrukerpolitisk redskap.

Endringen i alkoholpolitikken resulterte i at Vinmonopolet etablerte butikker i en rekke nye kommuner. Etter at antall butikker i de 20 årene før 1998 hadde økt fra 84 til 114 butikker, vil Vinmonopolet i 2004 ha 196 butikker. I det samme tidsrommet har Vinmonopolet innført selvbetjening i de fleste av sine butikker, på tross av at forskning både i Sverige og Norge har vist at innføring av selvbetjening ville føre til et økt salg og forbruk av alkohol (Skog 2000; Horverak 2002). På den annen side viste forskningen også at så vel kunder som ansatte ved Vinmonopolet var svært positivt innstilt til selvbetjente butikker. Det ble lagt mer vekt på dette forhold enn på det faktum at endringen i salgsmåten påvirket forbruket. Ved utløpet av 2004 var 144 av Vinmonopolets butikker selvbetjente.

Åpningstidene ved en rekke utsalg er også blitt utvidet; fra sommeren 1997 ble salgstiden forlenget med 2 timer på lørdager og med 1 time på en del hverdager. Endelig må det nevnes at det har skjedd en endring i butikkenes lokalisering. Fram til 1970-tallet ville en ikke lokalisere butikkene i kjøpesentre, da en mente dette ville føre til en for lett tilgjengelighet til alkohol. Etter den tid har imidlertid synet på hva som er

ønsket lokalisering av et utsalg endret seg, og i dag er regelen at Vinmonopolet forsøker å samlokalisere sine butikker med andre, gjerne i større kjøpesentre. Vinmonopolet åpnet i 2003 også en nettbutikk som gjør det mulig å bestille og betale over Internett, og enten få varene levert på døra, via post eller ved at en selv henter dem i den vinmonopolbutikken en måtte ønske.

I de siste 20-30 årene er det således gjennomført en serie tiltak som har gjort det lettere og lettere å handle i Vinmonopolets butikker, og det er ingen tvil om at det forbrukerpolitiske perspektivet på Vinmonopolets rolle har blitt styrket i forhold til det alkoholpolitiske. Dette har resultert i at Vinmonopolet har styrket sin popularitet i befolkningen, noe som både har kommet fram ved mer positiv omtale i pressen og ved at bedriften i 2003 avanserte til en 24 plass blant 129 store bedrifter på Norsk kundebarometer (www.vinmonopolet.no).

Dette betyr ikke at Vinmonopolet har utspilt sin rolle som alkoholpolitisk virkemiddel. Det statlige detaljmonopolet bidrar fremdeles til å holde privatøkonomiske interesser og konkurranse utenfor detaljhandelen med sterkt øl, vin og brennevin. Konkurransen får dermed ikke utfoldet sine sterke ekspansive krefter innenfor detaljhandelen med alkohol, og det eksisterer ikke noe press mot forbrukerne fra tilbudssiden. Det offentlige og Vinmonopolet forsøker likevel å tilpasse tilbudet til de endrede forhold på etterspørselssiden, slik at forbrukernes interesser ikke lider noen overlast ved at detaljomsetningen av visse alkoholvarer er lagt til et statlig monopol. Dette forsøker Vinmonopolet å gjøre både ved å tilby kundene et bredt utvalg alkoholdrikker, og ved å drive like effektivt som det gjøres i konkurranseutsatte markeder.

En annen viktig side ved Vinmonopolet som alkoholpolitisk virkemiddel, er den betydning det har at forbrukerne må oppsøke en spesiell butikk for å få kjøpt brennevin, vin og sterkt øl, de kan ikke dra til hvilken som helst dagligvarehandel. Den spesielle omsetningsformen gjør at det skapes en bevissthet i befolkningen om at vin og brennevin ikke er hvilke som helst varer, men varer som det kan være forbundet med fare å bruke.

For det tredje er det lettere å ivareta den sosiale kontrollen med salget av vin og brennevin så lenge de som selger varene ikke selv har noen fortjeneste knyttet til salget. Ved at ingen av de direkte involverte i handelen med sterkt øl, vin og brennevin selv taper fortjeneste på å nekte et salg, vil berusede personer og ungdom under aldersgrensen ha vanskeligere for handle alkoholvarer på det statlige monopolet enn i en privat forretning.

Det er liten tvil om at det økte antallet vinmonopolbutikker og innføringen av selvbetjening har ført til økt omsetning på Vinmonopolet. Det trenger imidlertid ikke å bety at forbruket har økt like sterkt som salgsøkningen. Årsaken til det er at Vinmonopolet vil kunne vinne markedsandeler når tilgjengeligheten til dets varer øker, fordi folk begynner å handle en større andel av sitt alkoholforbruk på Vinmonopolet.

Nettopp ønsket om at Vinmonopolet skulle øke sin andel av leveransen av alkoholvarer til det norske folk ble det lagt betydelig vekt på av Stortinget da Vinmonopolet fikk anledning til å åpne flere butikker, og da det senere også vedtok å gå inn for at Vinmonopolet fikk anledning til å innføre selvbetjening i sine butikker. Særlig mente en at det økte antall butikker og innføringen av selvbetjening ville bidra til å minske illegal omsetning og bruk av hjemmebrent. Dessuten håpet en at en bedret tilgjengelighet – ikke minst i grenseregionene mot Sverige - ville gjøre at det ble mindre attraktivt å reise til Sverige for å handle øl, vin og brennevin der.

Nærheten til svenske alkoholutsalg og den lange tradisjonen for bruk av hjemmebrent i Hedmark, gjorde åpningen av et nytt vinmonopolutsalg i Trysil sommeren 1999 til en egnet case for å belyse spørsmålene om lettere tilgang til en vinmonopolbutikk kan føre til nedgang i bruken av illegal sprit (smuglersprit og hjemmebrent) og til mindre svenskehandel. Det er særlig disse to spørsmålene jeg vil forsøke å belyse i denne rapporten. I tillegg ser jeg på hvordan drikkevanene i Trysil ble påvirket av åpningen av vinmonopolbutikken, og i et eget kapittel tar jeg spesielt for meg drikkevanene blant ungdom i 16-17 års alder, dvs. en gruppe som – i og med at de er under aldersgrensen for å kunne handle på Vinmonopolet – i utgangspunktet ikke skulle bli berørt av den nye butikken i Trysil.

2 Tidligere studier av endringer i tilgjengelighet

Den klassiske studien av hva som skjer med alkoholforbruket i et område når tilgjengeligheten endres i regionen, er Pekka Kuusis studie av endringer i alkoholforbruket på den finske landsbygda da det ble åpnet øl- og vinutsalg i noen tettsteder/mindre byer i 1952 (Kuusi 1957). Kuusi forsøkte å gi et svar på dette ved å sammenlikne utviklingen i alkoholforbruket i de byene/tettstedene som fikk øl- og vinutsalg (eksperimentområder) med utviklingen i tilsvarende byer/tettsteder som forble uten utsalg (kontrollområder). For at dette skal være en velegnet metode, må eksperimentområdene og kontrollområdene være like hverandre på ett unntak nær: i eksperimentområdene endres tilgjengeligheten, mens den forblir uendret i kontrollområdene. På grunnlag av forskjellen mellom utviklingen i alkoholforbruket i eksperimentområdet og kontrollområdet, kan en så beregne hvilke konsekvenser endringen i tilgjengelighet fikk for alkoholforbruket. Denne typen studier forsøker altså å benytte en tilnærmet eksperimentell design.

Metoden har flere svakheter, hvorav de mest alvorlige er knyttet til ulikhetene mellom kontrollområdet og eksperimentområdet, f.eks. hva gjelder inntektsnivå, folkemengde og folketetthet, næringsstruktur og avstand til nærmeste øl- og vinutsalg før åpningen av de nye butikkene. En annen svakhet kan være at innbyggerne i kontrollområdet i undersøkelsesperioden blir påvirket av en del faktorer som virker inn på det forholdet vi observerer, men som innbyggerne i eksperimentområdet ikke blir utsatt for. Det omvendte vil naturligvis også kunne gjelde, altså at innbyggerne i eksperimentområdet blir utsatt for en rekke faktorer innbyggerne i kontrollområdet ikke påvirkes av. For at en slik metode skal være egnet, er det derfor avgjørende at eksperimentområdet og kontrollområdet er mest mulig likt med unntak av den intervensjonen vi vil studere.

For å måle eventuelle endringer i alkoholforbruket må en kjenne til forbruksmønsteret før og etter endringen trådte i kraft. Kuusi valgte å foreta en såkalt panelstudie, dvs. han intervjuet de samme personene i eksperiment- og kontrollområdene før og etter butikkåpningene. Forskjellen i utvikling i alkoholvaner blant intervjupersonene i de to områdene tilskrev han i hovedsak de nye alkoholutvalgene.

En liknende studie som den Kuusi gjorde ble gjort av Amundsen (1967) da det ble åpnet et nytt vinutsalg på Notodden i 1961, og igjen da Vinmonopolet åpnet et vinutsalg på Eidsvoll i 1968 (Amundsen 1973). Amundsens valgte samme design som Kuusi. Det gjorde også Nordlund (1974) da han både så på følgene av at Vinmonopolet etablerte seg i Ålesund i 1971, og at Vinmonopolet samme år utvidet sitt tilbud på Notodden og Elverum fra vin til brennevin.

Den neste studien av denne typen ble igjen gjort av Nordlund (1978), men nå gjaldt det å beregne effekten på alkoholvanene av at det ble innført ølmonopol i enkelte kommuner. Også her ble det forsøkt brukt et opplegg med kontrollområde og et utvalg personer som ble intervjuet før og ett år etter at endringen var trådt i kraft.

Den siste studien av denne typen i Norge ble gjort da Vinmonopolet åpnet tre nye butikker i Sogn og Fjordane høsten 1991 (Hauge og Amundsen 1994). I forhold til de tidligere studiene var det imidlertid to vesentlige endringer. For det første ble det ikke gjennomført intervjuer av befolkningen i kontroll- og eksperimentområdene; i stedet ble det sendt ut spørreskjema i posten til et antatt representativt utvalg av befolkningen i de to områdene. For det andre ble ikke de samme personer intervjuet før og etter at vinmonopolbutikkene var åpnet, i stedet valgte en å basere seg på representative utvalg av befolkningen.

De studier som her er omtalt har i stor grad vist sammenfallende resultater. Hovedfunnet er at lettere tilgjengelighet synes å føre til at de drikker som blir lettere tilgjengelige øker sin andel av alkoholforbruket, og at økningen i forbruket av disse varene i stor grad skjer på bekostning av alkoholdrikker hvor tilgjengeligheten er uendret. Men bedre tilgjengelighet vil også kunne føre til at det samlede alkoholforbruket økte blant alkoholbrukere som på forhånd drakk relativt mye (Kuusi 1956), mens det fikk ingen virkninger for de som ikke drakk eller de som drakk relativt sjeldent (Kuusi 1956, Nordlund 1974).

Forsøkene viser altså at marginale endringer i tilgjengeligheten til alkohol, her eksemplifisert ved at avstanden til nærmeste vinmonopolutsalg kortes ned for befolkningen innenfor et område, ikke synes å føre til betydelige endringer i alkoholforbruket blant personene i området. Resultatene fra studiene kan imidlertid ikke overføres til større og landsomfattende endringer i tilgjengeligheten. Det erfarte en i Finland i forbindelse med

alkoholreformen i 1969, da en overførte salget av øl med pilsnerstyrke fra det finske alkoholmonopolet, Alko, til dagligvarebutikker, samtidig som Alko fikk lov til å etablere nye butikker på landsbygda. I hovedsak som en følge av disse endringene, ble det beregnet at alkoholforbruket pr. voksen innbygger i Finland økte med i gjennomsnitt 46 prosent (Mäkelä 1971).

En tilsvarende erfaring gjorde en i Sverige da de introduserte mellanöl (tilsvarer norsk pils) i dagligvarehandelen i 1965. Det ble beregnet at alkoholforbruket økte med 15 prosent som en følge av at denne endringen i tilgjengeligheten av øl, og særlig kraftig var forbruksøkningen blant ungdom (Noval och Nilsson 1984). I 1977 vedtok svenske myndigheter at salget av mellanöl skulle overføres til Systembolaget, noe som førte til at det registrerte alkoholforbruket sank. Særlig kraftig var nedgangen blant de aller yngste alkoholbrukerne.

Det er også gjort studier av konsekvensene av at omsetningen av vin og brennevin er blitt privatisert i en del stater i USA og på New Zealand (Holder & Wagenaar 1990; Wagenaar & Holder 1991; Wagenaar & Langley 1993; Wagenaar & Holder 1995). I hovedsak gikk endringen ut på at det ble tillatt å selge vin i dagligvarebutikker (i én stat også brennevin), noe som førte til at tilgjengeligheten økte betydelig. Resultatet var at omsetningen av de varene som ble mer tilgjengelige økte, uten at en fant en tilsvarende nedgang i salget av de varene hvor tilgjengeligheten var uendret.

De erfaringer en kan trekke fra forsøk med endringer i den lokale tilgjengeligheten, er altså ikke nødvendigvis gyldige for tilgjengelighetsendringer på samfunnsnivå. Det er ikke så enkelt at virkningen av en landsomfattende endring er summen av enkeltstående kommunale endringer. Årsakene til det kan være flere. Saglie og Nordlund (1993) fant at en større andel av befolkningen i Norge var fornøyde med de kommunale omsetningsreglene for alkoholdrikker enn med de landsomfattende reglene. De mente det skyldtes at de nasjonale rammebetingelsene hadde vært mer stabile enn de kommunale reglene, som i større grad hadde tilpasset seg befolkningens ønsker om en liberalisering. Landsomfattende endringer kan da – når de først gjennomføres – ses på som et uttrykk for forsøk på å møte et lenge oppdemmet behov i befolkningen for bedre tilgjengelighet, et oppdemmet behov som ville føre til økt alkoholforbruk. Ved lokale endringer er ikke dette ønsket like sterkt til stede.

Macdonald og Whitehead (1983) viser på sin side til enkelte undersøkelser hvor det hevdes at forutgående forbruksøkninger fører til et etterspørselspress som i sin tur fører til at tilgjengeligheten bedres. Kausaliteten er altså snudd, slik at etterspørselsendringen – eller i alle fall deler av den - kommer før den bedrede tilgjengeligheten.

På bakgrunn av de studier vi her har referert til, er det liten grunn til å tro at åpningen av en ny vinmonopolbutikk i en kommune vil få betydelige følger for det totale forbruket av alkohol blant innbyggerne i kommunen. Det vi kan vente å finne, er at forbruket av Vinmonopolets varer har økt noe, på bekostning av bruk av øl, hjemmeprodusert alkohol, smuglervarer og alkoholdrikker innkjøpt i Sverige.

3 Datagrunnlag og opplegg for undersøkelsen

3.1 Innledning

Etter at den nye landsplanen for 1998-2002 var vedtatt, ble det mulig å utforme en langsiktig og helhetlig plan for åpning av nye butikker på landsbasis. I den forbindelse tok Vinmonopolet kontakt med Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS), for å se hvordan etableringen av nye butikker kunne kaste lys over følgende to spørsmål:

1. Fører etableringen av en vinmonopolbutikk i et område som tidligere har vært uten slik butikk, til at innbyggerne drikker mindre illegal alkohol enn tidligere?
2. Fører etableringen av en vinmonopolbutikk i et grensenært område til at grensehandelen blant innbyggerne, både med alkohol og andre varer, minsker?

I tillegg til disse to spørsmålene, ønsket SIRUS å se på ytterligere to spørsmål:

3. Hvordan påvirker etableringen av en vinmonopolbutikk forbruket av alkohol i området som ble berørt av nyetableringen?
4. Hvordan påvirker etableringen av en vinmonopolbutikk forbruket av alkohol til ungdom i 16-17 års alder, dvs. ungdom like under aldersgrensen for å kunne handle øl og vin på Vinmonopolet?

Ønsket om å kaste lys over disse fire spørsmålene var avgjørende for utformingen av undersøkelsesopplegget. Som ved undersøkelsen i Sogn og Fjordane valgte vi å sende ut spørreskjema i posten til representative utvalg av befolkningen i et eksperimentområde og et kontrollområde. Spørreskjemaet som ble benyttet er gjengitt i vedlegg 1.

Det samme skjemaet ble delt ut til de som gikk i første klasse ved de videregående skolene i eksperiment- og kontrollområdet, dvs. til et utvalg som i hovedsak var 16-17 år da de fylte ut spørreskjemaet.

3.2 Kontroll- og eksperimentområdet

Blant de 50 nye butikkene som skulle etableres i årene 1998-2002, ønsket Vinmonopolet at én skulle ligge i Trysil kommune. Trysil grenser mot Sverige, og innbyggerne i kommunen reiser relativt hyppig til Sverige for å

handle der. Det svenske Systembolaget, som svarer til det norske Vinmonopolet, har en rekke salgssteder nær grensen mot Trysil, og de blir ofte besøkt av norske menn og kvinner.

Foruten at innbyggerne i Trysil har relativt lett adgang til å kjøpe øl, vin og brennevin i Sverige, tilhører Trysil også et område hvor bruk og produksjon av hjemmebrent har lange tradisjoner. Studier som er gjort av SIRUS helt siden 1960-årene har vist at Hedmark fylke ligger over gjennomsnittet i Norge både når det gjelder bruk av hjemmebrent og kunnskap om hvordan en lager det. Ved den siste landsomfattende undersøkelsen SIRUS gjorde om befolkningens alkoholvaner i 1999, oppga halvparten av de voksne innbyggerne i Hedmark at de kjente til framgangsmåten for å lage HB, og nesten 40 prosent oppga å ha drukket hjemmebrent siste år. Det var godt over landsgjennomsnittet, som var henholdsvis 34 og 23 prosent. Vinmonopolets nye butikk i Trysil pekte seg derfor ut som en egnet butikk for vårt formål.

Som tilfellet var med de tidligere studiene av nye vinmonopolutsalg, ønsket vi også i denne undersøkelsen å basere oss på et opplegg med et eksperimentområde og et kontrollområde, og å sammenlikne situasjonen i de to områdene før og etter at Vinmonopolet etablerte seg. Spørsmålet var om en kunne finne et område hvor det ble drukket en del illegal alkohol, som lå nær grensen mot Sverige og som en visste ikke ville bli berørt av etableringen av butikken i Trysil eller av åpningen av andre vinmonopolbutikker i undersøkelsesperioden. I tillegg burde området likne Trysil med hensyn til en del andre variable, som næringsgrunnlag, folketetthet, bosettingsstruktur og avstand til nærmeste vinmonopolbutikk før det ble etablert polutsalg i Trysil.

Det området som pekte seg ut var Åsnes kommune, som også ligger i Hedmark. Åsnes ligger litt sør for Trysil; tettstedet Flisa, som er senter i Åsnes, ligger 11-12 mils kjøring fra senteret i Trysil, Innbygda. Også Åsnes grenser mot Sverige, selv om grensestrekningen er betydelig kortere enn for Trysil. På samme måte som i Trysil, er det i Åsnes god forbindelse til Sverige via riksvei, og Systembolagets utleveringssteder ligger ikke langt fra grensepasseringene verken i Åsnes eller Trysil. I Åsnes er det samme sterke tradisjon for bruk av hjemmebrent som i Trysil. Det er grunn til å tro at tilgangen på smuglersprit er relativt lik i de to områdene.

Avstanden til nærmeste polutsalg før Vinmonopolets etablering i Trysil var også noenlunde lik. Før etableringen av polet i Innbygda var vinmonopolet på Elverum det nærmeste utsalget både for innbyggerne på Flisa og i Innbygda. Fra Flisa til Elverum er det vel 4 mil, mens avstanden

fra Innbygda til Elverum er rundt 7 mil. Innbyggerne i Åsnes kunne også besøke vinmonopolet på Kongsvinger, som lå vel 5 mil fra Flisa. Alt i alt var derfor tilgjengeligheten til Vinmonopolet noe bedre i Åsnes enn i Trysil før butikken i Innbygda åpnet. På tross av det er det likevel grunn til å si at tilgjengeligheten til Vinmonopolet, til illegal sprit, til Systembolagets varer og til svensk folköl, dvs. øl tillatt solgt i svenske dagligvarebutikker, var nokså lik i de to kommunene før Polet åpnet sitt utslag i Trysil.

I tabell 3.1 har vi gjengitt en del sentrale variable for de to kommunene for år 2000. I tabellen er også Engerdal kommune tatt med. Årsaken til det er at folketallet i Trysil er såpass lite at vi tok med Engerdal kommune for å sikre at utvalget ble tilstrekkelig stort. Engerdal kommune er som Trysil og Åsnes en grensekommune, og utgjør i dette tilfelle en del av eksperimentområdet. Før Vinmonopolet åpnet butikk i Trysil var butikken på Elverum også det nærmeste alternativet for engerdølene, dit det var i gjennomsnitt mellom 12-13 mils kjøring. Etter at butikken i Innbygda åpnet, fikk befolkningen i Engerdal i gjennomsnitt rundt 7 mil kortere vei til Vinmonopolet enn tidligere. Men fremdeles var det for de fleste innbyggerne i kommunen 5-6 mils kjøring til Innbygda.¹

Tabell 3.1 Noen sentrale kommunevariable i 2000

	Åsnes	Trysil	Engerdal
Antall innbyggere	8 112	7 069	1 580
Andel 0-17 år	18,9	20,4	21,7
Andel 18-79 år	75,0	73,1	72,2
Andel 80+ år	6,1	6,5	6,1
Andel sysselsatte i primærnæring	9,9	9,4	19,9
Andel sysselsatte i sekundærnæring	28,9	20,7	18,7
Andel sysselsatte i tertiærnæring	61,2	69,9	61,4
Innbyggere pr km ²	7,7	2,3	0,7
Prosent bosatte i tettsted	23	40	0
Detaljomsättning i kr pr innbygger	49 241	55 080	30 543

Kilde: SSB

Av tabellen ser vi at Åsnes og Trysil likner hverandre hva gjelder befolkningens alderssammensetning og fordeling på næringer. En noe

¹ I arbeidet med datamaterialet har jeg enkelte ganger utført analysen både med og uten data fra Engerdal, for å se om det førte til noen vesentlig forskjeller for resultatene. Analysene viste ingen slike forskjeller.

større andel av de sysselsatte arbeider innenfor tertiærnæringen i Trysil enn i Åsnes, noe som antakelig skyldes Trysils sterke satsing på vinterturisme. Forskjellen i turisme mellom Åsnes og Trysil er nok også hovedårsaken til at detaljomsetningen pr innbygger er større i Trysil enn i Åsnes. Befolkningen i Åsnes er litt større enn i Trysil, og det er også folketettheten. På den annen side bor en større andel av innbyggerne i Trysil på tettsteder (Innbygda, Nybergsund, Jordet, Østby) enn innbyggerne i Åsnes (Flisa, Kjellmyra).

Engerdal kommune skiller seg ut sammenliknet med Trysil og Åsnes. Rett nok er aldersfordelingen i de tre kommunene relativt lik, men når det gjelder folketall, fordelingen av sysselsatte på næring, folketetthet og detaljomsetning pr innbygger er det store forskjeller mellom Engerdal og de to andre kommunene. Den lave detaljomsetningen i Engerdal viser at innbyggerne i kommunen gjør en god del av sine innkjøp utenfor kommunegrensene fordi kommunen mangler et tilstrekkelig bredt utvalg av butikker. En stor del av denne handelen forgår i nabokommunen Trysil. Åpningen av et polutsalg i Trysil vil derfor bedre tilbudet av Vinmonopolets varer for innbyggerne i Engerdal både fordi avstanden blir kortere, og fordi varetilbudet blir større når de likevel er på handletur i Trysil.

Før Vinmonopolet åpnet butikken i Innbygda, var det betydelig større avstand til nærmeste polutsalg for innbyggerne i Engerdal enn for de fleste av innbyggerne i Åsnes og Trysil. På den annen side har innbyggerne i Engerdal relativt kort vei til et av Systembolagets utleveringssteder ved grensen; både på veien til Sverige fra Drevsjø og Elgå lå det et utleveringssted rett ved grensen.

3.3 Utvalgene

3.3.1 Voksne personer over 18 år

Utvalgene besto av 1500 personer mellom 18 og 79 år fra Åsnes, og 1500 personer i samme aldersgruppe fra Trysil/Engerdal. Sammensetningen av utvalget fra Trysil og Engerdal samsvarer med sammensetningen av folketallet. Utvalgene ble trukket på grunnlag av fødselsdato, og utvalgene i de ulike årene er uavhengige av hverandre. Spørreskjemaene ble sendt ut i posten, og undersøkelsen ble gjennomført i 1999, 2000 og 2001. I løpet av disse årene mottok 77 prosent av alle innbyggerne mellom 18-79 år i Åsnes spørreskjemaet. Tilsvarende tall for Trysil og Engerdal var 73 og 76 prosent.

Årsaken til at vi også valgte å foreta en spørsmålsrunde halvannet år etter at Vinmonopolet hadde åpnet butikken i Trysil, var at vi var interessert i å se på om vi kunne spore mer permanente endringer i alkoholvanene i området. Ved tidligere undersøkelser i Norge har en nøydd seg med en oppfølging ett år etter første spørsmålsrunde, noe som i praksis har betydd at en foretok en ny runde mindre enn ett år etter at det nye vinmonopolutslaget var åpnet. Da det kan tenkes at de endringer en finner kan forandres over tid, valgte vi denne gangen også å foreta en oppfølging etter to år, for å se på litt mer langsiktige virkninger av åpningen av det nye Polet. Det kunne vi tillate oss siden vi gjennomførte en postenquôte, slik at kostnadene ved en tredje oppfølging var relativt overkommelige.

Den første undersøkelsen ble gjort i februar 1999, dvs. et halvt år før Vinmonopolet åpnet sin butikk i Trysil. De to neste undersøkelsene ble gjort med ett års mellomrom.²

Svarprosenten lå i alle de tre årene mellom 50 og 64 prosent. For en undersøkelse av allmennbefolkningen i et område er dette relativt høyt. Svarprosentene for de tre områdene er gjengitt i tabell 3.2.

Tabell 3.2 Antall svar og svarprosent (i parentes) fordelt på bostedskommune

	Åsnes	Trysil	Engerdal
1999	889 (59)	730 (59)	173 (64)
2000	806 (54)	734 (60)	169 (63)
2001	743 (50)	713 (58)	159 (59)

Sammensetningen for utvalget er sjekket mot befolkningens kjønn og alder, og overensstemmelsen var god. Som vanlig svarer en relativt større andel kvinner enn menn, slik at andelen kvinner i utvalget er litt høyere enn i befolkningen. Siden dette gjentar seg for alle årene, er ikke det noe problem for denne analysen.

Det er en litt større andel eldre i befolkningen sammenliknet med hva det er i vårt utvalg.

---

² Ved en feil ble en del av skjemaene i 2000 sendt ut 14 dager etter den opprinnelige planen. Siden ingen av de spørsmålene vi stilte om drikke- og innkjøpsvaner var relatert til den perioden hvor skjemaet ble utfylt, vil det ha liten betydning for resultatene.

Alle spørreundersøkelser, uansett om de foretas ved direkte intervju eller gjennom posten, vil være beheftet med en del usikkerhet. For det første har vi forhold knyttet til utvalgenes representativitet, altså om de personene som svarer gir et godt bilde av totalbefolkningen med hensyn til de kjennetegn vi er interessert i. I undersøkelser om alkoholbruk antar en at en del av de som drikker mest ikke svarer, enten fordi de ikke vil, eller fordi de kan være vanskelig å finne fram til. Det er også vanlig at folk svarer at de drikker mindre enn det de faktisk gjør. Dette trenger ikke å være uttrykk for bevisst løgn, men kan mer være et uttrykk for et ønske om å tegne et mer fordelaktig bilde av sitt eget forbruk enn hva det faktisk er. Det estimerte forbruket på bakgrunn av slike intervjustudier vil derfor ligge betydelig under det faktiske forbruket. Vanligvis får en ikke dekket mer enn 40-60 prosent av det registrerte alkoholforbruket, og dermed enda mindre av det faktiske. Dette gjelder i alle land, uansett hvilken surveymetode en benytter (Nordlund 1992).

Nå kan imidlertid også enkelte grupper ha en tendens til å overvurdere sitt forbruk. Om det gir status å drikke mye innenfor den gruppen en identifiserer seg med i intervjusituasjonen, vil nok enkelte skryte på seg et høyt forbruk. Dette kan f.eks. gjelde innenfor enkelte ungdomsgrupper, hvor det å drikke mye alkohol anses som tøft. Særlig i tilfeller hvor skjemautfyllingen skjer i fellesskap, slik tilfellet f.eks. er i en skoletime, kan nok enkelte lyve på seg et betydelig overforbruk av alkohol.

En annen svakhet ved spørreundersøkelser av denne type, er at folk flest ikke er i stand til å huske nøyaktig hvor mye de har brukt av en vare i et bestemt tidsrom. Derfor spør vi ikke om hvor mye en har drukket, men om hvor ofte en drikker de ulike drikkene, og hvor mye en vanligvis drikker når en drikker de ulike alkoholtypene. Det kan være lettere å svare på det enn på spørsmål om hvor mye en har drukket over en bestemt periode. Ved at vi spør på denne måten, vil vi nødvendigvis gå glipp av store variasjoner både i hyppighet og drukket mengde pr. gang, og det vil medvirke til at vi ikke lykkes i å fange opp det faktiske alkoholforbruket.

Vi mener likevel denne måten å spørre på vil gi bedre anslag for det totale alkoholforbruket enn om en spurte etter konkrete drikkesituasjoner over et visst tidsrom. Det skyldes både at det kan være vanskelig å huske hvor mye en har drukket siste måned – som er det aktuelle tidsintervallet i ved slike undersøkelser av alkoholforbruk i Norge – og at størrelsen på alkoholforbruket vil svinge betydelig over året. Bruk av alkohol er sesongavhengig, og det gjør det vanskelig å estimere årsforbruket på bakgrunn av forbruket i en bestemt måned.

I en anonym postundersøkelse som denne er det umulig å spore svarene, og det er heller ingen intervjuer som i kraft av å være til stede automatisk vil utøve et press i retning av at de mest usannsynlige svarene blir luket ut allerede i intervjusituasjonen. I en postundersøkelse kan imidlertid de mest usannsynlige svarene komme til syne enten ved at det er inkonsistens i de utfylte svarene, eller ved at det beregnede alkoholforbruket blir usannsynlig høyt. I de tilfeller vi fant slike inkonsistenser, er enten data forsøkt rettet opp eller fjernet.

Det er vanskelig å vite hva en skal betrakte som et usannsynlig høyt alkoholforbruk; sprer en forbruket tilstrekkelig jevnt ut over alle årets dager er det mulig å få i seg store mengder alkohol uten at det trenger å være ødeleggende på kort sikt. F eks vil en person som drikker fem halvliters bokser med pilsnerøl pr dag og i tillegg ei halvflaske brennevin i helgene, i løpet av året få i seg godt og vel 50 liter ren alkohol. Det er fullstendig mulig å drikke slike kvanta over en tid, uten at det får umiddelbare konsekvenser. På lengre sikt vil det imidlertid være nok så ødeleggende, både av helsemessige og sosiale årsaker.

I denne undersøkelsen har jeg beregnet maksimalt oppgitt drukket kvantum i den voksne befolkningen til vel 88 liter ren alkohol i året. Jeg har valgt å fjerne personer med et beregnet samlet alkoholforbruk over 50 liter ren alkohol og/eller over 30 liter ren alkohol i form av enten øl, vin eller brennevin, fra analysene. Dette har jeg gjort for å unngå at tilfeldigheter og bevisst feilaktige opplysninger skal virke inn resultatene. Som en følge av dette ble 7 menn fjernet fra utvalgene i Trysil og 13 menn fra utvalgene i Åsnes. Ingen kvinner oppga at de drakk så mye.

3.3.2 Elever i første klasse ved videregående skole

For å forsøke å belyse hvorvidt åpningen av vinmonopolbutikken også fikk følger for ungdommer som ikke har lov til å handle på Vinmonopolet, ble det samme spørreskjemaet som ble sendt ut til befolkningen, også delt ut til alle elevene i første klasse ved de videregående skolene i Åsnes og Tynset. Det var helt frivillig for elevene å fylle ut skjemaet. Størsteparten av elevene i disse klassene var 16-17 år da de fylte ut skjemaet. Oppslutningen om undersøkelsen blant elevene var god, i alle år svarte over 90 prosent, og hvert år ble det samlet inn svar fra rundt 150 elever. En del av elevene oppga at de ikke bodde i noen av de tre nevnte kommunene, selv om de gikk på skole der. Antall elever som svarte på spørreskjemaet er vist i tabell 3.3.

For ungdomsgruppen har jeg valgt å fjerne de som i følge våre beregninger drakk mer enn 50 liter ren alkohol i året og/eller oppga å drikke mer enn 25 liter ren alkohol i form av en av alkoholtypene øl, vin eller brennevin/sprit.³ Som en følge av det utelot jeg 9 elever fra Trysil og 6 elever fra Åsnes. Jeg valgte å gjøre dette både for å fjerne eventuelle feilaktige opplysninger, og fordi ungdomsutvalgene ble så små når vi brakk dem ned på år, skole og kjønn at storkonsumentene ville bli tillagt urimelig stor vekt.

Som følge av det beskjedne tallgrunnlaget i skoleundersøkelsen, er det heftet betydelig usikkerhet til resultatene. Dette vil gjelde for alle beregninger som gjøres på dette grunnlaget, og det kommer til syne ved at tallene vil kunne variere mye fra et år til et annet.

Tabell 3.3 Antall svar blant elever i 1. klasse i videregående skole fordelt på skole og år

	Trysil		Åsnes	
	Gutter	Jenter	Gutter	Jenter
1999	37	39	20	34
2000	54	34	28	31
2001	34	35	34	44

Med mindre det er klare forskjeller i alkoholvanene til den delen av ungdomskullet som går i den videregående skolen i kommunen og resten av ungdomskullet, vil undersøkelsen være representativ for drikkemønsteret innenfor de aktuelle alderskohortene.

3.4 Underrapportering

Når jeg beregnet alt øl, vin og brennevin som utvalgene fra befolkningen i Trysil og Åsnes oppga å ha drukket, var det beregnede gjennomsnittlige forbruket betydelig lavere enn gjennomsnittsforbruket på landsbasis basert på omsetningstall. Dette er vist i tabell 3.4. I 2000 var f eks gjennomsnittsforbruket i Trysil 3,4 liter ren alkohol pr år, mens tilsvarende tall for Åsnes var 3,3 liter. Samme år ble det solgt 5,5 liter ren alkohol pr innbygger 15 år og eldre i Norge.

---

³ Omregnet til vareliter vil 25 liter ren alkohol tilsvare et ukentlig forbruk på 30 halvflasker pilsnerøl, eller vel 5,3 helflasker vin eller 1,7 helflaske brennevin.

Underrapporteringen er størst for øl og vin. Årsaken til det er at størsteparten av ølet og vinen som drikkes kommer fra registrert omsetning, mens bare halvparten av brennevinet gjør det samme. Siden våre tall også omfatter uregistrert forbruk, vil forskjeller i uregistrert forbruk mellom de forskjellige alkoholdrikkene komme til syne som en større dekningsgrad for brennevin enn for øl og vin.

Tar vi også hensyn til det uregistrerte forbruket, var forbruket pr innbygger 15 år og over rundt 7,0 liter ren alkohol i 2000. Da synker dekningsgraden for alkohol totalt sett til i underkant av 50 prosent av det totale gjennomsnittsforbruket på landsbasis.

Tabell 3.4 Tall fra spørreundersøkelsen og omsetningstall på landsbasis (liter ren alkohol pr innbygger 15 år og over)

		Registrert omsetning for hele landet			Prosent av registrert omsetning	
		Trysil	Åsnes		Trysil	Åsnes
Øl	1999	1,4	1,4	2,8	50,0	50,0
	2000	1,3	1,1	2,9	44,8	37,9
	2001	1,4	1,0	2,8	50,0	35,7
Vin	1999	0,9	0,8	1,5	60,0	53,3
	2000	0,9	0,9	1,6	56,3	56,3
	2001	1,0	0,9	1,6	62,5	56,3
Brennevin	1999	1,0	1,1	1,1	90,9	100,0
	2000	1,0	1,0	1,0	100,0	100,0
	2001	1,1	0,9	1,1	100,0	81,8
Totalt	1999	3,3	3,8	5,7	57,9	66,7
	2000	3,4	3,3	5,5	61,8	60,0
	2001	3,9	3,0	5,9	66,1	50,8

Om underrapporteringen ikke endrer seg mye over år, trenger ikke dette å ha avgjørende betydning for de resultatene jeg har kommet fram til. I den perioden jeg så på er det ingen grunn til å tro at underrapporteringen har endret seg på noe systematisk vis, så jeg vil anse at intervjudataene gir uttrykk for endringer i det faktiske forbruket av de ulike alkoholdrikkene. Underrapporteringen gjør imidlertid at det vil knytte seg betydelig usikkerhet til størrelsen på endringene, selv om fortegnet er korrekt.

3.5 Målgrupper

Om en skal drøfte virkningene av et tiltak, er det viktig at en lykkes i å avgrense den delen av befolkningen som tiltaket kan forventes å ha betydning for. Når Vinmonopolet åpner en butikk i en kommune, er det langt fra hele befolkningen som vil bli direkte berørt. Det er derfor av stor betydning at en studerer de gruppene av befolkningen som en kan forvente vil bli berørt, og derigjennom unngår at viktige konsekvenser drukner i gjennomsnittstørrelser som sier lite eller ingenting.

Når det gjelder åpningen av Vinmonopolet i Trysil, er det for det første en gruppe som overhodet ikke vil bli direkte berørt, og det er de som ikke drikker alkohol. For dem spiller ikke antall alkoholbutikker noen rolle, de kjøper ikke alkohol uansett.

For det andre drikker størstedelen av den norske befolkningen relativt lite, og mange har et så ubetydelig forbruk av alkohol at nærheten til en vinmonopolbutikk i praksis har liten eller ingen betydning. Mange handler bare vin og/eller brennevin på Vinmonopolet én eller to ganger i året, og for dem vil ikke avstanden til butikken bety særlig mye. De kombinerer også gjerne handel på Vinmonopolet med en tur til det nærmeste tettstedet med vinmonopolutsalg, slik at besøket på Vinmonopolet blir en del av en større utflukt. Et nytt polutsalg i nærheten vil ha ubetydelige følger for denne gruppen alkoholkonsumenter.

For det tredje er det heller ikke blant de som drikker relativt mye alle som handler på Vinmonopolet. Noen kan bare drikke øl kjøpt i dagligvarebutikker, noen kan bare drikke hjemmeproduserte varer, noen drikker bare alkohol som er kjøpt inn på taksfri handel og noen bare alkohol som de har kjøpt i Sverige.

For det fjerde vil betydningen av det nye Polet avhenge av hvor i kommunen en bor. I tilfellet med etableringen på Innbygda i Trysil, var det fremdeles noen som hadde kortere vei til Vinmonopolets butikk i Elverum, og som derfor opprettholdt sine gamle handlevaner. Det er ingen grunn til å tro at disse vil bli særlig berørt av den nye vinmonopolbutikken i Innbygda.

For det femte vil betydningen avhenge av alder, i utgangspunktet er det bare personer over 18/20 år som skal bli berørt av at Vinmonopolet åpner en ny butikk i hjemstedskommunen. Nå gjelder ikke aldersgrensene absolutt, både fordi enkelte greier å få kjøpt vin og brennevin selv om de er under minstealder, og fordi enkelte som er gamle nok langer vin og brennevin til ungdom.

Tabell 3.5 Problemstilling, målgrupper og utfallsmål

Problemstilling	Målgruppe	Utfallsmål
Drikker flere enn før?	Hele befolkningen	Andel alkoholbrukere
Drikker flere øl, vin eller brennevin?	Hele befolkningen	Andel som har drukket øl, vin og brennevin
Har sammensetningen av forbruket blant alkoholbrukerne endret seg?	Alle alkoholbrukere	Alkoholdrikker fordelt etter popularitet
Har sammensetningen av og størrelsen på brennevinsforbruket forandret seg?	De som har drukket brennevin fordelt på de som drikker relativt mye og de som drikker relativt lite	Brukerandeler og drukket mengde av ulike brennevinstyper
Har sammensetningen av og størrelsen på vinforbruket forandret seg?	De som har drukket vin fordelt på de som drikker relativt mye og de som drikker relativt lite	Brukerandeler og drukket mengde av de ulike vintyper
Har sammensetningen av og størrelsen på ølforbruket forandret seg?	De som har drukket øl fordelt på de som drikker relativt mye og de som drikker relativt lite	Brukerandeler og drukket mengde av de ulike øltyper
Har sammensetningen av og størrelsen på alkoholforbruket endret seg?	De som har drukket alkohol fordelt på de som drikker relativt mye og de som drikker relativt lite	Brukerandeler og drukket mengde av de ulike alkoholtyper
Har Vinmonopolet erobret markedsandeler?	De som har drukket henholdsvis øl, vin og brennevin	Mengde anskaffet fra de ulike alkoholkilder
Har grensehandelen med alkohol gått ned?	Alkoholbrukere	Grensehandelsvarer fordelt etter popularitet

Alt dette gjør at når en skal forsøke å beregne effektene av at Vinmonopolet etablerer seg i en kommune, er det viktig at det er samsvar mellom det tiltaket en drøfter effekten av, den gruppen i befolkningen en måler effekten på og det effektmålet en benytter. For å prøve å anslå

følgene av at Vinmonopolet etablerte seg i Trysil, har jeg benyttet ulike målgrupper og ulike effektmål, avhengig av hvilke spørsmål vi ønsker å belyse. Spørsmålene jeg har forsøkt å belyse, målgruppene jeg har benyttet til formålet og de utfallsmålene jeg har funnet mest egnet til formålene er vist i tabell 3.5. Tabellen gir samtidig en beskrivelse av hvordan rapporten er forsøkt bygd opp.

4 Konsekvenser for den voksne befolkningen i Trysil

4.1 Brukerandeler for alkohol

Tabell 4.1 viser andelen av befolkningen som var 18 år eller eldre i intervjuåret og som hadde brukt alkohol siste år. Brukerandelene i Trysil⁴ og Åsnes var ikke særlig forskjellige, og de var heller ikke merkbart forskjellig fra hva brukerandelen var på landsbasis i 1999 i følge SIRUS' landsomfattende undersøkelse (89 prosent). Rundt 10 prosent av mennene og 15 prosent av kvinnene oppga at de ikke hadde drukket alkohol siste år. Det var ingen statistisk signifikante endringer i brukerandelene i de tre årene jeg så på ($p > 0,05$).⁵

Tabell 4.1 Prosentandel alkoholbrukere i Trysil og Åsnes

	Menn		Kvinner	
	Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
1999	91	88	85	83
2000	88	90	83	85
2001	92	90	84	83

Tabell 4.2 viser brukerandelene for øl, vin og brennevin. Brukerandelen var størst for øl og brennevin blant menn, og for øl og svakvin blant kvinner. Heller ikke her fant jeg at det var noen statistisk signifikant i endring i fordelingen på de ulike drikkesorter i løpet av den perioden jeg så på ($p > 0,05$). På bakgrunn av disse data er det ingen grunn til å si at den nye vinmonopolbutikken i Trysil førte til at en større andel av befolkningen drakk alkohol.

⁴ Jeg vil i det følgende for enkelthets skyld bare skrive Trysil når det egentlig er snakk om resultater basert på data både fra Trysil og Engerdal.

⁵ Jeg har brukt en χ^2 -test hvor H_0 er at fordelingen mellom alkoholbrukere og ikke-brukere er uendret i de tre årene. Signifikansnivået (p -verdi) angir en øvre grense for å forkaste H_0 selv om den er korrekt. Ved $p=0,05$ er sannsynligheten for at H_0 feilaktig blir forkastet 5 prosent (type-I feil). Desto lavere en setter p -verdien, desto større er risikoen for at en ikke avdekker en forskjell som faktisk finnes i populasjonen (type-II feil). På den annen side, desto høyere en setter p -verdien, desto større er risikoen for at en feilaktig påstår at det er en forskjell i materialet.

Tabell 4.2 Prosentandel som har brukt ulike alkoholdrikker

		Menn		Kvinner	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Øl	1999	86	81	75	74
	2000	85	84	74	73
	2001	86	84	71	69
Svakvin	1999	74	71	76	74
	2000	73	70	77	78
	2001	77	71	76	75
Hetvin	1999	54	52	55	50
	2000	49	47	53	50
	2001	46	49	47	44
Brennevin	1999	86	81	70	65
	2000	84	82	67	62
	2001	85	82	67	57

4.2 Vanligste alkoholdrikk

Tabell 4.3 viser hva den voksne befolkningen *som oppga å ha brukt alkohol siste år* drakk hyppigst.

Øl var den vanligste drikken blant voksne menn både i Trysil og Åsnes. Det var en litt større andel menn i Trysil enn i Åsnes som oppga at de drakk øl hyppigst. Derimot drakk en større andel av mennene i Åsnes hyppigst brennevin. Siden tilgjengeligheten til øl og brennevin var tilnærmet lik for befolkningen i de to områdene i 1999, er det vanskelig å se ulikhetene som et uttrykk for ulik tilgjengelighet. Det var ingen statistisk signifikante forskjeller mellom fordelingen blant mennene ($p > 0,05$).

Vin var den alkoholdrikken flest kvinner oftest drakk. Det var en signifikant endring i kvinnes valg av preferert drikk både i Trysil og Åsnes fra 1999 til 2001 ($p < 0,01$). I begge kommunene økte vinen sin popularitet blant kvinnene på bekostning av ølet, mens andelen som prioriterte brennevin var relativt uforandret. Siden populariteten av vin økte i begge kommuner, er det liten grunn til å tro at etableringen av Vinmonopolet var årsaken til vinen økte popularitet. Den kan ha hatt en medvirkende årsak i Trysil, men kvinnes forbruk av vin har i de senere år vært påvirket av en sterk positiv trend også på landsbasis.

Tabell 4.3 Oftest foretrukket drikk blant alkoholbrukere (prosent)

		Menn		Kvinner	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Øl	1999	54	47	33*	33*
	2000	50	40	30*	20*
	2001	49	47	21*	17*
Vin	1999	19	18	51*	51*
	2000	22	25	54*	64*
	2001	22	21	62*	70*
Brennevin	1999	27	35	17	15
	2000	28	36	15	16
	2001	29	32	17	13

*Signifikant endring mellom årene ($p < 0,01$; χ^2 -test).

4.3 Forbruket av brennevin og sprit

4.3.1 Brennevinsbrukere fordelt på forbruksnivå

Jeg delte de som sa at de hadde drukket brennevin siste år i to grupper: De som oppga at de drakk mindre enn én flaske brennevin i måneden kalte jeg smådrikkere av brennevin, og de som drakk én flaske brennevin eller mer i måneden kalte jeg stordrikkere av brennevin.⁶

Tabell 4.4 viser prosentandel stordrikkere og smådrikkere av brennevin blant menn og kvinner i Trysil og Åsnes.

Åpningen av Vinmonopolet i Trysil kan ha ført til at en del tidligere smådrikkere forlot sin gruppe, og gikk over til stordrikkere. Det var imidlertid ingen statistisk signifikante endringer i andelen storbrukere i de tre årene jeg så på ($p > 0,05$). Etableringen av Vinmonopolet synes altså ikke å ha ført til en rekruttering fra småbrukergruppen til storbrukergruppen. Nå er denne studien rett nok ingen panelstudie, slik at vi ikke har fulgt utviklingen i alkoholforbruket til de som ble definert som smådrikkere i 1999. Men fordelingen mellom små- og stordrikkere av brennevin har ikke blitt påvirket av den bedrede tilgjengeligheten til kjøpebrennevin i Trysil.

Tabell 4.4 Brennevinsbrukere i Trysil og Åsnes fordelt på stordrikkere og smådrikkere av brennevin (prosent)

		Menn		Kvinner	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Smådrikkere	1999	87	85	98	96
	2000	85	85	96	96
	2001	86	88	97	96
Stordrikkere	1999	13	15	2	4
	2000	15	15	4	4
	2001	14	12	3	4

Totalt utgjorde smådrikkere 90 prosent av alle brennevinsdrikkere, men de sto ikke for mer enn 40 prosent av det totale forbruket av brennevin/sprit. Gjennomsnittsförbruket blant smådrikkere var vel 2

⁶ Jeg valgte altså å knytte definisjonen på stordrikkere utelukkende til konsumert mengde, og ikke å skille mellom stordrikkende menn og kvinner.

flasker sprit i året.⁷ Stordrikkene, som altså utgjorde 10 prosent av brennevinsbrukerne, drakk 60 prosent av all brennevin/sprit som ble drukket. I gjennomsnitt drakk stordrikkene 30 helflasker brennevin i året.

Smådrikkene oppga at de i 1999 i gjennomsnitt handlet brennevin på Vinmonopolet 2,6 ganger i året, mens gjennomsnittet blant stordrikkene var 5,7 ganger. Det sier seg selv at lettere tilgjengelighet til Vinmonopolet vil ha ulike konsekvenser for disse to gruppene. Det spiller relativt liten rolle for brennevinsforbruket om det er 1 eller 10 mil til nærmeste pol så lenge en ikke besøker det mer enn 1-2 ganger i året for å kjøpe brennevin. Handler en brennevin på vinmonopolet en gang i måneden eller oftere, slik 22 prosent av storbrukerne oppga at de gjorde, vil derimot beliggenheten kunne ha betydning både for størrelsen på brennevinsforbruket og for valget av ulike brennevinstyper.

I det følgende har jeg studert mulige effekter av etableringen av vinmonopolbutikken i Trysil for smådrikkene og stordrikkene av brennevin hver for seg. For hver gruppe så jeg først på brukerandelene for de ulike typer brennevin: kjøpesprit, hjemmebrent og smuglersprit. Deretter undersøkte jeg om det hadde skjedd noen endringer i størrelsen på forbruket. Om forbruket viste signifikante endringer, så jeg nærmere på om endringene skyldtes at folk drakk oftere enn før, eller om det skyldtes at de drakk mer hver gang de drakk.

4.3.2 Følgene av vinmonopolåpningen for de som drakk relativt lite brennevin og sprit

Tabell 4.5 viser hvor stor andel av smådrikkene som hadde drukket kjøpebrennevin (brennevin kjøpt på Vinmonopolet, Systembolaget og taksfri), hjemmebrent og smuglersprit i de respektive år. Vi ser at kjøpebrennevin var det vanligste brennevinet blant smådrikkene både i Trysil og Åsnes og blant kvinner og menn, men det var heller ikke uvanlig å drikke hjemmebrent og/eller smuglersprit. Blant kvinnelige smådrikkere var hjemmebrent og smuglersprit mer uvanlig enn blant menn.

Det mest interessante trekket ved tabell 4.5, er at det var signifikante endringer i andelen mannlige hjemmebrent- og smuglerspriddrikkere i Trysil i de tre årene jeg så på ($p < 0,01$). En tilsvarende hypotese lot seg ikke forkaste for mennene i Åsnes. I Trysil, men ikke i Åsnes, synes andelen smådrikkende menn som hadde drukket hjemmebrent og

---

⁷Alkoholinnholdet er satt til 40 prosent i drikkesprit.

smuglersprit å ha gått ned. For andelen menn som hadde drukket kjøpebrennevin var det ingen forskjeller i noen av kommunene.

Tabell 4.5 Brukerandeler for sprit blant smådrikkere (prosent)

		Menn		Kvinner	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Kjøpebrennevin	1999	98	99	99	99
	2000	99	100	99	100
	2001	100	98	100	100
Hjemmebrent	1999	48*	37	26	22
	2000	38*	36	19	19
	2001	36*	34	23	17
Smuglersprit	1999	35*	38	16	24
	2000	27*	35	14	18
	2001	23*	29	11	17

*Signifikant endring mellom årene ($p < 0,01$; χ^2 -test).

Blant de kvinnelige smådrikkere av brennevin var det ingen statistisk signifikante endringer i brukerandelene for noen sprittyper, verken i Trysil eller Åsnes.

Det er sannsynlig at endringene i brukerandelene for hjemmebrent og smuglersprit blant menn i Trysil som drikker relativt lite brennevin, kan tilskrives etableringen av Vinmonopolet. Blant denne gruppen kan en del ha forlatt hjemmebrent og smuglersprit til fordel for kjøpesprit.

I tabell 4.6 har jeg beregnet gjennomsnittlig forbruk av brennevin og sprit i løpet av et år på bakgrunn av smådrikkernes opplysninger om drikkefrekvenser og drukket mengde pr gang. Tabellen viser også hvor stor prosentandel de ulike sprittypene utgjør av det totale forbruket.⁸ Vi ser at verken nivået på forbruket eller fordelingen på de ulike drikkesortene er særlig forskjellig mellom smådrikkere i de to kommunene.⁹

⁸ De første tilfellene av metanolforgiftning i forbindelse med bruk av smuglersprit kom høsten 2001, så våre tall er ikke påvirket av metanolsaken.

⁹ Det vil imidlertid være en grense for hvor stor variasjon en kan få i forbruket blant smådrikkere, siden ingen i denne gruppa kan drikke mer enn én flaske brennevin i måneden.

Med unntak av smådrikkende kvinner i Åsnes, hvor brennevinsforbruket viste en signifikant nedgang fra 1999 til 2001 ($p < 0,05$), var det ingen statistisk signifikante endringer for noen av gruppene.¹⁰

Tabell 4.6 Gjennomsnittlig årlig forbruk av sprit blant smådrikkere (cl ren alkohol og prosentandel)¹

		Menn				Kvinner			
		Trysil		Åsnes		Trysil		Åsnes	
		cl	pst	cl	pst	cl	pst	cl	pst
Kjøpebrennevin	1999	56	65	52	65	32	76	26	69
	2000	57	72	56	67	32	79	34	83
	2001	59	72	53	69	32	84	25	77
Hjemmebrent	1999	18	21	14	17	6	14	7	18
	2000	15	19	15	18	6	15	4	10
	2001	14	17	14	19	4	11	5	16
Smuglersprit	1999	12	14	14	18	4	9	5	13
	2000	7	9	12	15	3	7	3	7
	2001	9	11	10	13	2	5	2	7
Brennevin og sprit	1999	82	100	78	100	41	100	37	100
	2000	77	100	80	100	40	100	40	100
	2001	80	100	74	100	37	100	32*	100

¹ Summen av brennevin og sprit vil ikke være lik summen av de enkelte sortene pga at forbruket fordeles på ulikt antall personer avhengig av hvor mange som har svart.

*Signifikant nedgang fra 1999 til 2001.

Vi kan derfor - som ventet - konkludere med at etableringen av Vinmonopolet i Trysil bare førte til mindre endringer i brennevinsvanene blant de som i utgangspunktet drakk relativt lite brennevin. Det viktigste resultatet var at andelen menn som hadde drukket smuglersprit og hjemmebrent viste en signifikant nedgang i Trysil og ikke i Åsnes, og at det ikke syntes som om andelen storbrukere av brennevin hadde vokst som følge av det nye Vinmonopolet. For smådrikkere er imidlertid nærheten til et vinmonopolutsalg av relativ liten betydning, all den tid de fleste i denne gruppen ikke besøker Polet for å kjøpe brennevin oftere enn én til to ganger i året.

¹⁰Jeg antok at drukket mengde var tilnærmet lognormalt fordelt, og foretok en t-test for uavhengige utvalg på gjennomsnittet av logaritmen til drukket mengde ($t=2,20$; df. 451).

4.3.3 Følgene av vinmonopolåpningen for de som drakk relativt mye brennevin og sprit¹¹

Tabell 4.7 viser hvor stor andel av de mannlige storbrukerne av brennevin som hadde drukket henholdsvis kjøpebrennevin, hjemmebrent og smuglersprit siste år. Også blant storbrukerne var kjøpebrennevin det vanligste brennevinet. Andelen som hadde drukket hjemmebrent og smuglersprit var imidlertid betydelig høyere enn blant smådrikkene, i 1999 oppga mellom 70-80 prosent av stordrikkene i Trysil å ha drukket både hjemmebrent og smuglersprit. I Åsnes var andelen enda litt høyere.

Som blant smådrikkene, gikk også andelen som oppga å ha drukket hjemmebrent og smuglersprit blant de mannlige stordrikkene i Trysil ned. Endringene var imidlertid ikke statistisk signifikante ($p > 0,05$). Jeg fant imidlertid ingen tilsvarende tendens i Åsnes, og det kan synes som om det er etableringen av Vinmonopolet som har ført til denne nedgangen i andelen som hadde brukt hjemmebrent og smuglersprit i Trysil.

Tabell 4.7 Brukerandeler for sprit blant stordrikkere (prosent)

		Menn	
		Trysil	Åsnes
Kjøpebrennevin	1999	100	98
	2000	98	98
	2001	100	97
Hjemmebrent	1999	86	87
	2000	74	87
	2001	74	87
Smuglersprit	1999	84	88
	2000	69	85
	2001	77	87

I tabell 4.8 har jeg beregnet gjennomsnittlig forbruk av brennevin og sprit i løpet av et år på bakgrunn av stordrikkernes opplysninger om

¹¹Ikke mer enn 2-4 prosent av kvinnene som kunne klassifiseres som storbrukere av brennevin. Antall kvinnelige stordrikkere av brennevin var derfor for lavt til at vi kunne trekke noen generelle konklusjoner på grunnlag denne gruppen, og den er utelatt fra videre analyse.

drikkefrekvenser og drukket mengde pr gang. Tabellen viser også hvor stor prosentandel de ulike sprittypene utgjør av det totale forbruket.

Tabell 4.8 Gjennomsnittlig årlig forbruk av sprit blant stordrikkere (cl ren alkohol og prosentandel)¹

		Menn			
		Trysil		Åsnes	
		cl	pst	cl	pst
Kjøpebrennevin	1999	300	42	330	40
	2000	399	51	326	41
	2001	439*	55	258	35
Hjemmebrent	1999	251	35	252	31
	2000	172	22	317	40
	2001	170	21	324	44
Smuglersprit	1999	157	22	236	29
	2000	217	28	152	19
	2001	190	24	161	22
Brennevin og sprit	1999	686	100	773	100
	2000	739	100	756	100
	2001	762	100	712	100

¹ Summen av brennevin og sprit vil ikke være lik summen av de enkelte sortene pga at forbruket fordeles på ulikt antall personer avhengig av hvor mange som har svart.

*Signifikant økning fra 1999 til 2001.

Det har det vært en statistisk signifikant økning i forbruket av kjøpebrennevin blant stordrikkere i Trysil ($p < 0,05$).¹² Forbruket gikk ned i Åsnes. Det er nærliggende å tro at denne utviklingen skyldtes etableringen av Vinmonopolet i Trysil, ikke minst siden utviklingen i kontrollområdet Åsnes var klart forskjellig fra utviklingen i eksperimentområdet.

Forbruket av hjemmebrent gikk ned i Trysil, mens det økte i Åsnes. Forbruket av smuglersprit viste store variasjoner fra et år til det neste.

Dette kan henge sammen med endringer i forsynings situasjonen, men det kan også skyldes tilfeldigheter pga at tallmaterialet var relativt lite.

¹² Jeg antok at drukket mengde kjøpesprit var tilnærmet lognormalfordelt, og foretok en ensidig t-test på gjennomsnittet av logaritmen til drukket mengde ($t = -1,84$, $df = 94$).

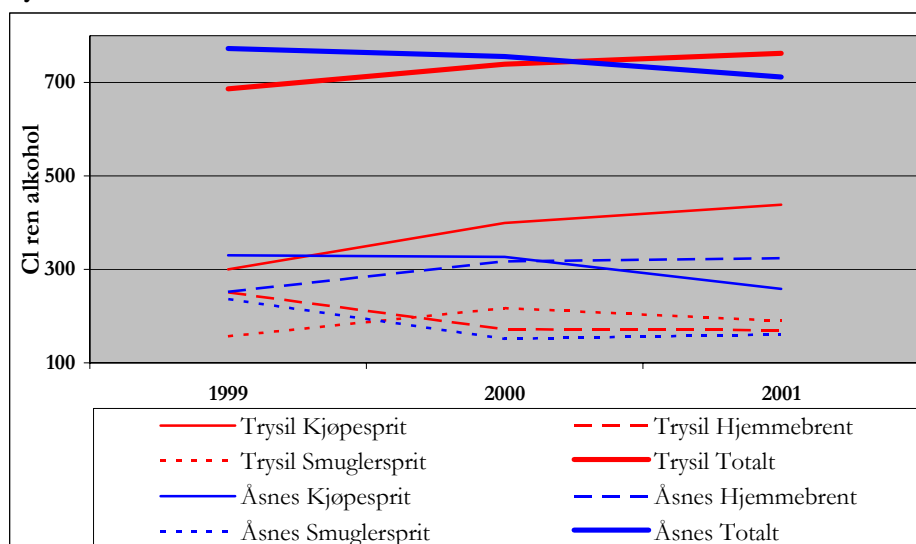

Alt i alt økte det totale brennevinsforbruket blant stordrikkere i Trysil, mens det sank i Åsnes. Økningen i bruken av brennevin i Trysil skyldtes i all hovedsak økt bruk av kjøpesprit.¹³

Den sterke økningen i forbruket av kjøpebrennevin blant stordrikkere i Trysil etter at Vinmonopolet åpnet sin butikk, førte til at kjøpebrennevinet økte sin andel av det totale brennevinsforbruket fra 42 prosent i 1999 til 55 prosent i 2001. Økningen skjedde på bekostning av hjemmebrent.

Figur 4.1 viser utviklingen i det totale forbruket av brennevin og sprit blant de mannlige storbrukerne i Trysil og Åsnes, og i forbruket av de ulike sprittypene. Vi ser at utviklingen i de to kommunene er klart forskjellig, noe som skyldtes den sterke økningen i forbruket av kjøpesprit i Trysil

Figur 4.1 Forbruket av brennevin og sprit blant menn som drikker relativt mye

Økningen i forbruket av kjøpesprit blant stordrikkere i Trysil kan ha foregått på to måter. Enten kan de ha økt antall ganger de drakk kjøpesprit, eller de kan ha økt mengden de drakk hver gang. Jeg har derfor

¹³ Verken endringene i forbruket av hjemmebrent, smuglersprit eller alkohol totalt er signifikante.

sett nærmere på drikkefrekvens og mengde pr gang for kjøpebrennevin blant de som oppga å ha drukket relativt mye brennevin.¹⁴

Tabell 4.9 Gjennomsnittlig antall drikketilfeller siste år og mengde pr gang (cl ren alkohol) blant stordrikkende menn

		Frekvens		Mengde pr gang	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Kjøpebrennevin	1999	35	34	11	12
	2000	47	36	12	11
	2001	39	32	12	10

Tabell 4.9 viser at stordrikkene i Trysil både oppga å ha drukket kjøpesprit hyppigere etter at Vinmonopolet åpnet, og å ha drukket litt mer hver gang de drakk brennevin. En tilsvarende utvikling var det ikke i Åsnes, her holdt drikkefrekvensen seg om lag uendret, mens inntaket pr drikkesituasjon sank. Med unntak av nedgangen i drukket mengde pr gang blant storbrukerne i Åsnes ($p < 0,05$),¹⁵ var ingen av endringene fra 1999 til 2001 statistisk signifikante.

Et trekk det er verd å legge merke til, er at antall drikketilfeller med kjøpesprit viste størst økning i Trysil fra 1999 til 2000, dvs. i den perioden da Vinmonopolet var nyetablert. I februar 2001, dvs. vel halvannet år etter at polet ble åpnet, var antall ganger stordrikkene oppga å ha drukket kjøpesprit gått ned igjen, og var da bare litt høyere enn før Vinmonopolet etablerte seg i Trysil.

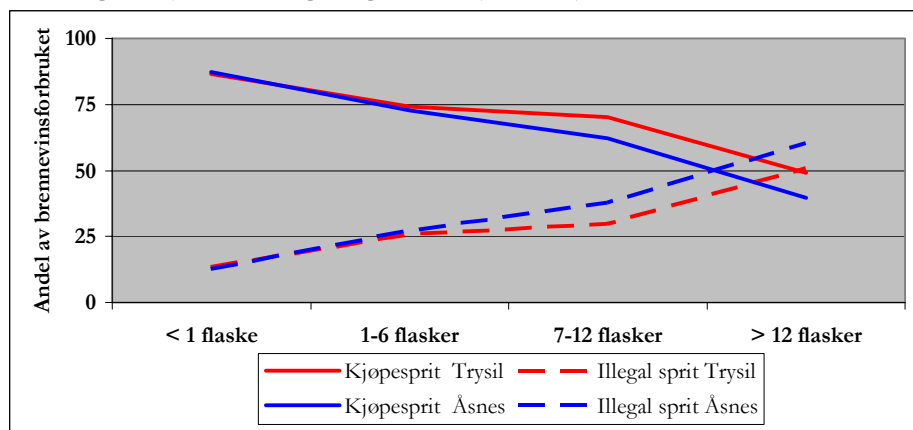
4.3.4 Nærmere om sammenhengen mellom totalt brennevinsforbruk og forbruket av illegal sprit

Både forbruket av kjøpesprit og illegal sprit øker med økende brennevinsinntak, og det er vanligere å ha drukket illegal sprit blant de som drikker relativt mye brennevin enn blant de som drikker relativt lite. Det er også slik at illegal sprit står for en større og større andel av brennevinsforbruket ved økende forbruk.

¹⁴12 cl ren alkohol svarer til 30 cl brennevin, dvs. i underkant av en halv flaske.

¹⁵ T-test ($t=2,03$; $df.=78$).

Figur 4.2 Sammenhengen mellom brennevinforbrukets størrelse og dets fordeling på kjøpesprit og illegal sprit (prosent)

Dette er illustrert i figur 4.2, som viser hvordan sammensetningen av brennevinforbruket til brennevinbrukerne endres når forbruksnivået endres.¹⁶ Vi ser at den illegale sprits andel av spritforbruket øker med økende forbruksnivå. Både i Trysil og Åsnes drakk de som drakk mest sprit mer illegal sprit enn kjøpesprit.

Illegal sprit sto for en noe større del av spritforbruket i Åsnes enn i Trysil. Slik var det i alle de tre årene vi så på. Forskjellen skyldtes derfor ikke det nye vinmonopolet i Trysil, men heller at det var en sterkere tradisjon for å drikke hjemmebrent og smuglersprit i Åsnes enn i Trysil.

Indirekte viser figur 4.2 at den norske prispolitikken på brennevin er virksom, det er de som drikker mest som finner det nødvendig å skaffe seg billig, illegal alkohol for å kunne tilfredsstille sitt høye forbruksnivå. Blant de som drikker relativt lite, noe som ikke minst er en følge av de høye prisene, er ikke bruk av illegal sprit noe stort problem. Det er storkonsumentene som har behov for lavere spritpriser, selv om også mange småforbrukere ønsker seg det.

4.3.5 Markedsandeler for brennevin

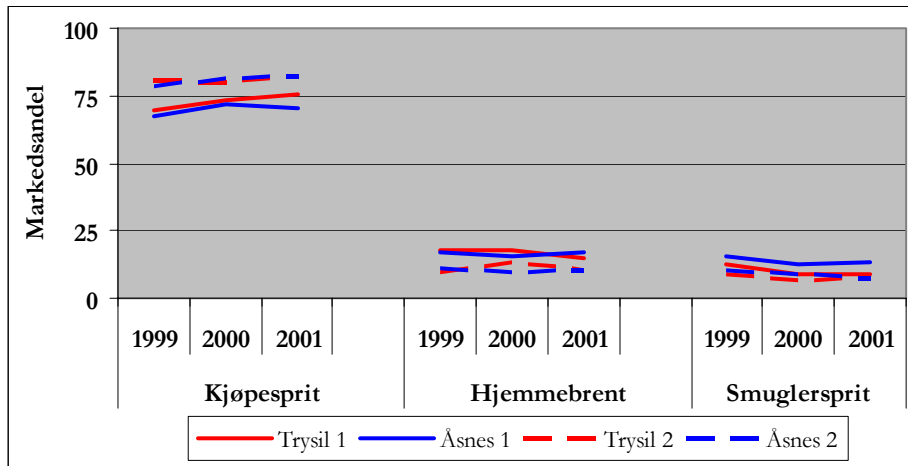
Legal og illegal sprit

De som fylte ut spørreskjemaet ble også spurt om hvor stor del av det de drakk som kom fra henholdsvis Vinmonopolet, Systembolaget, taksfri

¹⁶ Figuren viser alle tre år under ett.

handel, hjemmebrent og smuglersprit.¹⁷ Jeg sammenliknet sammensetningen av forbruket basert på egne oppfatninger med sammensetningen av forbruket basert på "forbruksdata".¹⁸ For å kunne gjøre en slik sammenlikning måtte jeg slå sammen all sprit kjøpt på Vinmonopolet, Systembolaget og i taksfri handel til kategorien kjøpesprit, fordi forbruksdataene ikke skilte mellom ulike typer kjøpesprit. Figurene 4.3 a og 4.3b viser resultatene av de to måtene å beregne markedsandelene på. Som før skiller jeg mellom smådrikkere og stordrikkere, men jeg ser nå på begge kjønn under ett.

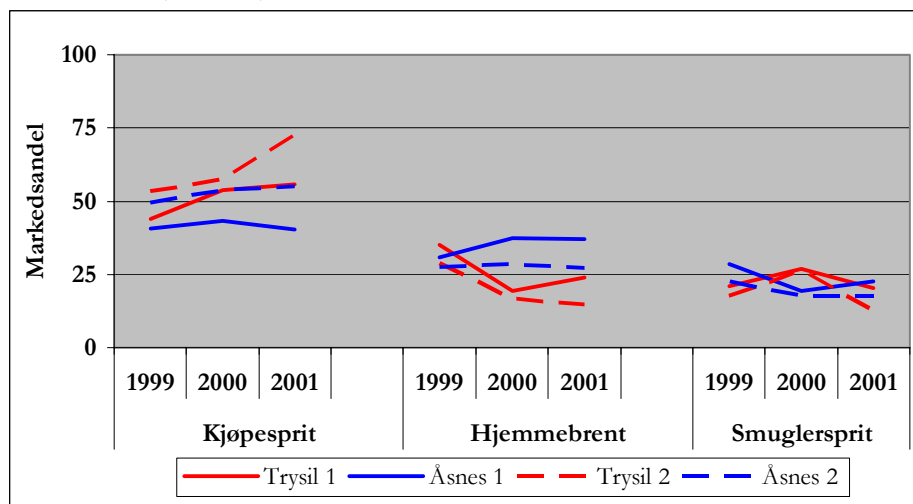
Figur 4.3a Markedsandeler for legalt og illegalt brennevin blant smådrikkere (prosent)

¹⁷En kunne krysse av for seks forskjellige svaralternativer på spørsmålet om hvor stor andel de ulike brennevinskildene utgjorde av alt brennevinet de drakk. Svaralternativene var: Alt, størsteparten, halvparten eller noe mer, halvparten eller noe mindre, lite og ingenting. Ved omkodingen til prosent har vi satt alt=100, størsteparten=90, halvparten eller noe mer=60, halvparten eller noe mindre=40, lite=10 og ingenting=0. Når vi summerer disse prosentene, viser det seg at summen for mange avvek fra 100. Det kan både skyldes at det ikke er godt nok samsvar mellom vår omkoding og det som legges i svarene, at en del har misforstått hvordan skjemaet skal fylles ut og at noen bevisst oppgir feil andeler. Jeg har korrigert for over/underrapporteringen ved å forutsette at intervjuobjektene overdrev/underdrev like mye uansett type alkoholrikk og hvor drikken kom fra. For å ta hensyn til at folk drakk ulike mengder av de ulike typene brennevin/sprit, er de selvrapporterte andelene vektet med individuelt forbruk av de ulike brennevins- og sprittypene.

¹⁸Med "forbruksdata" forstår jeg det forbruket jeg kom fram til da jeg beregnet den enkeltes alkoholforbruk på grunnlag av deres opplysninger om drukket mengde pr gang og drikkefrekvenser.

Figur 4.3b Markedsandeler for legalt og illegalt brennevin blant stordrikkere (prosent)

Kurvene Trysil 1 og Åsnes 1 refererer til opplysningene om hvor mye respondentene oppga at de drakk, mens kurvene Trysil 2 og Åsnes 2 refererer seg til respondentenes egne anslag over hvor det de drakk kom fra.

Det er relativt små forskjeller mellom de to måtene å beregne markedsandelene på, med ett unntak: Markedsandelen for kjøpebrennevin basert på respondentenes egne anslag ligger systematisk over det jeg kom fram til på bakgrunn av forbruksdataene, mens markedsandelen for hjemmebrent og smuglersprit ligger systematisk under.

Det kan være flere årsaker til at det er slik. Jeg vil nevne to forhold som kan ha betydning. Det ene er at det kan være en tendens til at respondentene forsøkte å forskjønne bildet noe fordi de vet at hjemmebrent og smuglersprit er illegale varer. En slik forskjønning er lettere å gjøre når en blir spurt om hvor stor andel f eks hjemmebrent utgjør av det totale forbruket, enn når en blir spurt om hvor mye og hvor ofte en drikker.

Det andre er at det kan være en systematisk tendens til at den relative underrapporteringen av illegal sprit øker når forbruket øker. Om det er slik, vil underrapporteringen bli forstørret når vi veker med spritforbruket, fordi de som drikker illegal sprit gjennomgående drikker mer brennevin og sprit totalt sett enn de som bare holder seg til legale varer.

Figurene 4.3 a og b viste at kjøpesprit hadde en markedsandel på mellom 60-80 prosent blant smådrikkene, mens markedsandelen blant storbrukerne bare var rundt 50 prosent. Nok en gang ser vi at stordrikkene drakk relativt mer illegal sprit enn småbrukerne; markedsandelen til hjemmebrent og smuglersprit var henholdsvis 30 og 20 prosent blant storbrukerne mens den var 15-20 og 10-15 prosent blant de som drakk minst. Markedet er nokså likt i de to kommunene, men det var en tendens til at det relativt sett ble drukket noe mer kjøpesprit blant stordrikkene i Trysil enn i Åsnes, og mindre hjemmebrent. For smuglersprit var markedsandelen nokså lik.

Blant storbrukerne økte markedsandelen til kjøpebrennevin merkbart i Trysil, mens hjemmebrent og smuglersprit tapte markedsandeler. Jeg fant ingen slik utvikling i Åsnes, og det er rimelig å tro at forskjellen skyldes det nyetablerte Vinmonopolet i Trysil.

For smådrikkene var det ingen store forskjeller i utviklingen i markedsandelene i de to kommunene.

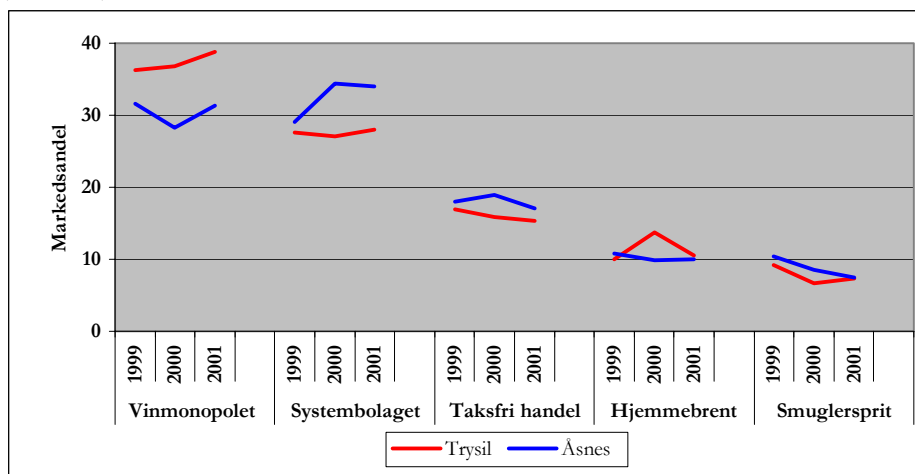
Kjøpesprit

I figurene 4.4 a og b har jeg fordelt sammensetningen av kjøpebrennevinet på de ulike kilder. Dette var det bare mulig å gjøre på grunnlag av respondentenes egne oppfatninger om hvor stor andel de ulike brennevinskildene sto for. Men som vi så var det – med unntak av nivået – ikke store forskjeller i utviklingen av anslagene for markedsandelene over tid. Som før gjengir jeg resultatene for de som drakk relativt lite og de som drakk relativt mye hver for seg.

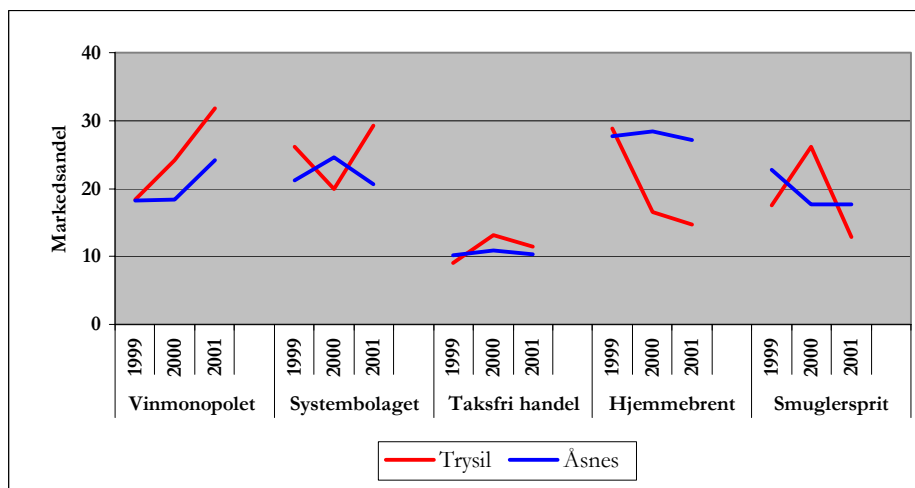
Figur 4.4a viser at Vinmonopolet leverte rundt 40 prosent av spriten til smådrikkene i Trysil, og rundt 30 prosent til smådrikkene i Åsnes. Antakelig er disse markedsandelen noe for høye, siden de er basert på selvrapporterte andeler. Vinmonopolet økte sin markedsandel i Trysil noe etter at Vinmonopolet etablerte seg der, mens det tapte markedsandeler i Åsnes. Det kan synes som om åpningen av Vinmonopolet demte noe opp for svenskehandelen blant tryslingene. Vi ser også at taksfri handelen sto for rundt 15-20 prosent av leveransene av brennevin til småbrukerne, og at den var en viktigere spritkilde enn både hjemmebrent og smuglersprit.

Respondentene svarte også på et spørsmål om hvor ofte de kjøpte brennevin på Vinmonopolet og Systembolaget. Svarene bekreftet inntrykket av at de handlet noe oftere på Vinmonopolet og noe sjeldnere på Systembolaget.

Figur 4.4a Markedsandeler for brennevin og sprit blant smådrikkere (prosent)

Figur 4.4b Markedsandeler for brennevin og sprit blant stordrikkere (prosent)

Figur 4.4b viser utviklingen i markedsandelene blant storbrukerne av brennevin. Blant stordrikkere i Trysil styrket Vinmonopolet sin markedsandel fra 1999 til 2001 med vel 10 prosent. Vinmonopolet styrket også sin markedsandel blant storbrukerne i Åsnes, men noe mindre enn i Trysil. Økningen skjedde på bekostning av andelene til hjemmebrent og smuglersprit, mens både Systembolaget – etter en temporær nedgang i

2000 - og taksfri handelen opprettholdt sine andeler. Vinmonopolet leverte imidlertid ikke mer enn om lag 30 prosent av den spriten som storkonsumentene i Trysil drakk. I Åsnes var markedsandelen enda lavere. Sannsynligvis var også disse anslagene noe for høye, siden folk syntes å ha hatt en tendens til å "forskjønne" opprinnelsen til sitt brennevinsforbruk noe.

Vi ser at taksfri handel sto for en mindre del av leveransene til stordrikkene enn til smådrikkene, og at hjemmebrent og smuglersprit var viktigere spritkilder enn taksfri handel for de som drakk relativt mye.

Også stordrikkene oppga å ha handlet hyppigere på Vinmonopolet enn før, og alt i alt syntes det som om Vinmonopolet styrket sin andel av brennevinsmarkedet i Trysil blant de som drakk relativt mye brennevin.

4.3.6 Oppsummering brennevin

Vi har foran sett på følgene for brennevinsforbruket til innbyggerne i Trysil av at det ble etablert en vinmonopolbutikk på Innbygda sommeren 1999. Da virkningene av det nye polet vil kunne variere avhengig av størrelsen på brennevinsforbruket, delte jeg alkoholbrukerne i kommunen i to grupper: De som drakk mer enn én flaske brennevin i måneden og de som drakk mindre. Den første gruppen utgjorde bare rundt 10 prosent av brennevinsbrukerne i kommunen, men de drakk 60 prosent av alt det brennevinet som ble drukket. Etableringen av Vinmonopolet førte ikke til noen endring i fordelingen av brennevinsbrukerne på smådrikkere og stordrikkere, slik disse gruppene er definert her.

Åpningen av Vinmonopolet fikk relativt små følger for den gruppen som drakk minst. Det var en svak tendens blant smådrikkene i Trysil til at færre enn før oppga å ha drukket hjemmebrent og smuglersprit. De syntes også å handle noe mer på Vinmonopolet enn før, og noe mindre på Systembolaget. Denne gruppen drakk imidlertid så lite brennevin at det bare er snakk om små endringer.

Følgene av det nye vinmonopolutsalget var – naturlig nok – større for de 10 prosentene som drakk mest. Også for denne gruppen økte forbruket av brennevin kjøpt på Vinmonopolet. Økningen var så stor at den ikke ble oppveid av nedgangen i bruken av illegal sprit. Sammenliknet med utviklingen i kontrollkommunen Åsnes, var det en betydelig økning i forbruket av brennevin blant stordrikkene i Trysil etter at Vinmonopolet etablerte sin butikk der.

Jeg så også på markedsandelene til de ulike kildene til drikkesprit. Fra 1999 til 2001 økte Vinmonopolet sin markedsandel både blant smådrikkene og stordrikkene i Trysil. Økningen skjedde særlig på bekostning av hjemmebrent og – i noe mindre grad – smuglersprit. Systembolaget opprettholdt sin markedsandel i Trysil, mens den økte noe blant smådrikkene i Åsnes.

4.4 Forbruket av svakvin¹⁹

4.4.1 Vinbrukere fordelt på forbruksnivå

For å kunne beregne eventuelle følger for vinforbruket av den nye vinmonopolbutikken i Trysil, delte jeg også vindrikkene i to grupper. Jeg kalte de som drakk mindre enn én hel flaske vin i måneden smådrikkere, mens de som drakk én hel flaske vin eller mer ble kalt stordrikkere. En stordrikkere av vin drikker dermed – isolert sett - betydelig mindre alkohol pr måned enn en stordrikkere av brennevin, men jeg fant denne inndelingen hensiktsmessig ut fra et ønske om også å ta hensyn til besøksfrekvensen på Vinmonopolet når jeg delte vindrikkene i to grupper.²⁰ Tabell 4.10 viser hvordan vinbrukerne i Trysil og Åsnes fordelte seg på de to gruppene.

En følge av etableringen av Vinmonopolet i Trysil vil kunne være at mange flere begynte å drikke relativt mye vin, slik at gruppen storkonsumenter vokser. Det var imidlertid ingen signifikante endringer i andelen storbrukere av vin i de tre årene jeg så på ($p > 0,05$). Heller ikke for vin var det derfor noen grunn til å tro at åpningen av det nye vinmonopolet førte til at fordelingen mellom stordrikkere og smådrikkere endret seg.

Tabell 4.10 Befolkningen i Trysil og Åsnes fordelt på stordrikkere og smådrikkere av svakvin (prosent)

	År	Menn		Kvinner	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Smådrikkere	1999	66	66	62	69
	2000	62	66	68	67
	2001	64	64	63	63
Stordrikkere	1999	34	34	38	31
	2000	38	34	32	33
	2001	36	36	37	37

¹⁹ Hjemmelaget vin er her klassifisert som svakvin.

²⁰ Også for vin knyttet jeg definisjonene av stordrikkere og smådrikkere utelukkende til forbruket, og skilte ikke mellom kjønnene.

I motsetning til hva tilfellet var for brennevin, var det relativt like mange stordrikkere av vin blant kvinner og menn; rundt 35 prosent av kvinnene og mennene som drakk vin oppga at de drakk én flaske eller mer i måneden. Disse 35 prosentene drakk 84 prosent av all vin som ble drukket. Gjennomsnittsförbruket i gruppen var 28 flasker vin i året. I gruppen av smådrikkere var gjennomsnittsförbruket 3 flasker i året.

I gjennomsnitt oppga smådrikkere at de handlet vin på Vinmonopolet vel tre ganger i året, mens stordrikkere besøkte Vinmonopolet nesten ni ganger i året for å handle vin. Det er med andre ord sannsynlig at åpningen av et nytt vinmonopolutsalg i nærheten vil ha ulik effekt for de to gruppene.

Som for brennevin vil jeg studere mulige effekter av etableringen av vinmonopolbutikken i Trysil for gruppene av smådrikkere og stordrikkere hver for seg. I de tilfeller det har skjedd endringer i förbruket, ser jeg nærmere på om endringene skyldtes at folk drakk oftere enn før, eller om det skyldtes at de drakk mer hver gang de drakk.

4.4.2 Følgene av vinmonopolåpningen for de som drakk relativt lite svakvin

Jeg skilte mellom vin som var kjøpt og vin som var hjemmelaget.²¹ Tabell 4.11 viser andelene av småbrukerne som hadde drukket henholdsvis kjøpevin og hjemmelaget vin.

Tabell 4.11 Brukerandeler for svakvin blant smådrikkere (prosent)

	År	Menn		Kvinner	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Kjøpevin	1999	96	96	100	98
	2000	95	98	99	99
	2001	97	98	99	99
Hjemmelaget vin	1999	60*	47	51*	49
	2000	45*	43	43*	43
	2001	52*	47	39*	41

*Signifikant endring mellom årene ($p < 0,01$; χ^2 -test).

²¹Den gjennomsnittlige alkoholstyrken i kjøpt svakvin er satt til 12 volumprosent, og i hjemmelaget vin til 15 volumprosent.

Vi ser at så godt som alle hadde drukket kjøpevin siste år, mens halvparten også hadde drukket hjemmelaget vin. Det var en signifikant forskjell i brukerandelene for hjemmelaget vin i de ulike år både blant menn og kvinner i Trysil, men ingen tilsvarende forskjeller i Åsnes ($p < 0,05$). Den lettere tilgangen til kjøpevin kan ha ført til en nedgang i andelen som drakk hjemmelaget vin blant smådrikkere i Trysil. Jeg fant altså samme tendens både blant de som drakk relativt lite vin og lite brennevin i Trysil. Det tyder på at etableringen av Vinmonopolet har ført til at kjøpevarer erstatter hjemmeproduksjon.

Tabell 4.12 viser det gjennomsnittlige forbruket av svakvin i den gruppen som oppga at de hadde drukket mindre enn én flaske vin i måneden, og hvordan forbruket fordelte seg på kjøpevin og hjemmelaget vin. Det var bare snakk om mindre endringer fra 1999 til 2001, og det var heller ingen store forskjeller i utviklingen mellom de to kommunene.

Tabell 4.12 Gjennomsnittlig årlig forbruk av svakvin blant smådrikkere (cl ren alkohol og prosentandel)

		Menn				Kvinner			
		Trysil		Åsnes		Trysil		Åsnes	
		cl	pst	cl	pst	cl	pst	cl	pst
Kjøpevin	1999	21	78	21	78	20	83	21	78
	2000	23	82	21	84	24	86	23	82
	2001	21	81	24	78	23	85	21	81
Hjemmelaget vin	1999	6	22	6	22	4	17	6	22
	2000	5	18	4	16	4	14	5	18
	2001	5	19	7	22	4	15	5	19
Svakvin totalt	1999	26	100	25	100	24	100	26	100
	2000	27	100	26	100	28	100	26	100
	2001	26	100	29	100	26	100	25	100

Bortsett fra en nedgang i andelen som hadde drukket hjemmelaget vin i Trysil, kan vi derfor konkludere med at etableringen av Vinmonopolet i Trysil bare førte til mindre endringer i vinforbruket blant de som drakk relativt lite vin.

4.4.3 Følgene av vinmonopolåpningen for de som drakk relativt mye svakvin

Blant de som drakk relativt mye vin, hadde så godt som alle drukket kjøpevin, og 50-60 prosent hadde også drukket hjemmelaget vin. Det var en større andel blant de som drakk mye vin som oppga at de hadde drukket hjemmelaget vin enn det var blant smådrikkene. Med unntak av at andelen kvinner i Trysil som oppga å ha drukket hjemmelaget vin hadde gått ned ($p < 0,05$), var det ingen statistisk signifikante forskjeller i brukerandelene for hjemmelaget vin. Brukerandelene er gjengitt i tabell 4.13.

Tabell 4.13 Brukerandeler for svakvin blant stordrikkere (prosent)

		Menn		Kvinner	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Kjøpevin	1999	99	100	100	100
	2000	99	99	99	100
	2001	100	100	99	100
Hjemmelaget vin	1999	64	61	67	63
	2000	58	60	48	63
	2001	55	54	52	56

Med unntak av kvinnene i Åsnes, har alle grupper økt sitt forbruk av svakvin. Det går fram av tabell 4.14. Det var en signifikant økning fra 1999 til 2001 både i bruken av kjøpevin og vin totalt blant kvinner i Trysil ($p < 0,05$)²² mens økningen i bruken av hjemmelaget vin var relativt ubetydelig. Jeg fant ingen statistisk signifikante endringer for menn eller for kvinnene i Åsnes ($p > 0,05$). Det er liten grunn til å tro at økningen i forbruket av vin blant kvinnene i Trysil skyldtes andre forhold enn etableringen av det nye vinmonopolet i kommunen.

---

²²Jeg benyttet en t-test for uavhengige utvalg på testobservatoren gjennomsnittsforbruk pr år, som ut fra materialet kunne antas å være tilnærmet normalfordelt. For kjøpevin og kvinner i Trysil var $t = -2,37$; df. 237; og for vin totalt var $t = -2,42$; df 239.

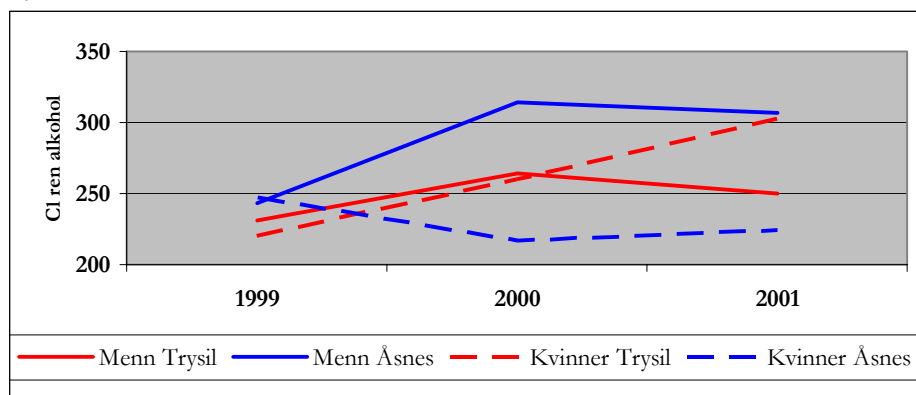
Tabell 4.14 Gjennomsnittlig årlig forbruk av svakvin blant stordrikkere (cl ren alkohol og prosentandel)

		Menn				Kvinner			
		Trysil		Åsnes		Trysil		Åsnes	
		cl	pst	cl	pst	cl	pst	cl	pst
Kjøpevin	1999	185	79	193	77	183	81	192	75
	2000	225	84	260	80	224	85	190	87
	2001	224	89	261	84	265	86	204	89
Hjemmelaget vin	1999	50	21	57	23	42	19	64	25
	2000	43	16	66	20	39	15	29	13
	2001	29	11	49	16	43	14	26	11
Svakvin totalt	1999	231	100	243	100	220	100	247	100
	2000	264	100	314	100	260	100	217	100
	2001	250	100	307	100	303	100	224	100

*Signifikant økning fra 1999 til 2001 ($p < 0,05$).

Figur 4.5 viser utviklingen i det totale forbruket av svakvin blant kvinner og menn som drakk relativt mye vin. De kvinnelige storbrukerne i Trysil har i gjennomsnitt økt sitt forbruk av bordvin med 0,8 liter ren alkohol i året, noe som svarer til rundt 9 flasker vin pr år.

Figur 4.5 Utviklingen i forbruket av svakvin blant de som drikker relativt mye

Økningen i forbruket av svakvin blant kvinnene som drakk relativt mye kan enten ha skjedd ved at de drakk vin hyppigere enn før, eller ved at de

drakk mer hver gang. Jeg har derfor sett nærmere på drikkefrekvens og mengde pr gang blant kvinnene som oppga å ha drukket relativt mye svakvin.²³

Jeg fant ingen endringer i drukket kvantum vin pr gang; i alle år oppga stordrikkene et gjennomsnittlig inntak på litt mindre enn 3 vinglass hver gang de drakk vin.

Tabell 4.15 Gjennomsnittlig antall drikketilfeller med svakvin siste år og mengde pr gang blant stordrikkende kvinner (cl ren alkohol)

		Frekvens		Mengde pr gang	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Kjøpevin	1999	39*	41	5	5
	2000	54*	39	5	5
	2001	58*	46	5	5
Hjemmelaget vin	1999	9	13*	5	5
	2000	10	6*	5	5
	2001	11	6*	5	5
Svakvin	1999	47*	53	5	5
	2000	60*	44	5	5
	2001	68*	51	5	5

*Signifikante forskjeller mellom årene ($p < 0,01$; χ^2 -test).

Stordrikkene drakk vin mer enn én gang i uka både i 2000 og i 2001. Blant kvinnene i Trysil var det en signifikant økning i antall drikketilfeller både med kjøpevin og vin totalt ($p < 0,05$). Hele økningen i trysilkvinnenes vinforbruk har altså skjedd ved at de drakk vin oftere enn før. På samme måte skyldes nedgangen i åsneskvinnenes forbruk av hjemmelaget vin at de drakk slik vin signifikant sjeldnere enn før ($p < 0,05$).

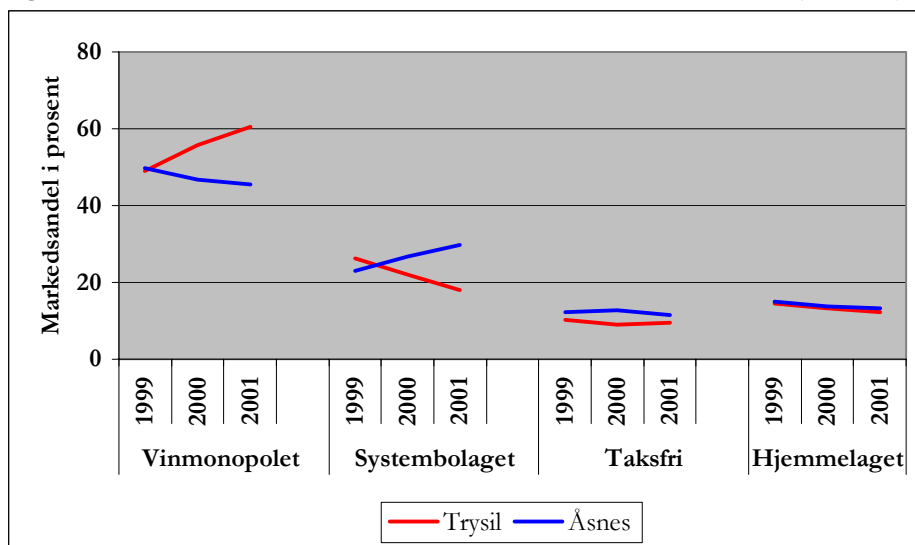
4.4.4 Markedsandeler for svakvin

På samme måte som brennevin har forbruket av svakvin flere kilder. Utvalget ble spurt om hvor stor del av forbruket de mente kom fra henholdsvis Vinmonopolet, Systembolaget, taksfri handel og hjemmelaget vin. Figurene 4.6a og b viser de fire leverandørenes markedsandeler for svakvin til henholdsvis småforbrukere og storforbrukere av vin. Andelene er beregnet på grunnlag av respondentenes egne oppfatninger om hvor

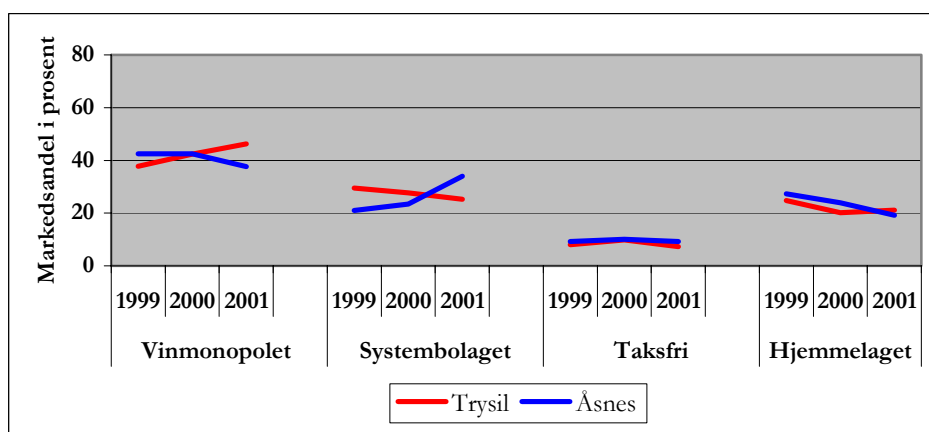
²³5 cl ren alkohol svarer til 40-45 cl vin, dvs. noe over en halv flaske.

stor del av deres vinforbruk det var som kom fra de respektive kildene, og er vektet med den enkeltes forbruk.

Figur 4.6a Markedsandeler for svakvin blant smådrikkere av vin (prosent)

Figur 4.6b Markedsandeler for svakvin blant stordrikkere av vin (prosent)

Figurene viser at Vinmonopolets markedsandel i Trysil økte med rundt 10 prosent både for små- og storbrukere av vin. I Åsnes var det ingen

tilsvarende utvikling, faktisk skjedde det her en liten nedgang i Vinmonopolets markedsandel. På den annen side økte Systembolagets markedsandel i Åsnes, mens den gikk ned i Trysil. Markedsandelen til hjemmelaget vin gikk ned i begge kommunene. Vinmonopolets økte markedsandel blant vindrikkene i Trysil synes derfor i all hovedsak å komme fra en nedgang i Systembolagets andel. Det kan virke som om etableringen av Vinmonopolet i Trysil har ført til at folk i kommunen har minsket sine innkjøp på Systembolaget, og erstattet dem med Vinmonopolets varer. Samtidig drikker folk mindre hjemmelaget vin enn før.

Det ble også spurt om hvor mange ganger i året en kjøpte vin henholdsvis på Vinmonopolet og Systembolaget. Både blant menn og kvinner i Trysil som drakk relativt mye vin, ble innkjøpsfrekvensen for vin på Vinmonopolet mer enn fordoblet fra 1999 til 2001. I Åsnes var det ingen tilsvarende endringer.

4.4.5 Oppsummering svakvin

Åpningen av det nye Vinmonopolet i Trysil fikk små endringer for de som drakk mindre enn én flaske vin per måned. Det kan imidlertid se ut som om en noe mindre andel av smådrikkene i Trysil drakk hjemmelaget vin etter at Vinmonopolet åpnet sin butikk i kommunen.

Den gruppen som først og fremst ble påvirket av at Vinmonopolet åpnet en butikk i Trysil, var kvinnene i kommunen med et relativt høyt vinforbruk. De mer enn fordoblet kjøpsfrekvensen for vin ved Vinmonopolet, og i denne gruppen økte det gjennomsnittlige forbruket av kjøpevin med nesten 50 prosent. Økningen skjedde ved at kvinnene drakk oftere enn før, ikke ved at de drakk mer per gang.

Det var ingen reduksjon i forbruket av hjemmelaget vin blant kvinnene i Trysil som drakk mye vin, slik at denne gruppen økte sitt totale forbruk av svakvin betydelig etter at vin ble mer tilgjengelig i kommunen.

Vinmonopolet styrket sin markedsandel for svakvin i Trysil på bekostning av Systembolaget. I Åsnes var det omvendt, her styrket Systembolaget sin markedsandel, mens Vinmonopolets andel gikk noe ned. Hjemmelaget vin fikk minsket sin andel av markedet i begge de to kommunene.

4.5 Forbruket av hetvin

I begge kommuner oppga rundt halvparten at de hadde drukket hetvin siste år. Andelen gikk noe ned både blant menn og kvinner i Trysil og Åsnes fra 1999 til 2001. Alkoholinntaket pr gang var klart mindre når det ble drukket hetvin enn når det ble drukket brennevin, svakvin eller øl; for menn lå gjennomsnittsinntaket pr gang i overkant av 1,5 cl ren alkohol, og for kvinner litt under.²⁴ Det relativt lave alkoholinntaket pr gang skyldes at hetvin gjerne drikkes i forbindelse med sammenkomster hvor det også drikkes andre alkoholdrikker. En kan drikke et glass vermut eller sherry før mat, eller et glass portvin eller madeira til en dessert. Mindre vanlig er det å drikke hetvin gjennom hele drikkesituasjonen. Tabell 4.16 viser utviklingen i hetvinsforbruket i de to kommunene.

Tabell 4.16 Gjennomsnittlig årlig forbruk av hetvin (cl ren alkohol)

		Menn		Kvinner	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Kjøpevin	1999	10	15	9	10
	2000	18	15	10	11
	2001	9	11	17	8
Hjemmelaget vin	1999	6	7	5	8
	2000	5	8	5	4
	2001	4	6	6	4
Hetvin totalt	1999	15	22	13	17
	2000	23	22	15	14
	2001	13	17	22	11

Forbruket av hetvin var relativt beskjedent, og det var ingen statistisk signifikante endringer som følge av at Vinmonopolet åpnet en butikk i Trysil sommeren 1999.

²⁴ 1,5 cl ren alkohol svarer til et hetvinsglass på 8 cl.

4.6 Forbruket av øl

4.6.1 Ølbrukere fordelt på forbruksnivå

Jeg skilte mellom pilsnerøl (pils, bayerøl og svensk folkøl), eksportøl (eksportøl, gulløl, bokkøl, juleøl, svensk sterkøl) og hjemmebrygget øl. Pilsnerøl og svensk folkøl selges i dagligvarebutikkene i henholdsvis Norge og Sverige, mens sterkt øl bare kan kjøpes på Vinmonopolet eller på Systembolaget. Det norske pilsnerølet har en alkoholstyrke på 4.7 volumprosent, og er noe sterkere enn det svenske folkølet på 3.5 volumprosent. Alkoholstyrken på hjemmebrygget øl vil kunne variere mye; en god del av det hjemmebrygget ølet er relativt alkoholsvakt (f eks tomtebygg til jul), men det kan også være opp mot 8-10 volumprosent.²⁵

I Norge selger dagligvarebutikkene brorparten av det ølet som drikkes utenom skjenkesteder. Vinmonopolet har imidlertid monopol på salget av sterkt øl, dvs. eksportøl, juleøl og bokkøl. Det er derfor en mulighet for at den lettere tilgjengeligheten til en vinmonopolbutikk for innbyggerne i Trysil ville føre til et økt forbruk av sterkt øl.

Det er vanskelig å vite om etableringen av Vinmonopolet vil få ulike konsekvenser for de som drakk lite og de som drakk mye øl, men jeg har valgt å dele utvalget i to. Gruppen som drakk mye øl omfattet de som i gjennomsnitt drakk fire halvflasker i uka eller mer. De som drakk mindre regnes som smådrikkere av øl.

Tabell 4.17 viser innbyggerne i Trysil og Åsnes fordelt på stordrikkere og smådrikkere av øl. Tabellen viser at andelen stordrikkere av øl har gått ned blant mennene i Trysil, men det samme har den gjort i Åsnes. Endringene er ikke statistisk signifikante. Blant kvinnene er det klart færre storbrukere av øl enn blant menn, men heller ikke blant kvinnene førte den nye vinmonopolbutikken i Trysil til at fordelingen mellom de som drikker relativt mye og relativt lite øl ble endret.

Som for brennevin, er det betydelig flere stordrikkere av øl blant menn enn blant kvinner. Stordrikkere utgjorde 15-20 prosent av mannlige øldrikkere, men bare rundt 5 prosent av de kvinnelige. Antall kvinner som drakk relativt mye øl var for lavt til at det var meningsfylt å trekke noen generelle konklusjoner om denne gruppen på bakgrunn av vårt utvalg.

---

²⁵ Alkoholstyrken i pils, sterkt øl og hjemmebrygget øl er satt til henholdsvis 4,7; 5,4 og 6,0 volumprosent.

Tabell 4.17 Befolkningen i Trysil og Åsnes fordelt på stordrikkere og smådrikkere av øl (prosent)

		Menn		Kvinner	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Smådrikkere	1999	79	79	95	93
	2000	83	85	95	98
	2001	83	86	93	97
Stordrikkere	1999	21	21	5	7
	2000	17	15	5	2
	2001	17	14	7	3

Totalt utgjorde stordrikkene 12 prosent av øldrikkene, og drakk vel 55 prosent av alt ølet som ble drukket. Gjennomsnittlig forbruk blant stordrikkene var godt over en halvflaske pr dag, og gjennomsnittsinntaket pr gang var rundt seks halvflasker. Smådrikkene drakk i gjennomsnitt en halvflaske øl i uka, og gjennomsnittsinntaket var 2 flasker hver gang de drakk øl.

4.6.2 Følgene av vinmonopolåpningen for de som drakk relativt lite øl

Tabell 4.18 Brukerandeler for øl blant smådrikkere (prosent)

		Menn		Kvinner	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Pils	1999	97	95	81	88
	2000	96	94	82	77
	2001	93	93	75	76
Sterkt øl	1999	66	54	41	42
	2000	60	59	37	36
	2001	54	53	31	32
Hjemmebrygget øl	1999	57	51	57	56
	2000	56	49	56	58
	2001	51	49	54	57

Tabell 4.18 viser hvor stor andel av smådrikkene av øl det var som hadde drukket de ulike øltypene hvert år. Den vanligste øltypen var for alle grupper pilsnerøl, men vi legger også merke til at så mange som halvparten av de som svarte oppga at de hadde drukket hjemmelaget øl siste år. Det er ingenting som peker på at antall brukere av sterkt øl har økt etter at Vinmonopolet i Trysil kunne tilby slikt øl.

Tabell 4.19 viser det gjennomsnittlige forbruket av øl i den gruppen som oppga at de i gjennomsnitt drakk mindre enn fire halvflasker øl i uka. Med unntak av kvinnene i Åsnes, hvor ølforbruket viste en signifikant nedgang fra 1999 til 2001 ($p < 0,05$), var det bare snakk om mindre endringer i forbruket.²⁶ Det var heller ingen store forskjeller mellom de to kommunene. Vi kan konkludere med at etableringen av Vinmonopolet i Trysil førte til mindre eller ingen endringer i ølforbruket blant de som på forhånd drakk relativt lite øl.

Tabell 4.19 Gjennomsnittlig årlig forbruk av øl blant smådrikkere (cl ren alkohol og prosentandel)

		Menn				Kvinner			
		Trysil		Åsnes		Trysil		Åsnes	
		cl	pst	cl	pst	cl	pst	cl	pst
Pils	1999	90	83	80	83	45	80	44	79
	2000	87	83	69	79	42	79	37	77
	2001	83	85	82	86	39	80	32	76
Sterkt øl	1999	11	10	9	9	5	9	5	9
	2000	8	8	10	11	5	9	5	10
	2001	7	7	7	7	4	8	4	10
Hjemmebrygget øl	1999	8	7	7	7	6	11	7	13
	2000	10	10	8	9	6	11	6	13
	2001	8	8	6	6	6	12	6	14
Øl totalt	1999	106	100	94	100	56	100	55	100
	2000	103	100	83	100	52	100	46	100
	2001	97	100	93	100	47	100	40*	100

²⁶ T-test ($t=2,19$; $df=489$).

4.6.3 Følgene av vinmonopolåpningen for de som drakk relativt mye øl

Tabell 4.20 Brukerandeler for øl blant mannlige storbrukere

		Menn	
		Trysil	Åsnes
Pils	1999	100	100
	2000	100	95
	2001	100	100
Sterkt øl	1999	83	66
	2000	72	65
	2001	75	62
Hjemmebrygget øl	1999	42	52
	2000	55	33
	2001	64	34

Tabell 4.21 Gjennomsnittlig årlig forbruk av øl blant mannlige storbrukere (cl ren alkohol og prosentandeler)

		Menn			
		Trysil		Åsnes	
		cl	pst	cl	pst
Pils	1999	546	79	551	89
	2000	565	83	597	84
	2001	625	78	572	86
Sterkt øl	1999	75	11	38	6
	2000	68	10	81	11
	2001	79	10	40	6
Hjemmebrygget øl	1999	71	10	27	4
	2000	49	7	35	5
	2001	93	12	51	8
Øl totalt	1999	681	100	614	100
	2000	679	100	712	100
	2001	790	100	651	100

Tabell 4.20 viser at blant de som drakk mye øl, hadde så godt som alle drukket pils. Det var ingen statistisk signifikante endringer i brukerandelene for noen type øl. Andelen brukere av sterkt øl i Trysil har ikke økt etter at Vinmonopolet åpnet sin butikk i kommunen.

Tabell 4.21 viser det gjennomsnittlige forbruket av øl blant menn som oppga at de i gjennomsnitt drakk mer enn fire halvflasker øl i uka.

Tabellen gir ingen grunn til å si at etableringen av Vinmonopolet i Trysil har ført til noen endringer i forbruket av øl i den gruppen.

4.6.4 Markedsandeler for øl

I figur 4.7 har jeg sett på utviklingen i sammensetningen av ølforbruket på de tre øltypene pilsnerøl (pils, bayerøl og svensk folkøl), eksportøl (eksportøl, gulløl, bokkøl, juleøl, svensk sterkøl) og hjemmebrygget øl. Jeg ser her på alle ølbrukere. De heltrukne kurvene Trysil 1 og Åsnes 1 er basert på respondentenes opplysninger om drukket mengde pr gang og drikkehyppighet, mens de stiplede kurvene Trysil 2 og Åsnes 2 er basert på respondentenes egne anslag over hvor stor del av ølet de drikker som kommer fra henholdsvis norske butikker, svenske butikker, Vinmonopolet, Systembolaget, taksfri handel og hjemmebrygget øl.²⁷ Forbrukstallene gir en større markedsandel enn de egenrapporterte andelene for hjemmebrygget øl og en noe mindre andel for sterkt øl. Likevel er det relativt god overensstemmelse mellom de to måtene å beregne markedsandelene på. Pilsnerøl etc. står for mellom 70-80 prosent av forbruket både i Trysil og Åsnes, mens sterkølet utgjør mellom 10-20 prosent og det hjemmebryggete ølet mellom 5-10 prosent. Det har ikke vært noen større endringer i markedsandelene i de tre årene vi ser på, men det ser ut til at sterkt øl har tapt noe terreng i perioden 1999-2001. Utviklingen i markedsandelen for sterkt øl er imidlertid praktisk talt den samme i Trysil og Åsnes.

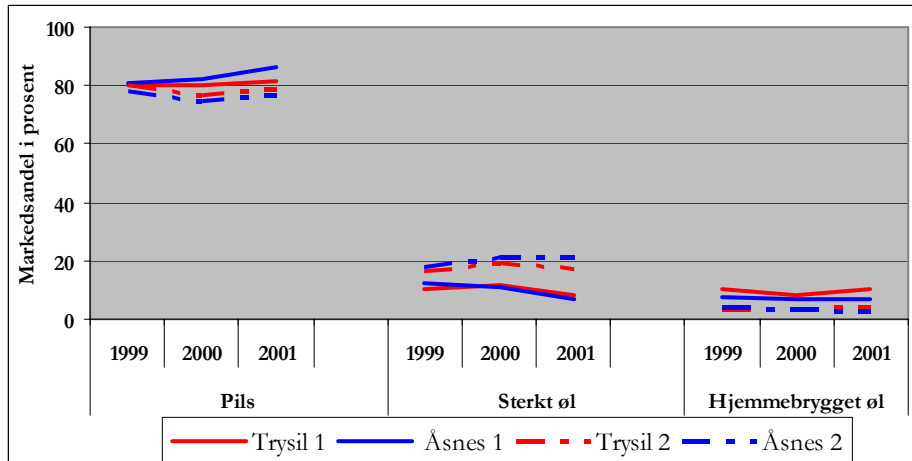
Figur 4.8 gjengir respondentenes egen oppfatning av hvor stor andel ølforbruket som kom fra ulike kilder. Figuren gir et klart inntrykk av at norske butikker tapte markedsandeler i Trysil og Åsnes i den perioden jeg studerte. I begge kommunene har norske butikkens markedsandel i følge disse data sunket med 5-10 prosentpoeng, og de norske butikkens andel av det norske markedet for øl var i 2000 og 2001 under 60 prosent.

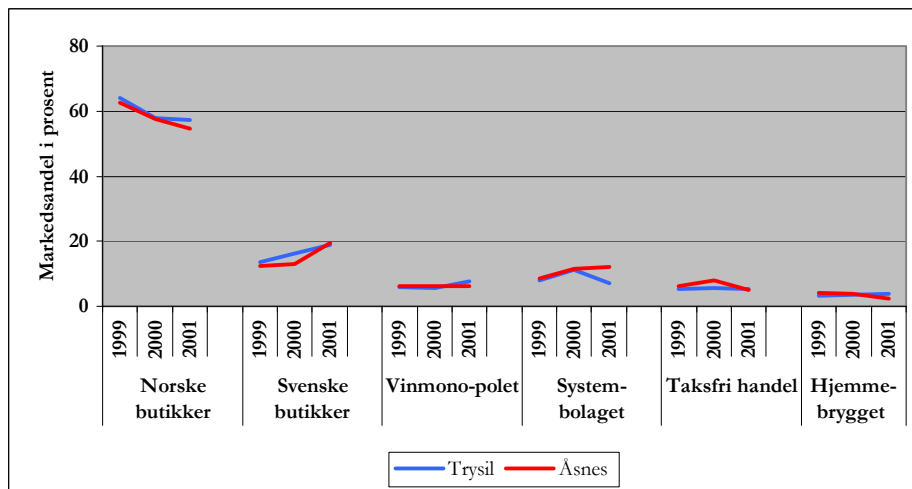
²⁷ Som pils har vi regnet øl kjøpt i norske og svenske dagligvarebutikker og halvparten av ølet kjøpt i taksfri handel, mens eksportølet består av alt øl kjøpt på Vinmonopolet og Systembolaget og halvparten av ølet fra taksfri salget.

Vinneren på ølmarkedet var svenske dagligvarebutikker, som økte sin markedsandel om lag tilsvarende. Vi merker oss imidlertid at nedgangen i de norske butikkernes markedsandel synes å ha flatet ut i Trysil fra 2000 til 2001, mens nedgangen fortsatte i Åsnes. Vi ser også at Systembolagets andel av ølmarkedet i Åsnes i hele perioden var økende, mens det tapte markedsandeler i Trysil fra 2000 til 2001.

Figur 4.7 Ulike øltypers markedsandeler blant alle ølbrukere

Figur 4.8 Ulike ølleverandørers markedsandeler blant alle ølbrukere

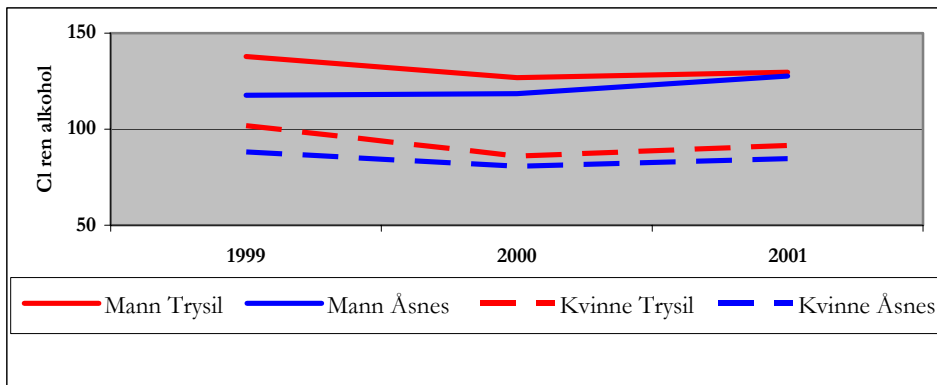
4.6.5 Oppsummering øl

Etableringen av Vinmonopolet i Trysil synes ikke å ha ført til noen endringer i ølforbruket blant øldrikkere, uansett hvor mye øl de drakk før vinmonopolbutikken åpnet. Åpningen av Vinmonopolet kan imidlertid ha bidratt til å dempe salget av øl på Systembolaget. Grensehandelen med øl har økt i den perioden vi så på, og særlig har svenske dagligvarebutikker økt sin markedsandel.

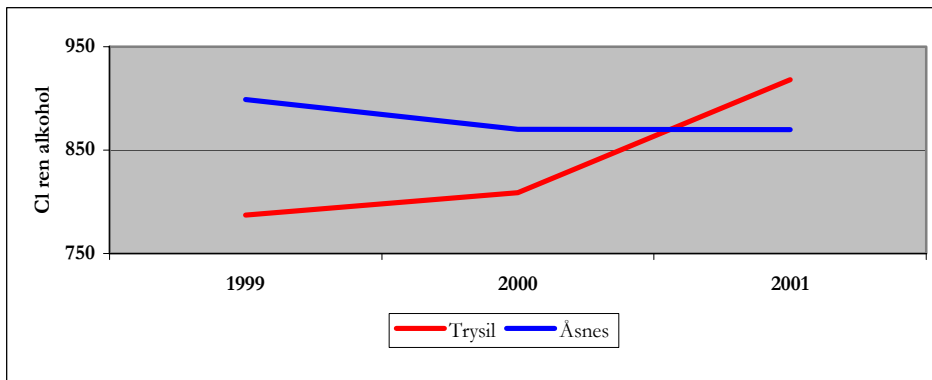
4.7 Vinmonopolet og den voksne befolkningens totale forbruk av alkohol

Siden verken forbruket av øl eller hetvin ble påvirket av åpningen av det nye polet i Trysil, har jeg valgt å se bort fra disse drikkene når jeg drøfter betydningen etableringen av Vinmonopolet i Trysil hadde for utviklingen av alkoholforbruket i kommunen. Figur 4.9a og b viser derfor utviklingen i det gjennomsnittlige forbruket av svakvin og brennevin blant menn og kvinner i Trysil og Åsnes (regnet i ren alkohol) som oppga at de hadde drukket henholdsvis relativt lite og relativt mye vin og brennevin siste år.

Figur 4.9a Totalt forbruk av svakvin og brennevin blant voksne som drikker relativt lite

Figur 4.9b Totalt forbruk av svakvin og brennevin blant voksne som drikker relativt mye

Som smådrikkere regner jeg de som oppga at drakk mindre vin og brennevin enn en alkoholemengde svarende til én flaske vin og én flaske brennevin i måneden, mens stordrikkere er de som oppga at de drakk mer enn det.²⁸

Figur 4.9a viser at utviklingen i forbruket av vin og brennevin i de to kommunene blant smådrikkere var forholdsvis lik. Blant smådrikkere i Trysil gikk forbruket av vin og brennevin, regnet i ren alkohol, litt ned fra 1999 til 2001. Endringene var ikke signifikante ($p>0,05$). Gjennomsnittsförbruket var litt høyere både blant kvinner og menn i Trysil enn i Åsnes, men forskjellene var relativt små og – med unntak av menn i 1999 - ikke signifikante ($p>0,05$).

Ser vi på gruppen som i gjennomsnitt drakk mer enn en alkoholemengde tilsvarende én flaske vin og én flaske brennevin i måneden, slik det er vist i figur 4.9b, blir bildet annerledes. I 1999 lå forbruket av vin og brennevin i denne gruppen i Trysil under forbruket i Åsnes, mens det to år senere lå over. Gjennomsnittsförbruket av vin og brennevin i storkonsumentgruppen økte med over én liter ren alkohol, eller med rundt 17 prosent. Endringen var statistisk signifikant.²⁹ I Åsnes var endringene i forbruket i denne gruppen relativt ubetydelig, forbruket av vin og brennevin gikk her ned med om lag 3 prosent.

Det er vanskelig å se noen annen grunn til forskjellen enn at etableringen av Vinmonopolet førte til økt totalt forbruk av vin og brennevin blant menn og kvinner i Trysil, som i utgangspunktet drakk relativt mye. Økningen i alkoholforbruket blant mennene i Trysil skyldtes i hovedsak en økning i forbruket av brennevin kjøpt på Vinmonopolet. Økningen i alkoholforbruket blant kvinnene skyldtes i hovedsak en økning i forbruket av vin kjøpt på Vinmonopolet.

Det er verd å merke seg at utviklingen blant storbrukerne i Trysil og Åsnes syntes å ha vært særlig sterk det andre året etter at Vinmonopolet hadde åpnet sin butikk. Langtidseffekten av Vinmonopolets etablering på alkoholforbruket syntes altså å være sterkere enn effekten i det første året etter åpningen.

---

²⁸ Det svarer til et gjennomsnittsförbruk på 4,44 l ren alkohol.

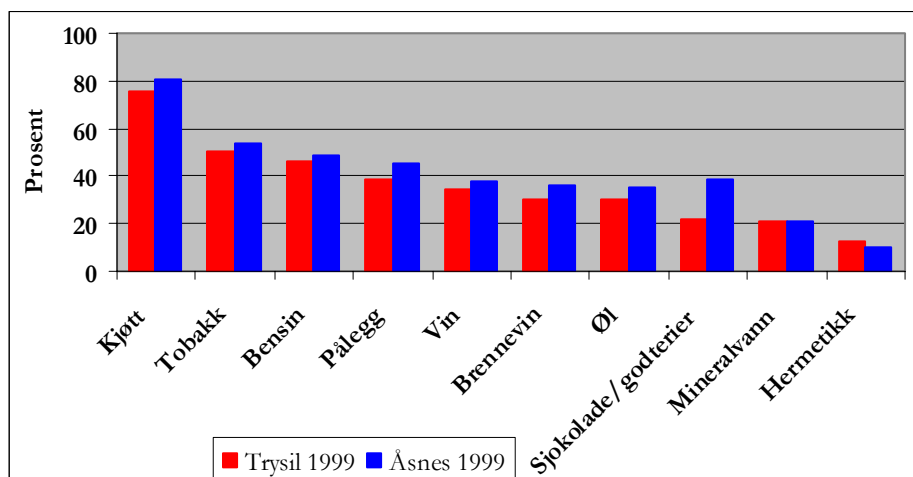
²⁹ T-test ($t=-2,04$; $df=160$)

4.8 Har etableringen av Vinmonopolet hatt betydning for omfanget av grensehandelen?

4.8.1 Grensehandelen med alkoholdrikker

Siden en ønsket å studere om endringer i tilgjengeligheten til vin, brennevin og sterkt øl i en grensekommune ville påvirke omfanget av grensehandelen i kommunen, ble det også stilt en del spørsmål knyttet til grensehandel. Respondentene ble bedt om å svare på om de hadde handlet i Sverige siste år, og hvilke varer de oftest pleide å kjøpe når de var i Sverige. Figur 4.10 viser svarene for de 10 mest populære varene i 1999. Svarene er ordnet etter populariteten blant innbyggerne i Trysil. Vin og brennevin ligger på plassene 5 og 6 i Trysil og 6 og 7 i Åsnes. I Trysil oppga mellom 30-35 prosent at de ofte hadde vin og brennevin i handlekurven, mens tilsvarende tall for Åsnes var litt høyere. Varenes popularitet innebar at endringer i tilbudet av vin og sprit i Norge vil kunne påvirke grensehandelen med Sverige. Vin og sprit syntes å spille om lag samme rolle som lokkevarer i begge kommunene.

Figur 4.10 De viktigste grensehandelsvarene i Trysil og Åsnes i 1999

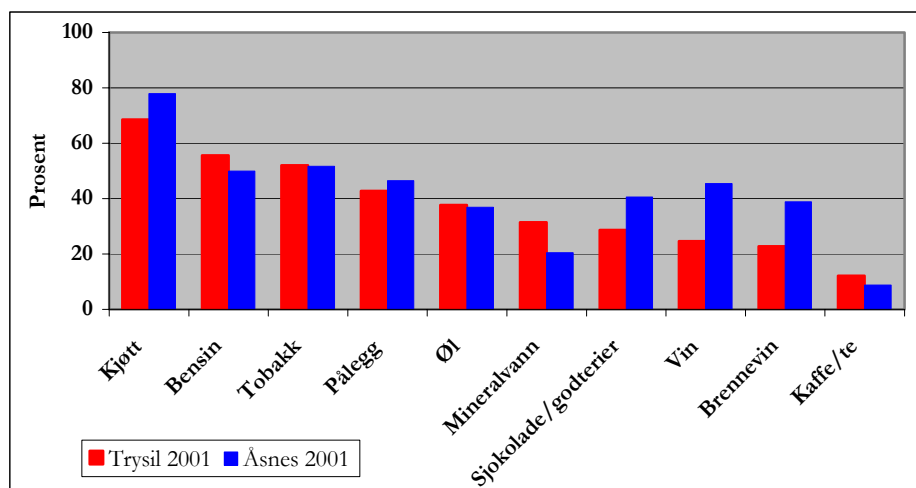
Gjennomsnittshandlekurven til de som bodde i Trysil inneholdt litt færre av de ti vanligste varene enn kurven til de som bodde i Åsnes. Det gjaldt både øl, vin, brennevin, kjøtt, tobakk, bensin, pålegg og sjokolade/godteri, mens om lag samme andel oppga at de ofte tok med seg mineralvann hjem

og noen færre oppga hermetikk. For de andre varetypene var tallene så små at tilfeldige variasjoner vil spille inn og påvirke bildet.

Figur 4.11 iser innholdet i grensehandelskurven i 2001, halvannet år etter at Vinmonopolet hadde åpnet butikken i Trysil. Som i figur 4.14 er varene ordnet etter populariteten blant de grensehandlende fra Trysil. Av de 10 vanligste varene i 1999 var én skiftet ut, kaffe/te hadde erstattet hermetikk. Ellers inneholdt handlekurvene de samme varene. Men vi ser at rankingen hadde endret seg. Vin og brennevin falt ned fra henholdsvis femte- og sjetteplass til åttende- og niendeplass, og andelen som oppga at de ofte hadde med seg vin og brennevin hjem falt fra 30-35 prosent til 20-25 prosent.

I Åsnes hadde det ikke skjedd en tilsvarende utvikling, her gikk vin én plass opp på rankingen fra sjette- til femteplass, mens brennevin beholdt sin sjuendeplass. Samtidig var det flere av grensehandlerne fra Åsnes som oppga at de ofte tok med seg vin og brennevin hjem fra Sverige; for vin økte prosentandelen fra 38 til 45 og for brennevin fra 36 til 39. Det er derfor liten tvil om at åpningen av et vinmonopolutsalg i Trysil førte til at grensehandelen med vin og brennevin blant kommunens innbyggere gikk ned. Vi fikk altså bekreftet det analysen av markedsandelene viste.

Figur 4.11 De viktigste grensehandelsvarene i Trysil og Åsnes i 2001

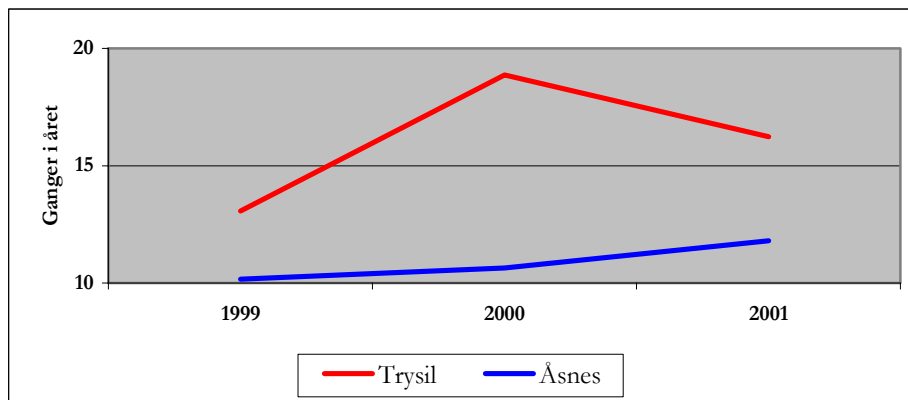

Vi spurte også de som handlet vin og brennevin i Sverige om de pleide å handle fra en av Systembolagets butikker eller om de bestilte varene fra et utleveringssted ved grensen. I alle de tre årene vi så på var det litt over halvparten som oppga at de pleide å bestille fra et utleveringssted.

4.8.2 Grensehandelen totalt

Figur 4.12 gjengir gjennomsnittlig antall handleturer til Sverige pr år i utvalgene fra henholdsvis Trysil og Åsnes. Grensehandelen syntes å ha økt i begge kommuner, og særlig økte den fra 1999 til 2000 i Trysil. Folk dro noe oftere over grensen fra Trysil enn fra Åsnes. Utviklingen i grensehandelen i Trysil og Åsnes ga ingen grunn til å påstå at bedret tilgjengelighet til vin og brennevin bidro til å minske antall handlereiser til Sverige. Med andre ord: den bedrede tilgjengeligheten til vin og brennevin i Trysil reduserte grensehandelen med vin og brennevin, men den reduserte ikke grensehandelen med andre varer. Det kan skyldes at det er andre varer enn vin og brennevin som lokker de fleste over grensen (Lund et al. 1999). Lokkevaren framfor noen syntes å være kjøtt, deretter tobakk og pålegg. Bensin ble det også handlet mye av, men det var nok mer en funksjon av at en allerede var i Sverige, enn at en dro dit for å kjøpe bensin.

Figur 4.12 Gjennomsnittlig antall handleturer til Sverige pr år

5. Alkoholbruk blant elever i 16-17-års alderen ved skolene i Trysil og Åsnes

5.1 Innledning

De som var elever i første klasse ved de videregående skolene i Trysil og Åsnes ble bedt om å fylle ut det samme spørreskjemaet som den voksne delen av befolkningen. Flertallet av disse elevene var 16-17 år da de fylte ut skjemaet, og det er bare denne aldersgruppen jeg ser på i det følgende. På grunn av at antall elever i denne alderen var relativt få, mellom 50-90 i året på hver av de to skolene (se tabell 3.4), har jeg ikke funnet det hensiktsmessig å dele alkoholbrukerne inn i grupper avhengig av hvor mye de oppga å ha drukket. Jeg har derfor analysert den alkoholbrukende delen av ungdommene under ett. På tross av det vil tallene kunne svinge mye fra et år til det neste på grunn av at utvalgene blir relativt små når vi bryter materialet ned på kjønn, skole og år.

På samme måte som blant de voksne, var forbruket av alkohol skjevt fordelt blant ungdommene. Den tiendedelen av ungdommen som oppga å ha drukket mest alkohol, drakk 40 prosent av alt som ble drukket. Det er derfor fare for at en del av ungdommene som drakk relativt beskjedent, ikke vil kjenne seg igjen i den beskrivelsen som her blir gitt.

5.2 Andel alkoholbrukere

Tabell 5.1 viser andelen av skoleelevene under 18 år som svarte at de hadde brukt alkohol siste år. Ved 16-17 års alder var det i rundt 10 prosent

Tabell 5.1 Andel som hadde drukket alkohol blant elevene i første klasse i videregående skole i Trysil og Åsnes (prosent)

	Gutter		Jenter		Gutter og jenter	
	Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes	Trysil og Åsnes	Landet totalt*
1999	86	89	90	85	88	79
2000	92	86	91	90	90	81
2001	94	74	94	91	89	78

*Kilde: SIRUS

som ikke hadde drukket alkohol det siste året. Det var en noe høyere andel enn det en fant i SIRUS' landsomfattende ungdomsundersøkelser for denne aldersgruppen. Brukerandelene var ikke svært forskjellig for gutter eller jenter eller over tid, og ingen av endringene i brukerandeler var statistisk signifikante.

5.3 Vanligste alkoholdrikk

Tabell 5.2 viser hva 16-17 åringene som hadde brukt alkohol siste år, drakk hyppigst. I 1999 foretrakk elevgruppen i Trysil øl, men ellers var brennevin den vanligste alkoholdrikken både blant guttene og jentene; over 50 prosent av skoleungdommene i Trysil og Åsnes at de i de fleste tilfeller drakk brennevin. Ølets store popularitet blant førsteklasingene i den videregående skolen i Trysil i 1999, gjorde at det var en signifikant endring i andelen som oppga de oftest drakk øl både blant gutter og jenter ved skolen i Trysil ($p \leq 0,05$). Som en følge av dette var det også en signifikant forskjell i andelen av jentene i Trysil som svarte at de oftest drakk brennevin ($p < 0,05$). Endringen i andelen av skoleungdommene i Trysil som svarte at de oftest drakk vin, var ikke signifikant ($p > 0,05$).

Tabell 5.2 Vanligste drikk blant ungdommen som hadde drukket alkohol siste år (prosent)

		Gutter		Jenter	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Øl	1999	62	42	73	12
	2000	37	39	30	21
	2001	31*	39	31*	8
Vin	1999	4	8	9	38
	2000	9	0	19	25
	2001	12	9	16	24
Brennevin	1999	35	50	18	50
	2000	54	61	52	54
	2001	58	52	53*	68

Vi ser også at det ikke er så vanlig å drikke øl blant jentene i Åsnes som i Trysil. Jentene i Åsnes syntes heller å foretrekke vin og brennevin.

5.4 Skoleungdommenes forbruk av brennevin og sprit

5.4.1 Brukerandeler

Tabell 5.3 viser utviklingen i andelen brennevinsbrukere blant 16-17 åringene i Trysil og Åsnes som hadde drukket alkohol. Mellom 80-90 prosent av ungdommene som hadde drukket alkohol sa at de hadde drukket brennevin siste år. Andelen varierte noe fra år til år, men ingen av endringene var statistisk signifikante.

Tabell 5.3 Brukerandeler for brennevin blant alkoholbrukerne (prosent)¹

	Gutter		Jenter	
	Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
1999	90	93	83	76
2000	89	91	86	74
2001	83	74	88	77

¹Med alkoholbruker forstår vi en som har drukket alkohol siste år

Tabell 5.4 viser andelen av de *brennevinsbrukende skoleungdommene* som hadde drukket kjøpebrennevin (brennevin kjøpt på Vinmonopolet, Systembolaget og taksfri), hjemmebrent og smuglersprit.³⁰ Andelen som hadde drukket kjøpesprit viste relativt små variasjoner fra 1999 til 2001; vanligvis oppga mellom 90-100 prosent av guttene og jentene at de hadde drukket kjøpesprit siste år. Andelen som hadde brukt hjemmebrent var, med enkelte unntak, noe lavere, som regel rundt 70-80 prosent. Bruk av smuglersprit var ikke like vanlig som bruk av hjemmebrent; grovt sett 40-50 prosent av guttene og 30-40 prosent av jentene sa at de hadde drukket smuglersprit. Tallene for hjemmebrent og smuglersprit varierer mye, noe som kan skyldes små utvalg.

Hjemmebrent og smuglersprit syntes å ha vært noe vanligere blant ungdommen i Åsnes enn i Trysil i de to første årene. I 2001 var det bare små forskjeller mellom brukerandelene i de to kommunene.

---

³⁰ Som nevnt i kapittel 3 har jeg tatt ut den delen av ungdommen som har oppgitt at de drikker mer enn 50 liter ren alkohol i året eller mer enn 25 liter ren alkohol i form av brennevin, vin eller øl i året.

Tabell 5.4 Brukerandeler for ulike brennevins- og sprittyper blant brennevinsbrukere (prosent)¹

		Gutter		Jenter	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Kjøpebrennevin	1999	93	71	97	86
	2000	90	100	88	90
	2001	92	94	100	90
Hjemmebrent	1999	59	86	59	68
	2000	64	86	71	95
	2001	79	82	79	77
Smuglersprit	1999	41	43	34	41
	2000	48	57	29	55
	2001	42	53	36	37

¹Med brennevinsbruker forstås vi en som har drukket brennevin siste år

5.4.2 Hyppighet

Brukerandelen alene sier ikke særlig mye om ungdommens drikkevaner, vi trenger også å vite hvor ofte ungdommene drikker og hvor mye de drikker av de ulike alkoholdrikkene. Tabell 5.5 viser hvor ofte ungdommene som oppga å ha drukket brennevin drakk de ulike typene siste år

Tabell 5.5 Gjennomsnittlig antall drikketilfeller siste år for ulike brennevinstyper blant brennevinsbrukere

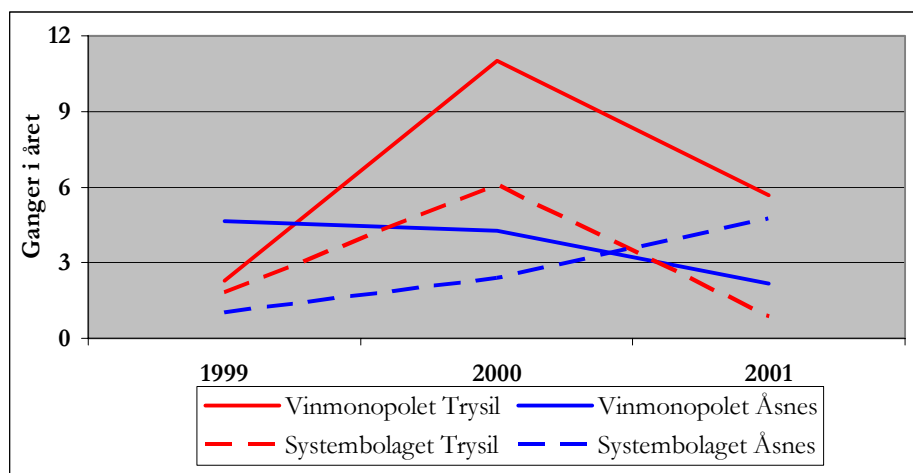
		Gutter		Jenter	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Kjøpebrennevin	1999	12	10	11	9
	2000	16	15	13	18
	2001	18	18	15	15
Hjemmebrent	1999	10	10	7	12
	2000	10	13	10	23
	2001	15	25	12	19
Smuglersprit	1999	7	8	4	3
	2000	9	9	4	14
	2001	10	14	7	6

Antall ganger elevene oppga å ha drukket kjøpebrennevin hadde økt både i Trysil og Åsnes, og både for gutter og jenter. Uten unntak oppgir førsteklasingene ved begge skolene at de drakk alle typer brennevin/sprit oftere i 2001 enn i 1999.

Etableringen av Vinmonopolet i Trysil syntes å ha ført til at ungdommene i Trysil lettere fikk fatt i kjøpesprit enn før. Det går fram av figur 5.1, som viser utviklingen i antall ganger ungdommene oppga å ha handlet brennevin på Vinmonopolet. Vi ser at trysilungdommene handlet brennevin oftere både på Vinmonopolet og Systembolaget etter at Vinmonopolet åpnet sitt utsalg i Trysil. Imidlertid gikk antall ganger ungdommene oppga å ha handlet brennevin ned igjen i 2001. Men også i 2001 handlet skoleungdommene i Trysil brennevin oftere fra Vinmonopolet enn det de gjorde før polet i Innbygda åpnet. Antall ganger de oppga å ha kjøpt brennevin fra Systembolaget var imidlertid litt lavere i 2001 enn i 1999.

For ungdommen i Åsnes var bildet annerledes. Antall ganger de handlet på Vinmonopolet viste en jevn nedgang fra 1999-2001, mens antall ganger de handlet på Systembolaget viste en tilsvarende økning. Ungdommene i Åsnes oppga i 2001 at de oftere handlet brennevin på Systembolaget enn på Vinmonopolet.

Figur 5.1 Gjennomsnittlig antall ganger i året 16-17 åringer som hadde drukket brennevin kjøpte brennevin fra Vinmonopolet og Systembolaget

På et spørsmål om hvordan ungdommene handlet brennevin på Vinmonopolet, svarte så godt som ingen at de selv hadde kjøpt.³¹ Det vanlige var at de fikk andre til å kjøpe for seg.

5.4.3 Drukket mengde sprit pr gang

Tabell 5.6 viser hva elevene i gjennomsnitt oppga å ha drukket når de drakk sprit. En alkoholmengde på 10 cl ren alkohol svarer til en kvart liter brennevin/sprit. Det er en alkoholmengde som, om den drikkes jevnt over tre timer, f eks på et vorspiel fra kl. 20-23, vil kunne gi en gutt på 75 kilo en promille på rundt 1,2 eller ei jente på 60 kg en promille på rundt 1,5.

Tabell 5.6 Gjennomsnittlig brennevinsmengde pr gang blant brennevinsbrukere (cl ren alkohol)

	Gutter		Jenter	
	Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
1999	10	9	8	9
2000	11	11	12	10
2001	14	10	11	10

Gjennomsnittsinntaket pr gang hadde økt for alle grupper fra 1999 til 2001, men mest blant guttene og jentene ved skolen i Trysil. Her var også endringene statistisk signifikante ($p < 0,05$).³² Guttene drakk gjennomgående litt mer sprit pr gang enn jentene.

Sammenlikner vi ungdommens spritinntak pr drikkesituasjon med de voksne, oppga ungdommene i gjennomsnitt å drikke om lag like mye pr gang som voksne storbrukere. Seksti prosent av ungdommene sa at de vanligvis drakk 0,25 liter brennevin eller mer hver gang de drakk brennevin. Det understreker at når 16-17 åringene drakk sprit, så drakk de vanligvis for å bli beruset.

³¹ Totalt for de tre årene oppga 3 personer at de selv hadde handlet brennevin på Vinmonopolet.

³² Jeg benyttet en t-test for uavhengige utvalg på testobservatoren gjennomsnittsforbruk pr gang, som ut fra materialet kunne antas å være tilnærmet normalfordelt. For gutter i Trysil fant jeg $t = -3,18$; $df = 49$, og for jenter $t = -2,12$, $df = 55$.

5.4.4 Årlig forbruk av sprit

I tabell 5.7 har jeg beregnet hvor mye brennevin og sprit skoleungdommene drakk i løpet av et år på bakgrunn av informantenes opplysninger om drikkefrekvenser og drukket mengde pr gang. Jeg har antatt at det ikke spilte noen rolle for størrelsen på alkoholinntaket pr. gang om en drakk kjøpebrennevin, hjemmebrent eller smuglersprit. Siden mange kan ha drukket ulike typer sprit ved samme drikkesituasjon, vil tallene kunne være noe for høye. Imidlertid vil ikke dette nødvendigvis påvirke utviklingen over tid, da anslagene er beregnet på samme i alle år.

Tabell 5.7 Gjennomsnittlig årlig forbruk av brennevin og sprit blant 16-17 åringer som hadde drukket brennevin (cl ren alkohol)

		Gutter			Jenter		
		Trysil	Åsnes	Lande	Trysil	Åsnes	Lande
Kjøpebrennevin	1999	138	78		117	80	
	2000	179	185		157	167	
	2001	273	213		170	157	
Hjemmebrent	1999	110	120		87	136	
	2000	133	163		114	243	
	2001	229	309		137	224	
Smuglersprit	1999	89	138		45	30	
	2000	116	131		41	145	
	2001	151	182		73	54	
Brennevin og sprit	1999	337	302	344	248	246	233
	2000	428	479	350	312	555	276
	2001	653*	703*	478	378*	435	287

*Signifikant endring, $p < 0,05$

For brennevin og sprit samlet inneholder tabellen sammenliknbare tall på landsbasis hentet fra SIRUS' årlige ungdomsundersøkelse.

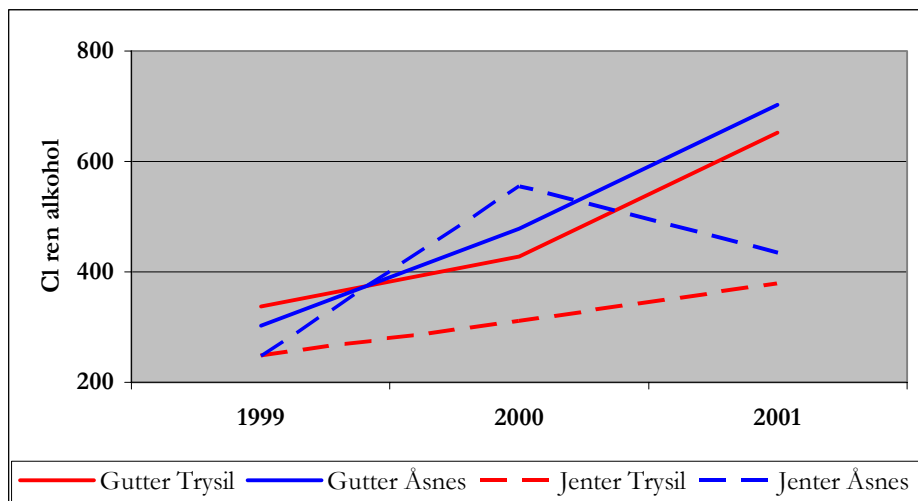
Alle grupper hadde økt selvrapportert forbruk av brennevin og sprit fra 1999 til 2001, og økningen var statistisk signifikant for guttene og for jentene i Trysil ($p < 0,05$), men ikke for jentene i Åsnes.³³ I gjennomsnitt

³³ Jeg brukte en t-test for uavhengige utvalg på gjennomsnittet av logaritmen til totalforbruket av sprit ($t = -2,76, df 49$ og $t = -2,18, df 55$).

oppgå en 16-17 års gutt i Trysil og Åsnes som hadde drukket sprit siste år, at han i 2001 drakk 6-7 liter ren alkohol i året i form av brennevin og/eller sprit. Jentene drakk rundt 3 liter mindre. Det svarer til 20-25 helflasker brennevin for guttene og 10-15 helflasker for jentene. Når vi vet at de ti prosentene som drakk mest drakk 40 prosent av alt som ble drukket, sier det seg selv at noen av ungdommene hadde et svært høyt brennevinsforbruk.

Brennevinsforbruket blant guttene og jentene i Trysil og Åsnes var i alle årene 1999-2001 høyere enn landsgjennomsnittet, men forskjellen blant guttene var betydelig større i 2001 enn i 1999 og 2000. Det kan bety at økningen i forbruket av brennevin blant guttene i Trysil og Åsnes er noe overdrevet. Både på landsbasis og for Trysil og Åsnes svinger tallene mye fra år til år, noe som kan skyldes et relativt beskjedent datagrunnlag.³⁴

Figur 5.2 Gjennomsnittlig årlig forbruk av brennevin blant gutter og jenter i Trysil og Åsnes som hadde drukket brennevin

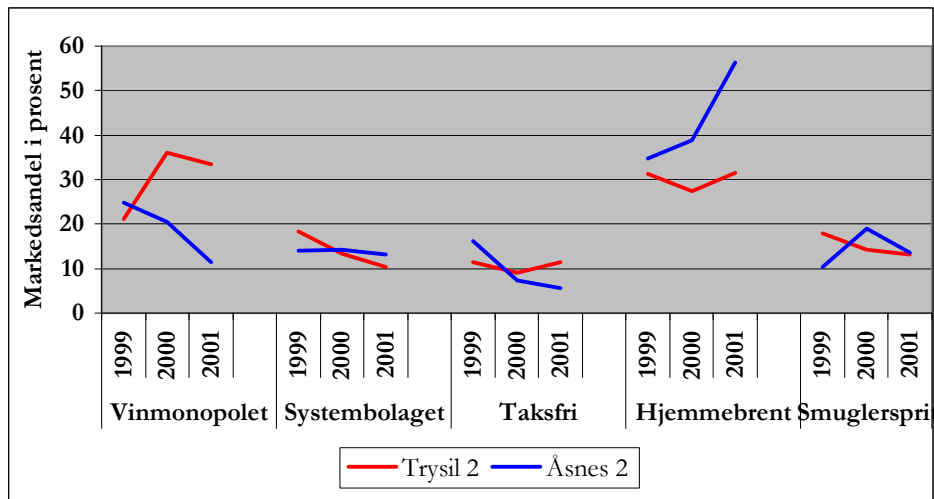
Figur 5.2 er en grafisk framstilling av forbruket av brennevin og sprit totalt blant spritbrukerne på bakgrunn av tallene i tabell 5.7. Det som er mest slående ved figuren, er hvor nært kurvene for ungdommene i Trysil og Åsnes følger hverandre. Med unntak av forbruket til jentene i Åsnes i 2000, er det relativt små avvik mellom kurvene for de to

³⁴ Mellom 15-30 personer i de ulike gruppene i Trysil og Åsnes og mellom 100-150 personer på landsbasis.

ungdomsgruppene.³⁵ På bakgrunn av figur 5.2, er det derfor lite som tilsier at åpningen av Vinmonopolet i Trysil har gjort at ungdommenes totale forbruk av brennevin og sprit har endret seg vesentlig fra hva det ville gjort uten et nytt polutsalg i kommunen.

Jeg så også på hvor ungdommene skaffet seg brennevin og sprit fra. Figur 5.3 stemmer godt overens med figur 5.1: skoleelevene i Trysil økte sine innkjøp fra Vinmonopolet i perioden etter at utsalget i Innbygda åpnet. Samtidig gikk bruk av brennevin fra Systembolaget og av smuglersprit ned. Hjemmebrent sto for en uendret del av markedet for trysilungdommene. I Åsnes var bildet et annet, her hadde hjemmebrent økt sin markedsandel, i hovedsak på bekostning av innkjøp fra Vinmonopolet. Forskjellen i utviklingen til markedsandelen til hjemmebrent kan skyldes økte leveranser til trysilungdommene av kjøpebrennevin fra Vinmonopolet.

Figur 5.3 Leverandørens markedsandeler blant brennevinsdrikkende ungdom

³⁵ Avviket for jentene i 2000 skyldes et unormalt høyt forbruk av smuglersprit blant noen få jenter i Åsnes det året. Dette avviket fant jeg ikke igjen i svarene på spørsmålet om hvor stor del av det jentene drakk de mente kom fra smuglersprit. Her skilte ikke 2000 seg ut for jenter i Åsnes.

5.4.5 Oppsummering ungdommenes forbruk av sprit

Det syntes ikke som om etableringen av Vinmonopolet førte til at andelen brennevinsbrukere økte blant ungdommen i Trysil. Men blant den delen av ungdommene som drakk brennevin, økte forbruket meget sterkt i Trysil. Det gjorde det imidlertid også i kontrollkommunen Åsnes; både i Trysil og Åsnes oppga de guttene som drakk brennevin at de hadde fordoblet sitt forbruk fra 1999 til 2001. Også jentene rapporterte en sterk økning i brennevinsforbruket, i Trysil økte forbruket med vel 50 prosent og i Åsnes med rundt 75 prosent. Tallene er meget høye; på landsbasis ble det i den samme perioden rapportert om en økning på rundt 40 prosent blant guttene i en tilsvarende ungdomsgruppe og om lag 20 prosent blant jentene.

Det er liten grunn til å hevde at etableringen av det nye vinmonopolet i seg selv bidro til å gjøre økningen i brennevinsforbruket blant 16-17-åringene større enn hva den ville vært uten det nye polutsalget i Trysil. Det kan imidlertid være grunn til å hevde at etableringen av Vinmonopolet førte til at trysilungdommene økte sitt forbruk av brennevin fra Vinmonopolet på bekostning av hjemmebrent. Vinmonopolet økte sin markedsandel til ungdommene i Trysil fra 1999 til 2001, mens Vinmonopolets andel av leveransene til ungdommene i Åsnes sank.

5.5 Skoleungdommenes forbruk av vin

5.5.1 Brukerandeler

Tabell 5.8 viser utviklingen i brukerandelen for vin. Andelen vinbrukere var klart lavere enn brukerandelene for brennevin. Vi merker oss at andelen vinbrukere blant jentene i Trysil har steget, men endringen var ikke statistisk signifikant. For jentene i Åsnes er imidlertid endringen i brukerandel statistisk signifikant ($p < 0,05$). Blant guttene var det bare små variasjoner i brukerandelene.

Tabell 5.8 Brukerandeler for vin blant alkoholbrukerne (prosent)

	Menn		Kvinner	
	Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
1999	53	40	66	86
2000	66	39	71	93
2001	45	39	78	56

Tabell 5.9 viser hvor stor andel av 16-17 åringene som hadde drukket de ulike vinsortene siste år. Det var ingen statistisk signifikante forskjeller i brukerandelene for de ulike vintypene i Trysil og Åsnes. Det vanligste var

Tabell 5.9 Brukerandeler for ulike vintyper blant vinbrukerne (prosent)¹

	År	Gutter		Jenter	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Svakvin	1999	88	83	100	100
	2000	94	89	95	96
	2001	92	89	100	100
Hetvin	1999	31	33	26	8
	2000	48	56	25	20
	2001	38	33	20	5
Hjemmelaget vin	1999	56	83	52	64
	2000	39	56	65	48
	2001	62	56	60	36

¹Med vinbruker forstås vi en som har drukket vin siste år

å drikke svakvin, mellom 90-100 prosent oppga å ha drukket svakvin. Deretter fulgte hjemmelaget vin og til slutt hetvin. Det var noe vanligere å ha drukket svakvin blant jentene enn blant guttene.

5.5.2 Hyppighet

Tabell 5.10 viser hvor ofte ungdommene som hadde drukket vin oppga at de drakk vin. Etter at Vinmonopolet etablerte seg i Trysil, rapporterte skoleungdommene som drakk vin at de drakk svakvin betydelig hyppigere enn før. Endringen var imidlertid ikke statistisk signifikant ($p > 0,05$). En tilsvarende økning fant vi ikke for ungdommene i Åsnes. Antall ganger ungdommene i de to kommunene drakk hetvin og hjemmelaget vin viste heller ingen statistisk signifikante endringer.

Tabell 5.10 Gjennomsnittlig antall drikketilfeller siste år for ulike vintyper blant vinbrukerne

		Gutter		Jenter	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Svakvin	1999	7	7	9	11
	2000	15	8	15	12
	2001	21	7	15	10
Hetvin	1999	3	2	2	3
	2000	7	5	5	3
	2001	5	3	4	1
Hjemmelaget vin	1999	5	7	5	7
	2000	4	3	8	4
	2001	7	5	7	4

Den økte drikkefrekvensen for svakvin blant ungdommene i Trysil ble bekreftet av svarene på et spørsmål om hvor ofte ungdommene kjøpte vin på Vinmonopolet. Det er vist i figur 5.4. Imidlertid så det ut til at økningen i innkjøpsfrekvensen bare var forbigående for guttene i Trysil, de handlet ikke vin på Vinmonopolet særlig oftere i 2001 enn i 1999, og de handlet heller ikke vin på Polet oftere enn det guttene i Åsnes gjorde i 2001.

Innkjøpsfrekvensen til jentene i Trysil viste en tilsvarende utvikling som guttenes. Etter en kraftig økning i det første året etter at Vinmonopolet

åpnet, gikk kjøpsfrekvensen ned igjen i 2001. Likevel oppga trysiljentene at de handlet vin på Vinmonopolet oftere i 2001 enn i 1999. De handlet også oftere vin på Vinmonopolet enn det jentene i Åsnes gjorde.

Figur 5.4 Gjennomsnittlig antall ganger i året ungdommene som hadde drukket vin kjøpte vin på Vinmonopolet

5.5.3 Druknet mengde svakvin pr gang

Tabell 5.11 viser hvor mye vin ungdommene sa de drakk hver gang de drakk svakvin. Både guttene og jentene oppga å drikke mindre alkohol pr drikkesituasjon med svakvin enn når de drakk brennevin (tabell 5.6) eller øl (tabell 5.16). I gjennomsnitt drakk jentene omlag en halv flaske vin når de drakk vin. Øl og brennevin syntes altså å være mer typiske rusdrikker enn svakvin.

Tabell 5.11 Gjennomsnittlig svakvinmengde pr gang blant vinbrukerne (cl ren alkohol)

	Gutter		Jenter	
	Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
1999	4	4	5	5
2000	7	4	6	5
2001	7*	3	5	5

*Signifikant økning fra 1999 til 2001.

Guttene i Trysil økte sitt forbruk av vin pr gang etter at Vinmonopolet hadde etablert seg. Økningen var statistisk signifikant ($p < 0,05$).³⁶ Det var ingen slik økning i Åsnes.

5.5.4 Årlig forbruk av svakvin

Tabell 5.12 viser det totale forbruket av vin blant førsteklasingene ved de videregående skolene i Trysil og Åsnes. Etter at Vinmonopolet åpnet sin butikk i Trysil, økte forbruket av vin blant guttene ($p < 0,05$; t-test) og jentene i Trysil ($p < 0,10$; t-test). I Åsnes gikk forbruket ned i den samme perioden.

Økningen i vinforbruket blant skoleelevene i Trysil skyldtes i hovedsak økningen i bruken av svakvin. Både for gutter og jenter var økningen i det årlige forbruket av svakvin fra 1999 til 2000 statistisk signifikant ($p < 0,05$; t-test).

Tabell 5.12 Gjennomsnittlig årlig forbruk av vin blant 16-17 årige skoleelever som hadde drukket vin (cl ren alkohol)

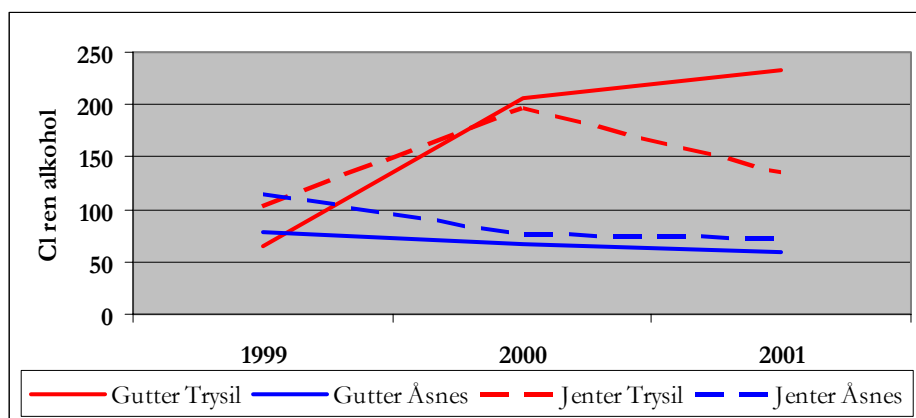
		Gutter			Jenter		
		Trysil	Åsnes	Landet	Trysil	Åsnes	Landet
Svakvin	1999	29	32		56	66	
	2000	132	46		120	53	
	2001	138	30		83	48	
Hetvin	1999	9	3		3	2	
	2000	29	7		6	3	
	2001	25	4		6	1	
Hjemmelaget vin	1999	27	44		43	46	
	2000	45	14		71	21	
	2001	70	25		47	25	
Vin totalt	1999	66	79	107	102	114	127
	2000	206	66	146	197	77	126
	2001	233	58	122	136	73	141

³⁶Jeg brukte en t-test for uavhengige utvalg på gjennomsnittet av logaritmen til forbruket av svakvin pr gang ($t = -2,54$, $df = 26$).

Men også forbruket av hetvin og hjemmelaget vin viste en økning i Trysil. Det kan imidlertid mer skyldes tilfeldige variasjoner på grunn av et tynt dataunderlag, og ingen av endringene var statistisk signifikante. I Åsnes var det ingen tilsvarende endringer i forbruket av hetvin og hjemmelaget vin.

Figur 5.5 viser utviklingen i forbruket av vin blant 16-17 åringene i Trysil og Åsnes. Figuren tydeliggjør bildet fra tabell 5.12; det har vært en forskjell i utviklingen i forbruket av vin blant ungdommene i de to kommunene etter at Vinmonopolet åpnet sin butikk i Trysil. Mens vinforbruket gikk ned både blant jentene og guttene i Åsnes, steg det i Trysil.

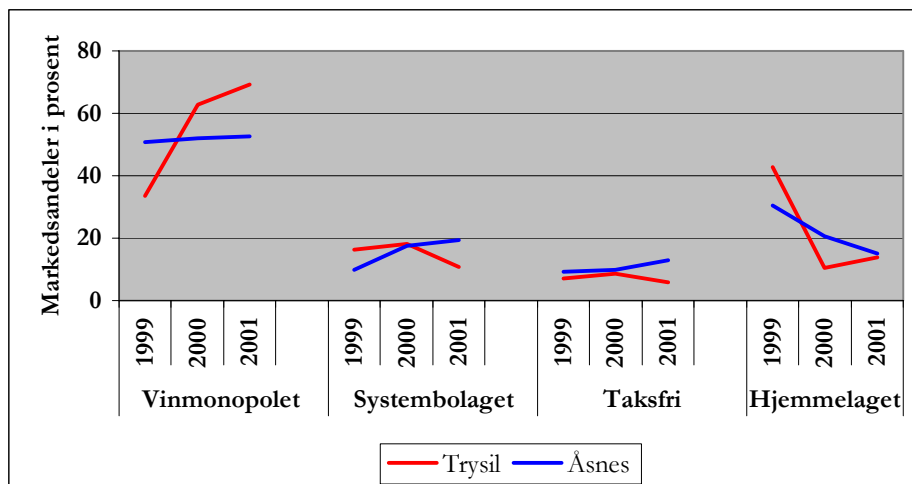
Figur 5.5 Gjennomsnittlig forbruk av vin blant ungdommene i Trysil og Åsnes som hadde drukket vin

I figur 5.6 har jeg sett på utviklingen i markedsandelen for svakvin til de fire leverandørene Vinmonopolet, Systembolaget, taksfri handel og hjemmeproduksjon. Andelene er beregnet på grunnlag av skoleelevenes egne oppfatninger om hvor stor del av deres vinforbruk det var som kom fra de respektive kildene, og er vektet med den enkeltes forbruk.

Ikke uventet ser vi at Vinmonopolets markedsandel i Trysil økte markant etter at Vinmonopolet åpnet sin butikk i kommunen. Jeg fant ingen tilsvarende utvikling i kontrollkommunen Åsnes. Vinmonopolets økte markedsandel kom fra en nedgang i kjøp på Systembolaget og i bruk av hjemmelaget vin. Også i Åsnes gikk markedsandelen til hjemmelaget vin ned, mens Systembolaget økte sin andel av vinsalget til ungdommene i Åsnes.

Figur 5.6 Leverandørens markedsandeler blant vindrikkende ungdom

5.5.5 Oppsummering ungdommenes forbruk av vin

Den nye vinmonopolbutikken i Trysil har ført til at ungdommene i kommunen drikker mer vin og at en større del av deres vinforbruk kommer fra Vinmonopolet.

5.6 Skoleungdommenes forbruk av øl

5.6.1 Brukerandeler

Tabell 5.13 viser utviklingen i brukerandelen for øl blant skoleungdommene som hadde drukket alkohol. Det kan se ut som om andelen øldrikkere har gått noe blant ungdommene både i jentene i Trysil og Åsnes, men ingen av endringene var statistisk signifikante ($p > 0.05$; χ^2 -test).

Tabell 5.13 Brukerandeler for øl blant alkoholbrukere (prosent)

	Menn		Kvinner	
	Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
1999	97	87	83	48
2000	83	78	79	74
2001	83	70	66	46

Tabell 5.14 viser brukerandelene for de ulike øltypene blant de ungdommene som oppga å ha drukket øl siste år. Andelen som hadde drukket pilsnerøl var klart høyere enn andelen som hadde drukket eksportøl og/eller hjemmebrygget øl. Det var likevel mellom 40-60

Tabell 5.14 Brukerandeler for ulike øltyper blant ølbrukere (prosent)¹

		Gutter		Jenter	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Pils	1999	93	92	97	86
	2000	92	83	100	80
	2001	100	88	90	94
Eksport	1999	64	54	48	50
	2000	59	50	55	40
	2001	54	69	29	56
Hjemmebrygget øl	1999	46	46	55	36
	2000	44	33	64	45
	2001	42	56	57	56

¹Med ølbruker forstår vi en som har drukket øl siste år

prosent av ungdommene som oppga at de hadde drukket hjemmebrygget øl siste år. En del av det hjemmebryggete ølet var sannsynligvis relativt alkoholsvakt. Brukerandelene for de ulike øltypene viste små forskjeller i de to kommunene, men det syntes som om det var noe vanligere å drikke pils blant guttene i Trysil enn i Åsnes.

5.6.2 Hyppighet

Tabell 5.15 viser hvor ofte de av skoleelevene i Trysil og Åsnes som hadde drukket øl, i gjennomsnitt sa at de drakk øl. Vi får befestet inntrykket av at guttene i Trysil drakk mer pils enn guttene i Åsnes. Det var pilsnerøl (folköl) fra dagligvarebutikkene som hyppigst ble drukket, men det ble også drukket noe eksportøl og hjemmebrygget øl. Her var forskjellene mindre mellom kommunene.

Tabell 5.15 Gjennomsnittlig antall drikketilfeller siste år for ulike øltyper blant ølbrukerne³⁷

		Gutter		Jenter	
		Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
Pils	1999	22	11	16	22
	2000	19	12	16	19
	2001	26	19	17	16
Sterkt øl	1999	6	6	6	8
	2000	6	6	5	5
	2001	8	8	2	7
Hjemmebrygget øl	1999	6	4	4	2
	2000	5	3	5	3
	2001	5	5	4	4

5.6.3 Drukke mengde øl pr gang

Tabell 5.16 viser at det er en tendens til at guttene og jentene i Trysil drakk mer øl pr gang enn guttene og jentene i Åsnes. Det er vanskelig å vite hva dette skyldtes, men vi så en liknende tendens for brennevin. I

³⁷Jeg har tatt ut én gutt i Trysil som i 1999 oppga å drikke hjemmelaget øl hver dag. Om han tas med, stiger gjennomsnittet for hjemmebrygget øl blant guttene i Trysil i 1999 til 18 ganger.

gjennomsnitt oppga guttene og jentene i Trysil å ha drukket rundt 6 halvflasker øl med pilsstyrke hver gang de drakk øl, dvs. like mye som den delen av den voksne befolkningen som drakk relativt mye øl. Hele 55 prosent av 16-17 åringene i Trysil oppga at de vanligvis pleide å drikke så mye når de drakk øl. Rus sto altså like sentralt når ungdommene drakk øl som når de drakk brennevin.

Tabell 5.16 Gjennomsnittlige ølmengde pr gang blant ølbrukerne (cl ren alkohol)

	Gutter		Jenter	
	Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
1999	10	6	9	7
2000	10	9	10	8
2001	12	8	9	7

5.6.4 Årlig forbruk av øl

Tabell 5.17 viser hvor mye øl skoleelevene i gjennomsnitt hadde drukket i løpet av ett år. Forbruket av øl blant guttene i Trysil hadde økt, mens

Tabell 5.17 Gjennomsnittlig årlig forbruk av øl blant 16-17 åringer som hadde drukket øl (cl ren alkohol)

		Gutter			Jenter		
		Trysil	Åsnes	Landet	Trysil	Åsnes	Landet
Pils	1999	251	95		148	217	
	2000	218	103		188	174	
	2001	348	194		180	112	
Sterkt øl	1999	86	44		64	100	
	2000	68	87		53	56	
	2001	86	82		16	64	
Hjemmebrygget øl	1999	63	15		42	16	
	2000	85	26		44	23	
	2001	55	39		40	29	
Øl totalt	1999	401	154	313	254	333	128
	2000	372	216	263	285	253	193
	2001	489	315	315	236	205	257

forbruket blant jentene var om lag uendret. I Åsnes hadde også guttene økt sitt forbruk av øl, mens det gikk noe ned blant jentene. Ingen av endringene i det årlige ølforbruket var statistisk signifikant ($p > 0,05$; t-test).

Sammenlikner vi med tall fra den landsomfattende ungdomsundersøkelsen, drakk guttene i Trysil noe mer øl enn landsgjennomsnittet. De andre gruppene skilte seg ikke fra landsgjennomsnittet på noen bestemt måte.

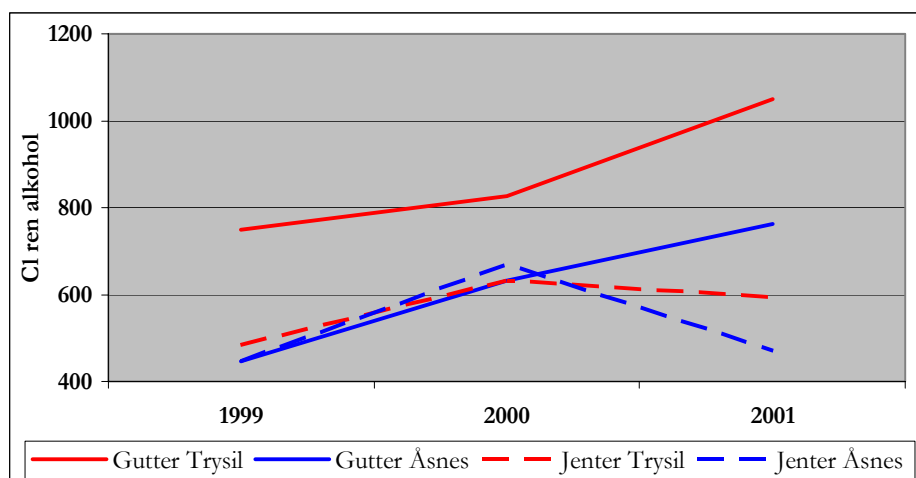
5.6.5 Oppsummering ungdommenes forbruk av øl

Etableringen av Vinmonopolet i Trysil synes ikke å ha ført til at forbruket av øl blant de 16-17 årige skoleelevene endret seg på noen annen måte enn det gjorde i kontrollkommunen Åsnes.

5.7 Vinmonopolet og skoleungdommenes totale forbruk av alkohol

Figur 5.7 viser utviklingen i ungdommenes totale alkoholforbruk. Det var liten forskjell på utviklingen blant guttene i første klasse ved de to skolene. Guttene i Trysil har hele tiden drukket mer alkohol enn guttene i Åsnes, men utviklingen i alkoholforbruket er relativt lik; fra 1999 til 2001 økte alkoholforbruket med rundt tre liter ren alkohol blant guttene i begge kommunene. Økningen var imidlertid ikke statistisk signifikant i noen av kommunene ($p > 0.05$; t-test).

5.7 Totalt forbruk av alkohol i løpet av siste år blant skoleelever i Trysil og Åsnes som hadde drukket alkohol

For jentene var nivået på alkoholforbruket nokså likt i 1999 og 2000, men i 2001 rapporterte jentene i Trysil å ha drukket om lag én liter ren alkohol mer enn jentene i Åsnes. Forskjellen skyldtes i hovedsak at jentene i Trysil drakk mer vin enn før, og betydelig mer enn jentene i Åsnes. På grunn av den store variasjonen i jentenes alkoholbruk, var ikke økningen statistisk signifikant ($p > 0.05$; t-test).

I 2001 oppga guttene i Trysil som drakk alkohol, at de drakk nesten 10,5 liter ren alkohol siste år, mens tilsvarende tall for Åsnes var 7,6 liter. Jentene oppga at de drakk henholdsvis 5,9 og 4,7 liter ren alkohol pr år. Om vi tar hensyn til hvordan dette forbruket fordelte seg på øl, vin og brennevin i 2001, kommer vi fram til tabell 5.18. Den viser

sammensetningen og størrelsen på en gjennomsnittselevs bruk av alkohol i en gjennomsnittsuke. Ungdommene i Trysil drikker mer øl og vin enn ungdommene i Åsnes, mens forbruket av brennevin er nokså likt.

Tabell 5.18 Gjennomsnittlig alkoholforbruk pr uke blant skoleelever som hadde drukket alkohol siste år (vareliter)

År	Gutter		Jenter	
	Trysil	Åsnes	Trysil	Åsnes
2001				
Liter øl 4,7 %	1,70	0,90	0,60	0,40
Liter vin 12 %	0,17	0,04	0,17	0,07
Liter brennevin 40 %	0,26	0,25	0,16	0,16

Det ukentlige gjennomsnittforbruket blant de 16-17 årige guttene i Trysil svarte i 2001 til fem halvflasker øl, ett glass vin og en kvart liter brennevin i uka, mens de 16-17 årige jentene drakk to halvflasker øl, ett glass vin og 3-4 drinker brennevin. Guttene og jentene i Åsnes drakk noe mindre enn guttene og jentene i Trysil.

Ut fra de data vi har samlet inn blant 16-17 årige skoleungdommer i Trysil og Åsnes, er det vanskelig å se at etableringen av den nye vinmonopolbutikken i Innbygda har gjort at drikkemønsteret i de to ungdomsgruppene har utviklet seg særlig forskjellig. De samme forskjeller som gjorde seg gjeldende før butikken ble åpnet gjelder fortsatt, med ett unntak: Forbruket av vin har økt mer i Trysil enn i Åsnes. Det er imidlertid vanskelig å si om det økte vinforbruket har kommet i tillegg til det øvrige alkoholforbruket, eller om det har erstattet andre alkoholdrikker.

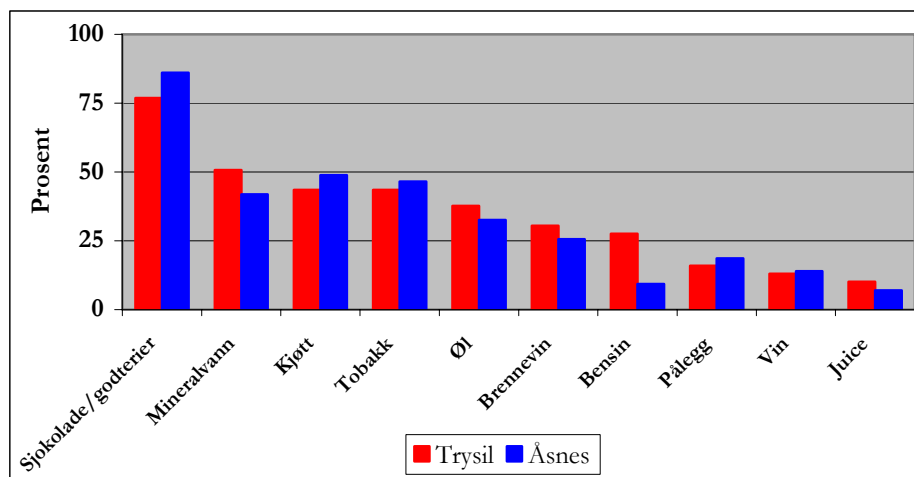
Etableringen av Vinmonopolet i Trysil har imidlertid ført til at Vinmonopolet står for en større andel av leveransene av alkohol til ungdommen i kommunen enn det gjorde før. Det synes særlig som om Systembolaget og hjemmebrent har tapt markedsandeler for brennevin. Det samme gjelder vin; det økte forbruket av vin kjøpt på Vinmonopolet har gått på bekostning av hjemmelaget vin og vin kjøpt på Systembolaget.

5.8 Skoleungdommenes grensehandel med alkoholdrikker

Også skoleelevene ble spurt om hvor ofte de reiste til Sverige for å handle, og hvilke varer de oftest pleide å ta med seg tilbake til Norge. Figur 5.8 viser sammensetningen av elevenes handlekurv i 1999. Den er ordnet etter hvilke varer som ble nevnt relativt hyppigst av skoleelevene i Trysil.

Øl og brennevin kom på henholdsvis femte- og sjetteplass både i Trysil og Åsnes i 1999, mens vin kom på niendeplass i Trysil og på åttendeplass i Åsnes. Det var ikke store forskjeller mellom hvor stor andel det var som sa at de pleide å ta med seg øl, vin og brennevin hjem; i begge kommunene oppga 30-40 prosent av skoleelevene at de ofte tok med seg øl, 25-30 prosent tok ofte med seg brennevin og 10-15 prosent vin.

Figur 5.8 De ti viktigste grensehandelsvarer blant skoleelevene i Trysil og Åsnes i 1999

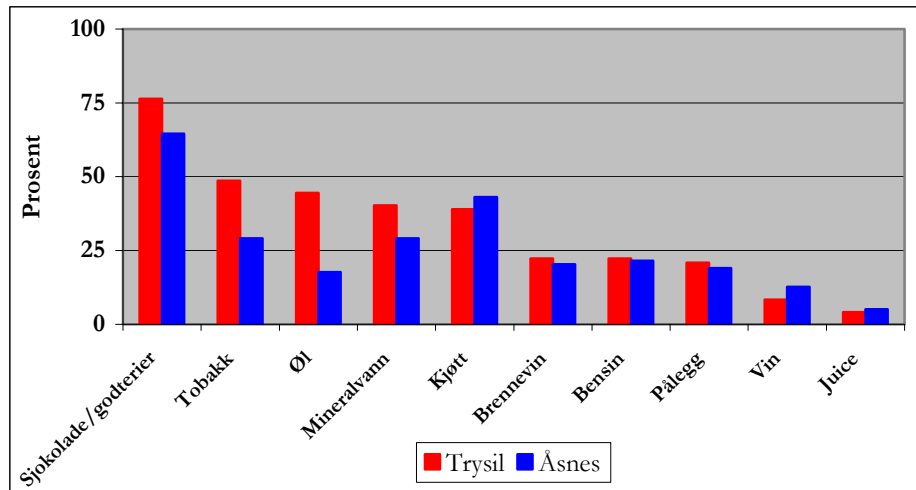

Figur 5.9 viser innholdet i grensehandelskurven i 2001, halvannet år etter at Vinmonopolet hadde åpnet butikken i Trysil. Både i 1999 og 2001 var det de samme 10 varene som var mest populære blant ungdommene.

Den største endringen fra 1999 til 2001 var at forskjellene i varenes popularitet mellom ungdommene i de to kommunene var blitt noe større, særlig hadde forskjellen økt mellom andelen som ofte tok med seg øl hjem fra Sverige. Det var betydelig flere ungdommer fra Trysil enn fra Åsnes som sa at de ofte handlet øl i Sverige. For vin og brennevin var

forskjellene mindre, og det er vanskelig å se noen klar sammenheng mellom etableringen av det nye Vinmonopolet i Trysil og ungdommens grensehandelsmønster.

Figur 5.9 De ti viktigste grensehandelsvarer blant ungdom i Trysil og Åsnes i 2001

6. Avslutning

Innledningsvis sa jeg at tidligere studier har vist at kortere avstand til nærmeste vin- og brennevinsutsalg har hatt forholdsvis små følger for det totale forbruket av alkohol blant innbyggerne i det berørte området. Hovedresultatet har vært at det skjedde en relativ økning i forbruket av de varer som fikk bedret sin tilgjengelighet, og en relativ nedgang i forbruket av varer med uendret tilgjengelighet.

Opplysningene fra det store flertallet av befolkningen i Trysil, dvs. de rundt 90 prosent av alkoholbrukerne som drakk minst vin og brennevin, bekreftet dette resultatet. Blant denne gruppen styrket Vinmonopolet sine markedsandeler, uten at det førte til noen økning i alkoholforbruket. Økningen i Vinmonopolets markedsandeler syntes særlig å ha gått på bekostning av hjemmeproduserte varer.

Også i gruppen av storkonsumenter tapte hjemmeproduserte varer markedsandeler. Men blant de 10-12 prosent av alkoholbrukerne i Trysil som drakk mest, og som oppga at de vanligvis drakk en alkoholemengde tilsvarende én flaske brennevin og én flaske vin eller mer i måneden, fant jeg at gjennomsnittsförbruket av vin og brennevin økte med over én liter ren alkohol, eller med rundt 17 prosent.

I kontrollkommunen Åsnes var endringene i alkoholforbruket i den tilsvarende konsumentgruppen relativt ubetydelig, forbruket av vin og brennevin gikk her *ned* med om lag 3 prosent. Om det ikke har skjedd lokale endringer i kommunene som jeg ikke har registrert, er det vanskelig å se noen annen grunn til forskjellen enn at etableringen av Vinmonopolet førte til økt totalt forbruk av vin og brennevin blant menn og kvinner i Trysil som i utgangspunktet drakk relativt mye. Økningen i alkoholforbruket blant mennene i den gruppen skyldtes i hovedsak en økning i forbruket av brennevin kjøpt på Vinmonopolet. Økningen i alkoholforbruket blant kvinnene skyldtes i hovedsak en økning i forbruket av vin kjøpt på Vinmonopolet.

Dette resultatet er forskjellig fra det Nordlund kom til i sin panelstudie fra 1974. Han så på den gjennomsnittlige endringen i årlig alkoholforbruk for personer på ulike konsumnivå, og fant at nivået på brennevinsforbruket før Vinmonopolet etablerte seg ikke hadde noen betydning for eventuelle endringer i forbruket av brennevin.

Både Nordlunds studie og de fleste tidligere undersøkelser av denne typen har imidlertid begrenset seg til å se på følgene for alkoholforbruket i løpet av det første året etter at Vinmonopolet hadde etablert seg. I denne undersøkelsen har vi data både for forbruket i det første året etter etableringen, og i det neste. Det er verd å merke seg at utviklingen blant storbrukerne i Trysil og Åsnes syntes å ha vært særlig sterk det andre året etter at Vinmonopolet hadde åpnet sin butikk. Langtidseffekten av Vinmonopolets etablering på alkoholforbruket syntes altså å ha vært sterkere enn effekten i det første året etter åpningen.

Vår undersøkelse var basert på opplysninger fra representative utvalg av befolkningen, med alle de svakheter det kan innebære. Som en følge av at vi baserte oss på representative utvalg, kan vi strengt tatt ikke si noe om den bedrede tilgjengeligheten til Vinmonopolet gjorde at det ble rekruttert nye storforbrukere fra den gruppen som tidligere drakk relativt lite. Våre data viser imidlertid at det ikke var noen forskjell i andelen storforbrukere av vin og brennevin i Trysil før og etter at Vinmonopolet hadde åpnet sitt utsalg. Det kan derfor være grunnlag for å si at våre data tyder på at åpningen av det nye Vinmonopolet i Trysil syntes å ha hatt større betydning for nivået til forbruket for dem som allerede drakk relativt mye, enn for rekrutteringen av nye storkonsumenter.

For ungdomsgruppen 16-17 år syntes ikke etableringen av Vinmonopolet å ha hatt noen betydning for omfanget av alkoholforbruket. Imidlertid er det også for denne gruppen en tendens til at den drikker mer av Vinmonopolets alkoholdrikker, og mindre fra andre kilder.

English summary

Background and problem approach

When the Storting (Norwegian parliament) came out in favour of establishing further Vinmonopolet shops in Norway from 1998 onwards, it also called upon Vinmonopolet to strengthen its share of the market for wines and spirits in Norway. One way of achieving this was to establish shops in areas whose inhabitants had traditionally obtained their wines and spirits elsewhere, e.g. by producing the product themselves or purchasing it in neighbouring countries. Trysil is such a district, having long traditions of home-distilling and of frequent trips across the border into Sweden.

When the Vinmonopolet opened the new shop in Trysil in the summer of 1999, the opportunity was taken to throw light on the following issues:

Does the opening of a new Vinmonopolet shop affect adults' alcohol consumption in the area in question?

Does the opening of a new Vinmonopolet shop affect the consumption of alcohol of young people aged 16-17, i.e. young people just below the minimum legal age for buying wine and beer at Vinmonopolet's shops?

Does the opening of a new wine Vinmonopolet shop in an area previously devoid of such a shop cause the inhabitants' to consume less illicit alcohol than previously?

Does the opening of a new Vinmonopolet shop in an area close to the national border lead to a reduction in border trade, in alcohol and other goods alike, by the local population?

Method

Vinmonopolet contacted The Norwegian Institute for Alcohol and Drug Research (Norwegian acronym: SIRUS) with a request to estimate the impact on the alcoholic beverages market of the opening of a Vinmonopolet shop in Trysil. SIRUS chose to evaluate the impact of the new alcohol shop by comparing the trend in consumption and the alcohol market in the municipalities of Trysil and Engerdal with the trend in the municipality of Åsnes. Åsnes is situated just a few tens of kilometres to

the south of Trysil, although far enough away for its inhabitants not to be affected by the opening of a new alcohol shop in Trysil. Åsnes also has a long tradition of border trade and consumption of home-distilled spirits.

Representative samples of the adult population in the municipalities of Trysil, Engerdal and Åsnes were interviewed in February of each of the three years 1999, 2000 and 2001. Pupils in the first year of upper-secondary school in Trysil and Åsnes were also interviewed at the same point in time. The adult population received the questionnaire in the post, while school pupils largely completed forms in school hours. The response rate was satisfactory at 50 to 60 per cent of the adult population and 90 to 100 per cent of school pupils.

Main findings

Adult population

There was no change in either the share of adults who reported having consumed alcohol in the past year or in the shares reported having consumed beer, wine and spirits respectively. Hence the opening of Vinmonopolet's shop in Trysil does not appear to have induced a larger share of the population in the municipality to start drinking alcohol.

Since there are relatively few people in Norway who drink large quantities of alcohol, and these few people account for a large portion of all the alcohol that is consumed, changes in drinking habits among heavy drinkers are likely to vanish if they are lumped together with the large number of people who consume considerably less. For this reason I divided the sample into two groups for each of the alcoholic beverages wine, spirits, and beer: One group comprised those who drank more than a specific quantity of spirits, wine or beer, the other comprised those who drank less. I studied the trend among men and women on a separate basis.

Licit and illicit spirits

The opening of the Vinmonopolet shop in Trysil did not lead to appreciable changes in consumption of spirits among those who drank less than one bottle of spirits per month. The most important result for this group was that the share of men who had consumed illicit spirits (i.e. contraband and home-distilled spirits) dropped slightly, while the overall consumption of licit and illicit spirits remained more or less unchanged. The drop in user shares in the case of illicit spirits is probably ascribable to the opening of Vinmonopolet's new shop. A number of people in this

group may have dropped home-distilled and/or contraband spirits in favour of spirits purchased from Vinmonopolet.

Heavy drinkers of licit and illicit spirits comprised those who drank on average one or more bottles of spirits per month. Female heavy drinkers of spirits were too few in number to draw a conclusion as to the impact of the new Vinmonopolet shop on this group.

Male heavy drinkers in Trysil/Engerdal accounted for between 13 and 15 per cent of alcohol-consuming men in all three years, and they consumed about 60 per cent of all licit and illicit spirits consumed by males. The opening of the Vinmonopolet shop does not appear to have led to any significant increase in the share of heavy drinkers of spirits.

Male heavy drinkers in Trysil increased their consumption of spirits purchased at the Vinmonopolet shop. The increased consumption of licit spirits more than offset the decline in consumption of spirits from other sources. Hence the opening of the Vinmonopolet shop in Trysil appears to have led to an increase in the consumption of spirits among male, heavy consumer of spirits in the municipality.

Between 1999 and 2001 Vinmonopolet increased its market share among light and heavy drinkers in Trysil. The increase was particular at the expense of home-distilled spirits and – to a slightly lesser degree – contraband spirits. The Swedish alcohol monopoly maintained its share of the market for spirits in Trysil.

Table wine

The opening of the new Vinmonopolet shop in Trysil led to small or no changes in the case of those who consumed less than one bottle of wine per month.

Heavy wine drinkers comprised those who consumed one or more bottles of wine per month. The share of heavy drinkers in Trysil/Engerdal did not appear to have been affected by the new shop. The share of heavy drinkers varied randomly from one year to the next among both men and women; among wine-drinking men the figure varied from 34 to 38 per cent and among women from 32 to 38 per cent.

The group most influenced by the opening of a Vinmonopolet shop in Trysil was female heavy consumers of wine. They purchased wine at

Vinmonopolet almost twice as often as previously, and average consumption of purchased wine in this group rose by almost 50 per cent.

Equally, there was no reduction in the consumption of home-made wine among women who consumed fairly large quantities of wine, such that this group increased its consumption of table wine appreciably after Vinmonopolet opened its shop in the municipality.

Male consumers of relatively large quantities of wine also reported having increased their consumption of purchased wine, but by a smaller margin than female consumers.

Vinmonopolet increased its share of the market for table wine in Trysil, while the Swedish alcohol monopoly's share declined slightly.

Beer

The establishment of Vinmonopolet in Trysil did not lead to changes in beer consumption among beer drinkers, regardless of how much beer they consumed before Vinmonopolet's shop opened.

Border trade in beer rose in the period under review since Swedish grocery stores increased their market share. The opening of Vinmonopolet's shop may have served to dampen beer sales from the Swedish alcohol monopoly.

Alcohol in total

There were small changes in overall consumption of wine and spirits among the section of the population in Trysil that reported consuming less wine and spirits than a quantity of alcohol equivalent to one bottle of spirits and one bottle of wine per month.

It was a different picture with the section of the population of Trysil that on average consumed more wine and spirits than a quantity of alcohol equivalent to one bottle of wine and one bottle of spirits per month. Average consumption of wine and spirits by this group rose by more than one litre of pure alcohol per year, i.e. by about one bottle of wine per month. In Åsnes the changes in the consumption of this group were insignificant.

The increase in alcohol consumption among male, relatively heavy consumers in Trysil was largely due to an increase in the consumption of

spirits purchased at Vinmonopolet. The increase among female, relatively heavy consumers was due to an increase in consumption of wine purchased at Vinmonopolet. Hence the immediate cause of the increased alcohol consumption by this group appears to be the opening of Vinmonopolet's shop in Trysil.

Consumption of home-distilled spirits appears to have fallen slightly in Trysil as a result of Vinmonopolet's establishment in the municipality.

Vinmonopolet strengthened its market share among adult alcohol consumers in the municipality.

Young people aged 16-17

There was no significant change in the share of young people in the samples who reported having consumed alcohol in the past year. However, among young alcohol consumers in Trysil there was an increase in the share reporting that they usually drank wine. There was no corresponding change in Åsnes.

With the exception of young people in Trysil in 1999, who reported that they usually drank beer, young people in all the years under review reported that they usually drank licit and illicit spirits. This was followed by beer and wine.

The samples of young people were so small that dividing them into two groups (heavy drinkers and light drinkers) served no purpose. As in the case of adults, the various alcoholic beverages, i.e. licit and illicit spirits, wine and beer, were studied separately, and the sample was divided into boys and girls.

Licit and illicit spirits

The opening of Vinmonopolet's new shop did not appear to have led to higher consumption of spirits among young people in Trysil. It could, however, be asserted that the new shop in Trysil led young people in the district to increase their consumption of spirits from Vinmonopolet at the expense of home-distilled spirits.

Wine

There is little doubt that the new Vinmonopolet shop in Trysil resulted in higher consumption of wine by young people in the municipality and that a larger share of their wine consumption derived from Vinmonopolet.

Beer

The opening of a new Vinmonopolet shop in Trysil does not appear to have led to changes in beer consumption among 16-17 year-old school pupils other than those seen in the control municipality of Åsnes.

Alcohol in total

There was little to suggest that the new Vinmonopolet shop in Trysil led to any significant change in drinking patterns among 16-17 year olds compared with what would have been the case in the absence of such a shop in the locality, with one exception: Wine consumption increased more among young people in Trysil than among young people in Åsnes. However, it is difficult to be certain whether the increase in wine consumption was in addition to other alcohol consumption or replaced other alcoholic beverages.

The opening of a new Vinmonopolet shop in Trysil resulted in an increase in Vinmonopolet's share of alcohol delivered to young people in the municipality. The increase in Vinmonopolet's market share was above all at the expense of the Swedish alcohol monopoly and home-distilled spirits/home-made wine.

Conclusion

For that section of the adult population that consumed relatively little alcohol, Vinmonopolet's opening of a new shop in Trysil had few or no consequences. By "little" is meant less than one bottle of spirits and one bottle of wine per month.

For that section of the adult population that consumed a relatively large quantity of alcohol, here defined as more than one bottle of spirits and one bottle of wine per month, the shop-opening had larger consequences. Average alcohol consumption among relatively heavy drinkers rose by more than one litre of pure alcohol per year. The men, above all, increased their consumption of *spirits* purchased at Vinmonopolet, while women increased their consumption of *wine* purchased at Vinmonopolet.

Vinmonopolet's establishment in Trysil does not appear to have led to an increase in the proportion of alcohol consumers in the adult population or in the proportion of adults who drank relatively large quantities of alcohol.

Vinmonopolet strengthened its share of the market for wine and spirits in Trysil after opening its shop in the municipality. This was accompanied by some decline in the market shares for home-made wine/home-distilled spirits and for the Swedish alcohol monopoly.

For 16-17 year-olds in Trysil, Vinmonopolet's establishment had few consequences. There was an increase in wine consumption, but this increase did not necessarily lead to higher alcohol consumption. Vinmonopolet's increased market share among young people was also at the expense of home-made wine/home-distilled spirits and the Swedish alcohol monopoly.

Litteratur

Amundsen, Arvid (1967): Endringer i drikkevaner etter åpning av et nytt vinutsalg på Notodden i 1961. Stensil, Statens institutt for alkoholforskning, Oslo.

Amundsen, Arvid (1973): Endringer i drikkevaner etter åpning av vinmonopolutsalg i Eidsvoll i 1968. Norsk Tidsskrift om Alkoholspørsmålet, nr. 3.

Hauge, Ragnar og Amundsen, Arvid (1994): Virkninger av økt tilgjengelighet på alkohol. Rapport nr. 2/94, Statens institutt for Alkoholforskning, Oslo.

Holder, H. D. & Wagenaar, A. C. (1990): "Effects of elimination of a state monopoly on distilled spirits' retail sales: a time-series analysis of Iowa". *British Journal of Addiction*, Vol. 85: 1615-1625.

Macdonald, S. and Whitehead P.C. (1983): "Availability of Outlets and Consumption of Alcoholic Beverages", *Journal of Drug Issues*, Vol. 4: 477-486.

Horverak, Øyvind (2002): Selvbetjente vinmonopolutsalg. En evaluering. Rapport nr. 2/2003; Statens institutt for rusmiddelforskning, Oslo.

Lund, Ingeborg; Björn Trolldal og Trygve Ugland (1999): Norsk-svensk grensehandel med alkohol. SIFArappport nr.1/99, Statens institutt for alkoholforskning, Oslo.

Mäkelä, Klaus (1971): Measuring the Consumption of Alcohol in the 1968-1969 Alcohol Consumption Study. Social Research Institute of Alcohol Studies, Helsinki.

Nordlund, Sturla (1974): Drikkevaner og vinmonopolutsalg, Universitetsforlaget, Oslo.

Nordlund, Sturla (1978): Lokale ølmonopol – virkninger på drikkevanene. Universitetsforlaget, Oslo.

Nordlund, Sturla (1992): Metoder og metodeproblemer ved estimering av alkoholforbruk. SIFA rapport nr 3/92, Statens institutt for alkoholforskning, Oslo.

NOU 2003:17: Særavgifter og grensehandel.

Noval, S. och Nilsson, T. (1984): Mellanölets effekter på konsumtionsnivå och tillväxten hos den totale alkoholkonsumtionen. I Tom Nilsson (red.): När mellanölet försvann, Universitetet i Linköping.

Kuusi, Pekka (1957): Alcohol sales Experiment in Rural Finland. The Finnish Foundation for Alcohol Studies, Helsinki.

Saglie, Jo og Nordlund, Sturla (1993): Alkoholpolitikken og opinionen. SIFA rapport nr 3/93, Statens institutt for alkoholforskning, Oslo.

SIRUS (2002): Rusmidler i Norge.

Skog, Ole-Jørgen (2000): An Experimental Study of a Change from Over-the-Counter to Self-Service Sales of Alcoholic Beverages in Monopoly Outlets. *Journal of Studies on Alcohol*, Vol. 61(1): 95-100.

Vinmonopolet 1999: Årsmelding og regnskap.

Vinmonopolet 2001: Årsmelding og regnskap.

Wagenaar, Alexander C. & Holder, Harold D. (1991): "A Change from Public to Private Sale of Wine: Results from Natural Experiments in Iowa and West Virginia". *Journal of Studies on Alcohol*, Vol. 52: 162-173.

Wagenaar, A. C. & Holder, H. D. (1995): Changes in Alcohol Consumption resulting from the Elimination of retail Wine Monopolies: Results from Five U.S. States. *Journal of Studies on Alcohol*, Vol. 56: 566-572.

Wagenaar, A. C. & Langley, John. D. (1993): Alcohol licensing system changes and alcohol consumption: introduction of wine into New Zealand grocery stores. *Addiction* Vol. 90: 773-783.

Spørreskjema

Først noen bakgrunnsspørsmål

(Vær vennlig og kryss av i boksen som står foran det svaret du vil gi, eller skriv på de prikkede linjene.)

1. Kjønn

- 1 Mann
- 2 Kvinne

2. Hvilket år er du født?

Født i året 19.....

3. Hvilken kommune bor du i?

- 1 Trysil
- 2 Engerdal
- 3 Åsnes
- 4 Annen kommune

4. Hva er din høyeste skoleutdanning?

- 1 Folkeskole/grunnskole
- 2 Framhaldsskole/ungdomsskole/folkehøgskole
- 3 Realskole/middelskole
- 4 Videregående skole/gymnas
- 5 Universitet/høyskole

5. Er du for tiden....? (Sett kun ett kryss.)

- 1 Yrkesaktiv
- 2 Skoleelev/student
- 3 Pensjonist/trygdet
- 4 Hjemneværende

Hvis du er yrkesaktiv, svarer du på spørsmål 6. Hvis ikke, går du til spørsmål 7.

6. Hvilken kommune arbeider du i?

1	Trysil	7	Grue
2	Engerdal	8	Kongsvinger
3	Åmot	9	Oslo
4	Elverum	10	Annen kommune
5	Våler		
6	Åsnes		

7. Hvor mange personer bor det i husstanden?

Antall personer: .....

8. Omtrent hvor stor er samlet brutto inntekt i husstanden?

- 1 Under 200 000 kroner
- 2 200 000 - 299 000 kroner
- 3 300 000 - 399 000 kroner
- 4 400 000 eller mer
- 5 Ønsker ikke å oppgi

9. Disponerer noen i husstanden bil?

- 1 Ja
- 2 Nei

Nå følger en del spørsmål om bruk av alkohol. Med alkohol regner vi alt kjøpt og hjemme produsert øl, vin og brennevin/sprit, bortsett fra lettøl, Munkholm, Clausthaler og lignende.

10. Har du i løpet av de siste 12 månedene drukket alkohol?

- 1 Ja
- 2 Nei **Hvis "nei", gå til spørsmål 21**

11. Når du drikker alkohol, hva drikker du oftest?

- 1 Øl
- 2 Vin
- 3 Brennevin, sprit

12. Omtrent hvor ofte drikker du vanligvis sortene nedenfor?
(Kryss av i den ruta som passer best. Sett ett kryss for hver sort.)

	Nesten hver dag	2-3 ggr i uka	1 g i uka	2-3 ggr i mnd	1 g i mnd	Mindre enn 1 gang i mnd	Aldri
Pils, bayerøl eller lignende	1	2	3	4	5	6	7
Sterkt øl (juleøl, gulløl, bokkøl eller lignende)	1	2	3	4	5	6	7
Hjemmebrygget øl	1	2	3	4	5	6	7
Rødvin, hvitvin eller rosévin	1	2	3	4	5	6	7
Hetvin (sherry, portvin, vermut eller lignende)	1	2	3	4	5	6	7
Hjemmelaget vin	1	2	3	4	5	6	7
Kjøpebrv, også brennevin kjøpt i utlandet	1	2	3	4	5	6	7
Hjemmebrent	1	2	3	4	5	6	7
Smuglersprit	1	2	3	4	5	6	7

Spørsmålene 13 og 14 skal kun besvares av de som drikker øl.
(Også av de som kun drikker øl en sjelden gang.) Hvis ikke, gå til spørsmål 15.

13. Når du drikker øl, hvor mye drikker du vanligvis hver gang?

- 1 Mindre enn en halvflaske
- 2 Omtrent 1 halvflaske eller 1 halvliter
- 3 2-3 halvflasker (ca 2 halvlitere)
- 4 4-5 halvflasker (ca 3 halvlitere)
- 5 6-9 halvflasker (ca 4-6 halvlitere)
- 6 10 halvflasker eller mer (7 halvlitere eller mer)

14. Når vi ser bort fra det du eventuelt drikker på skjenkesteder, hvor stor del av det du drikker av **øl** kommer vanligvis fra.....? (Kryss av i én rute for hver linje i tabellen).

	Alt	Største- parten	Halv- parten eller noe mer	Halv- parten eller noe mindre	Lite	Ingen- ting
Norske Dagligvarebutikker	1	2	3	4	5	6
Vinmonopolet	1	2	3	4	5	6
Svenske dagligvarebutikker	1	2	3	4	5	6
Systembolaget	1	2	3	4	5	6
Tax free handel og handel i andre land enn Sverige	1	2	3	4	5	6
Hjemmelaget øl	1	2	3	4	5	6

Spørsmålene 15 og 16 skal kun besvares av de som drikker rødvin, hvitvin eller rosévin. (Også av de som kun drikker vin en sjelden gang.) Hvis ikke, gå til spørsmål 17.

15. Når du drikker rødvin, hvitvin eller rosévin, hvor mye drikker du vanligvis hver gang?

- 1 1 vanlig vinglass
- 2 2 vanlige vinglass
- 3 Omtrent ei halvflaske
- 4 3-4 vanlige vinglass
- 5 Omtrent ei helflaske
- 6 Mer enn ei helflaske

16. Når vi ser bort fra det du eventuelt drikker på skjenkesteder, hvor stor del av det du drikker av **rødvin, hvitvin og rosévin** kommer vanligvis fra.....? (Kryss av i én rute for hver linje i tabellen).

	Alt	Største- parten	Halv- parten eller noe mer	Halv- parten eller noe mindre	Lite	Ingen- ting
Vinmonopolet	1	2	3	4	5	6
Systembolaget	1	2	3	4	5	6
Tax-free handel og handel i andre land enn Sverige	1	2	3	4	5	6
Hjemmelaget vin	1	2	3	4	5	6

Spørsmål 17 og 18 skal kun besvares av de som drikker hetvin som sherry, portvin og vermut (også av de som kun drikker hetvin en sjelden gang). Hvis ikke, gå til spørsmål 19.

17. Når du drikker hetvin som sherry, portvin, vermut eller lignende, hvor mye drikker du vanligvis hver gang?

- 1 1 vanlig hetvinsglass
- 2 2 vanlige hetvinsglass
- 3 3-4 vanlige hetvinsglass
- 4 Omtrent ei halvflaske
- 5 Mer enn ei halvflaske

18. Når vi ser bort fra det du eventuelt drikker på skjenkesteder, hvor stor del av det du drikker av **hetvin** (sherry, portvin og vermut eller lignende) kommer vanligvis fra.....? (Kryss av i én rute for hver linje i tabellen).

	Alt	Største- parten	Halv- parten eller noe mer	Halv- parten eller noe mindre	Lite	Ingen- ting
Vinmonopolet	1	2	3	4	5	6
Systembolaget	1	2	3	4	5	6
Tax-free handel Eller handel i andre land enn Sverige	1	2	3	4	5	6
Hjemmelaget vin	1	2	3	4	5	6

Spørsmålene 19 og 20 skal kun besvares av de som drikker brennevin/sprit. (Også de som kun drikker brennevin/sprit en sjelden gang.) Hvis ikke, gå til spørsmål 21.

19. Når du drikker brennevin/sprit, hvor mye drikker du vanligvis hver gang?

- 1 En dram eller en drink
- 2 Et par drammer eller drinker
- 3 Omtrent ei kvart flaske (3-4 drammer eller drinker)
- 4 Noe mer enn ei kvart flaske
- 5 Omtrent ei halv flaske
- 6 Mer enn ei halv flaske

20. Når vi ser bort fra det du eventuelt drikker på skjenkesteder, hvor stor del av det du drikker av **brennevin/sprit** kommer vanligvis fra.....? (Kryss av i én rute for hver linje i tabellen).

	Alt	Største- parten	Halv- parten eller noe mer	Halv- parten eller noe mindre	Lite	Ingen- ting
Vinmonopolet	1	2	3	4	5	6
Systembolaget	1	2	3	4	5	6
Tax-free handel og handel i andre land enn Sverige	1	2	3	4	5	6
Hjemmebrent	1	2	3	4	5	6
Smuglersprit	1	2	3	4	5	6

Spørsmål 21 til 29 skal bare besvares dersom du har handlet øl, vin eller brennevin på Vinmonopolet eller Systembolaget. Hvis ikke, gå til spørsmål 30.

21. Omtrent hvor ofte kjøper du **vin** fra Vinmonopolet?

- 1 Et par ganger i uka eller oftere
- 2 Omtrent en gang i uka
- 3 2-3 ganger i måneden
- 4 Omtrent en gang i måneden
- 5 Omtrent annenhver måned
- 6 Noen få ganger i året
- 7 En gang i året eller sjeldnere
- 8 Aldri

22. Omtrent hvor ofte kjøper du **brennevin** fra Vinmonopolet?

- 1 Et par ganger i uka eller oftere
- 2 Omtrent en gang i uka
- 3 2-3 ganger i måneden
- 4 Omtrent en gang i måneden
- 5 Omtrent annenhver måned
- 6 Noen få ganger i året
- 7 En gang i året eller sjeldnere
- 8 Aldri

23. Hvordan pleier du å handle på Vinmonopolet?

- 1 Kjøper selv
- 2 Får det sendt
- 3 Andre kjøper for meg
- 4 Kjøper aldri

24. Omtrent hvor ofte kjøper du **øl** på Systembolaget?

- 1 Et par ganger i uka eller oftere
- 2 Omtrent en gang i uka
- 3 2-3 ganger i måneden
- 4 Omtrent en gang i måneden
- 5 Omtrent annenhver måned
- 6 Noen få ganger i året
- 7 En gang i året eller sjeldnere
- 8 Aldri

25. Omtrent hvor ofte kjøper du **vin** på Systembolaget?

- 1 Et par ganger i uka eller oftere
- 2 Omtrent en gang i uka
- 3 2-3 ganger i måneden
- 4 Omtrent en gang i måneden
- 5 Omtrent annenhver måned
- 6 Noen få ganger i året
- 7 En gang i året eller sjeldnere
- 8 Aldri

26. Omtrent hvor ofte kjøper du **brennevin** på Systembolaget?

- 1 Et par ganger i uka eller oftere
- 2 Omtrent en gang i uka
- 3 2-3 ganger i måneden
- 4 Omtrent en gang i måneden
- 5 Omtrent annenhver måned
- 6 Noen få ganger i året
- 7 En gang i året eller sjeldnere
- 8 Aldri

27. Når du handler på Systembolaget, pleier du vanligvis å bestille fra et utleveringssted nær grensen, eller reiser du til en av Systembolagets butikker i Sverige?

- 1 Bestiller vanligvis fra utleveringssted nær grensen
- 2 Reiser vanligvis til en av Systembolagets butikker i Sverige

28. Hvor ligger det Systembolaget eller utleveringsstedet du vanligvis pleier å kjøpe fra i Sverige?

- 1 Storsätern
- 2 Flötningen
- 3 Sörsjön
- 4 Sälen
- 5 Rörbäcksnäs
- 6 Langflon
- 7 Höljes
- 8 Bograngen
- 9 Rördafors
- 10 Charlottenberg
- 11 Andre steder

29. Hva er den viktigste grunnen til at du handler på Systembolaget i stedet for å handle på Vinmonopolet?
(Kryss av i bare én rute.)

- 1 Lavere priser
- 2 Kortere vei
- 3 Bedre utvalg
- 4 Andre grunner

HANDEL I SVERIGE

30. Hvor ofte handler du matvarer, alkohol, tobakk, bensin eller lignende i Sverige?

- 1 Et par ganger i uka eller oftere
- 2 Omtrent en gang i uka
- 3 2-3 ganger i måneden
- 4 Omtrent en gang i måneden
- 5 Omtrent annenhver måned
- 6 Noen få ganger i året
- 7 En gang i året eller sjeldnere
- 8 Aldri **Hvis "aldri", gå til spørsmål 33**

31. Hva er den viktigste grunnen til at du handler i Sverige i stedet for i Norge?
(Kryss av i bare én rute.)

- 1 Lavere priser
- 2 Kortere vei
- 3 Bedre vareutvalg
- 4 Andre grunner

32. Hvilke varer kjøper du oftest når du er i Sverige og handler?
(Sett flere kryss om nødvendig.)

1	Melk	10	Grønnsaker
2	Juice	11	Smør
3	Mineralvann	12	Margarin
4	Øl	13	Mel
5	Vin	14	Sukker
6	Brennevin	15	Hermetikk
7	Kaffe, te	16	Sjokolade, godterier
8	Kjøtt	17	Tobakk
9	Pålegg	18	Bensin

33. Dato for utfylling av spørreskjemaet (230199 er lik 23. januar 1999)

.... ..

Dag Mnd År

Skjemaet returneres i den vedlagte svarkonvolutten til Opinion AS,
5001 BERGEN.

Takk for hjelpen!

SIRUS rapporter

Følgende rapporter er utkommet i denne serien:

- 1/2001. Horverak, Øyvind, Sturla Nordlund og Ingeborg Rossow: *Om sentrale deler av norsk alkoholpolitikk*. 48 s. Oslo 2001.
- 2/2001. Axelsen, Niels Kristian: *Skjenking i grenseland. Strategier, tiltak og lovgivning mot økonomisk kriminalitet i skjenkesteder i de nordiske land*. 119 s. Oslo 2001.
- 3/2001. Watten, Reidulf og Helge Waal: *Avrusing: Fra vilje til medisin. Avrusingstradisjonene i Norge belyst gjennom en forundersøkelse av ultrarask opioidavrusing (UROD)*. 62 s. Oslo 2001.
- 4/2001. Lund, Ingeborg: *Fra monopol til konkurranse. Restaurantbransjen og alkoholleverandørene etter EØS-avtalen*. 81 s. Oslo 2001.
- 1/2002. Ugland, Trygve: *Policy Re-Categorization and Integration. Europeanization of Nordic Alcohol Control Policies*. (Publisert i samarbeid med ARENA. ARENA-report No 3/2002.) 254 s. Oslo 2002.
- 2/2002 Horverak, Øyvind: *Selvbetjente vinmonopolutsalg. En evaluering*. 85 s. Oslo 2002
- 3/2002 Hauge, Ragnar og Reidun Johanne B. L. Lohiniva: *Bevillingssystemet som alkoholpolitisk virkemiddel. En evaluering av endringene i alkoholloven i 1997*. 165 s. Oslo 2002.
- 4/2002 Johansen, Nicolay B.: *Tillit og svik i narkomiljøet*. 208 s. Oslo 2002.
- 1/2003 Berg, Elin: *Samhandlingens monolog. En studie av interaksjon mellom klienter med innvandrerbakgrunn og*

- ansatte i tiltaksapparatet for rusmiddelmissbrukere. 116 s. Oslo 2003.*
- 2/2003 Lund, Ingeborg & Sturla Nordlund: *Pengespill og pengespillproblemer i Norge. 128 s. Oslo 2003.*
- 3/2003 Melberg, Hans Olav & Øyvind Omholt Alver: *Rus og psykiatri i inntektssystemet for kommunene. 94 s. Oslo 2003.*
- 4/2003 Melberg, Hans Olav, Grethe Lauritzen & Edle Ravndal: *Hvilken nytte, for hvem og til hvilken kostnad? En prospektiv studie av stoffmissbrukere i behandling. 163 s. Oslo 2003.*
- 5/2003 Skretting, Astrid & Elin K. Bye: *Bruk av rusmidler blant norske 15-16 åringer. Resultater fra den norske delen av de europeiske skoleundersøkelsene - ESPAD, 1995, 1999, 2003. 62 s. Oslo 2003.*
- 1/2004 Holth, Per & Elin K. Bye: *Evaluering av Ansvarlig vertskap i Bergen 2000-2003., 82 s. Oslo 2004.*
- 2/2004 Alver, Øyvind Omholt, Anne Line Bretteville-Jensen & Oddvar Kaarbø: *Rusreformen – Noen grunnlagsdata om organisering og finansiering. 62 s. Oslo 2004.*
- 3/2004 Horverak, Øyvind: *Da Vinmonopolet kom til Trysil. En evaluering. 115 s. Oslo 2004.*
- 4/2004 Alver, Øyvind Omholt: *Om pris og etterspørsel etter alkohol i Norge. 65 s. Oslo 2004.*